
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ ЕСЕП

2006 жылдың желтоқсаны

Кіріспе

Тұрақтылығы бағаның тұрақты төмен және болжалды деңгейінің жетістігі ретінде бағалануы мүмкін монетарлық тұрақтылыққа қарағанда қаржы тұрақтылығының бағасы қандай да бір жалғыз индикатор негізінде негізделмейді. Қаржы тұрақтылығының индикаторы мәселелердің кең тізбесін қамтиды және халықаралық тәжірибе көрсеткендей, **қаржы тұрақтылығының** кем дегенде мынадай **аспектілерін** көрсетуі тиіс:

- (1) қаржы ресурстары ақша сақтаушылар мен инвестициялаушылар арасында тиімді және уақтылы қайта бөлінеді;
- (2) тәуекелдерді барабар бағалау және тиімді басқару жүзеге асырылады;
- (3) қаржылық күйзелістер айтарлықтай сілкіністерсіз қаржы жүйесінде жұтылып кетуі мүмкін.

Қаржы тұрақтылығы мәселелерін талдаудың түпкі мақсаты тиісінше, сәйкессіздіктер жинақталып, кейіннен нарықтарды түзетуге, қаржы институттарындағы проблемаларға әкеліп соғуы мүмкін және оның қаржы жүйесінің үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, сондай-ақ нақты сектордың іскерлік белсенділігін қолдауға қабілетсіздігі жағдайын бірегейлендіруге тіреледі.

Көрсетілген мақсатты іске асыру әдістемелік, ақпараттық және ұйымдастырушылық тұрғыдан **мынадай міндеттерді**:

(1) күйзелістерді бірегейлендіруді, тәуекел факторларын және экономика осалдығын;

(2) қаржы тұрақтылығы мен жай-күйін анықтайтын тұтас алғанда қаржы жүйесіне және экономикаға тән тәуекелдер тұрақсыздықтың пайда болуына жеткізуі мүмкін факторларға талдау жасауды;

(3) қаржы жүйесінің тұрақтылығын, яғни оның теріс күйзелістерді деңгейлестіру қабілетін бағалауды;

(4) қаржы жүйесі қаржы тұрақтылығының ауқымында тұрғандығын, қаржы тұрақтылығы ауқымының шекарасына жақындайтынын, не тұрақсыздығын, яғни қаржы тұрақтылығы ауқымынан тыс болып табылатындығын анықтауды;

(5) бар тәуекелдер мен әлуетті қатерлерге қаржы жүйесін реттеу шараларының барабарлығын бағалауды;

(6) алдын алу, түзету не дағдарысқа қарсы шараларды қолданудың қажеттілігін анықтауды;

(7) кәсіби ортада, сондай-ақ неғұрлым ауқымды ортада қаржы тұрақтылығы мәселелерінің кеңінен талқылануына бастамашы болу міндеттерін **шешуді болжамдайды**.

Қазақстанның 2006 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есеп осындай түрдегі алғашқы талдау материалы болып табылады және тиісінше барлық міндеттерді бір мезгілде шешуге арналмаған. Атап айтқанда, **Есепті дайындау шеңберінде**:

- қаржы тұрақтылығы мәселелерін жүйелеп талдаудың мақсаттары, міндеттері және тәсілдері;

- қазіргі кезде барынша өзекті болып табылатын проблемалар мен тәуекелдер;

- тұрақтылықты қамтамасыз ететін элементтер және әлуетті қауіп-қатер, сондай-ақ,

- деректерге қол жеткізу және форматы негізінде барынша қолайлы методология айқындалды.

Практикалық аспектілерге қатысты Есепте қаржы жүйесі осалдығының барынша маңызды: тәуекелдерді реттеудің тиімдірек құралдарын іздестіруге көңіл бөліп, талқылауға әкелетін факторларына баса назар аударылды. Оған қоса, проблемаларды талдауға және шешімдер шығаруға, ақпаратқа қол жеткізуді және оның сапасын арттыруға, реттеуші органдарды неғұрлым тығыз үйлестіруге барынша кешенді және жүйелі тәсілдерді іске асырудың қажеттігінен тұратын алдағы жұмыстардың негізгі бағыттары айқындалды. Осы міндетті 2007 жылы іске асырылуы тиіс басым міндет деуге болады.

Мазмұны

I.	Жалпы қорытынды	3
II.	Макроэкономикалық тәуекелдер және қаржы нарықтарының тәуекелдері	6
1.	Қаржы тұрақтылығын айқындайтын сыртқы факторлар	6
1.1.	Әлемдік экономикалық сұраныс факторлары	6
1.2.	Әлемдік ақша нарығындағы және капитал нарығындағы үрдістер	9
2.	Макроэкономикалық орта және Қазақстандағы экономикалық жағдай	14
2.1.	Экономикалық дамудың тұрақтылығы	14
2.2.	Экономиканың сыртқы секторының тұрақтылығы	18
2.3.	Өтімділіктің, төлем қабілеттілігінің тәуекелдері және мемлекеттік басқару секторының валюталық тәуекелдері	22
2.4.	Қаржы нарығының құрылымы мен өтімділігі	26
2.4.1.	Ішкі валюта нарығы	26
2.4.2.	Ішкі ақша нарығы	29
2.4.3.	Бағалы қағаздар нарығы	31
2.5.	Корпоративтік сектордың және үй шаруашылықтарының қаржысы	33
2.5.1.	Экономиканың корпоративтік секторы	33
2.5.1.1.	Қаржыландыру көздері және құрылымы	33
2.5.1.2.	Кәсіпорындар қызметінің негізгі көрсеткіштері	36
2.5.1.2.1.	Ірі және орта кәсіпорындар	36
2.5.1.2.2.	Шағын кәсіпорындар	39
2.5.2.	Үй шаруашылықтары секторының қаржылық мүмкіндіктері	40
III.	Қаржы делдалдығы институттары	42
3.1.	Қаржылық қатынастардың даму деңгейі және қаржы секторының ролі	42
3.2.	Қаржы секторының құрылымы	44
3.3.	Банк секторы	48
3.3.1.	Кредиттік тәуекел	48
3.3.2.	Нарықтық тәуекелдер	58
3.3.3.	Өтімділік тәуекелі және активтерді қаржыландыру құрылымы	60
3.3.4.	Банк секторының қаржылық жай-күйі	62
3.4.	Басқа да қаржы құралдары	65
IV.	Қаржы нарығының инфрақұрылымы	71
4.1.	Төлем жүйелері	71
4.1.1.	Жүйе тәуекеліне талдау	71
4.1.2.	Техникалық тәуекелді талдау	73
4.2.	Қаржы жүйесін реттеу	78

Қазақстанның қаржы тұрақтылығы туралы есепті Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Төрағасының орынбасары Г. З. Айманбетованың басшылығымен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі және Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігінің бірлескен жұмыс тобы әзірледі.

I. Жалпы қорытындылар

2006 жылы Қазақстанда орташа мерзімді болашақта тұрақты сыртқы сұранысты, төлем балансының тұрақтылығын және экономикалық дамудың жоғары қарқынын қамтамасыз ететін әлемдік тауар рыноктарында әлемдік экономиканың тұрақты өсімі және қолайлы конъюнктура сақталуда.

Сыртқы экономикалық жағдайлармен қатар кәсіпорындардың, халықтың және мемлекеттің бюджет кірісінің өсуі экономиканың өсуін ынталандырушы фактор ретіндегі жиынтық ішкі сұраныстың ролін арттырады.

Сонымен бірге экономикадағы өнімділіктің төмен қарқынмен өсуі жағдайындағы жиынтық ішкі сұраныстың өсуінің инфляцияны жеделдету үшін айтарлықтай маңызы бар және сыртқы сектордың бәсекеге қабілеттілігі үшін барынша маңызды тәуекелдерге барады.

Халықаралық нарықтағы жоғары өтімділік елдегі тәуекелдің салыстырмалы төмен деңгейінде мұнай мен металдың жоғары бағасымен қатар ұлттық валюта теңгені нығайтудың ұзақ мерзімді факторы болып табылатын шетел капиталының қосымша ағынын қамтамасыз етеді, сондай-ақ Ұлттық Банктің артық өтімділікті реттеу жөніндегі міндеттерін іске асыруды күрделендіреді. Валюта нарығындағы жоғары алып-сатарлық шетел валютасын сатып алу мақсатына шектеу қоюды тоқтатумен және 2007 жылдың 1 қаңтарынан бастап теңгенің толық ішкі және сыртқы айырбасталымдылық қағидаттарына көшу шеңберінде капиталдардың еркін қозғалысын қамтамасыз етумен қатар валюта нарығында валюталық тәуекелдерді азайту мақсатында Ұлттық Банктің белсенді қатысуының мақсаттылығына себепші болды.

Жеткілікті өтімділік және пайда түсірудің жоғары деңгейі жағдайында, корпоративтік сектордың, оның ішінде кредиттік институттар алдындағы борыштық жүктемесінің ұлғаюы қаржы тұрақтылығы үшін тікелей қатер төндірмейді. Жеке сектордың және, ең алдымен, банктердің сыртқы міндеттемелерінің айтарлықтай өсімі әлемдік пайыздық ставкалардың өсуіне экономиканың осалдығын, әлемдік тауар нарықтарында сұраныс пен бағаның төмендеуін ұлғайтады. Валюталық және пайыздық тәуекелдердің өсуіне жеткізуі мүмкін факторлар ролінің артуы жағдайында корпоративтік сектордың, әсіресе қазіргі кезде мерзімді келісім-шарттардың ішкі нарығының дамымағандығымен шектелетін валюталық тәуекелдерді хеджирлеудің барынша белсенді саясатын жүргізуі қажет.

Ұзақ мерзімді болашақта банктік қаржыландырудың ең жоғары тиімділігі, көбінесе ағымдағы қажеттіліктерді қаржыландыруға, сондай-ақ кәсіпорындардың сауда айналымына, құрылысқа, жылжымайтын мүлікпен операцияларға жіберілетін банктердің кредиттерін пайдаланудың төмен тиімділігімен шектеледі. Осы фактор ағымдағы ахуал өзгерген жағдайда корпоративті заемшылардың банктер алдындағы міндеттемелері бойынша төлем қабілеттілігінің оңтайлы деңгейін ұстап тұру мүмкіндігін азайтады.

Қайта қаржыландыруға қажеттілік болашақта банктердің сыртқы қарыздарының жоғары деңгейінің сақталуын қамтамасыз ететін болады. Бұл ретте банк жүйесі тәуекелдерінің ағымдағы деңгейі бақыланатын ауқымда және ішкі өтімділіктің жоғары деңгейімен қосымша қамтамасыз етіледі. Кредиттік және нарықтық тәуекелдердің төменгі деңгейі, банктер түсіретін пайданың жоғары деңгейі тек іскерлік белсенділіктің, экономиканың корпоративтік секторының және халықтың кірістерінің тұрақты жоғары деңгейі жағдайында ғана сақталады.

Активтер сапасының нашарлауы тарапынан банктердің әлуетті осалдық тәуекелдері өсе түсуде. Экономиканың нақты секторының тарапынан кредит тәуекелдерінің ұлғаюы

Қазақстанның экономикалық өсуін және тартылған ресурстардың тиімді пайдаланылуын айқындайтын факторлардың сақталуын ғана тоқтата алады.

Банктердің осалдық элементтері:

- i. активтер валюталарының және экономиканың корпоративтік секторы мен халықтың міндеттемелерінің сәйкессіздігімен байланысты жанама тәуекелдердің жоғары деңгейі; жинақ ақшаның төмен деңгейіне қатысты аяда, халықтың қолдағы табысының өсуін басып озған жеке тұлғалардың борыштық ауыртпалығының ұлғаюы;
- ii. жинақтаудың салыстырмалы төмен деңгейі аясында халықтың қолындағы кірістерінен асып түсетін жеке тұлғалардың борыштық ауытқушылығының ұлғаюы;
- iii. банктердің негізгі заемшыларының, атап айтқанда құрылыста, тұтыну сұранысын қамтамасыз ететін, нақты және қаржы активтерінің бағаларын айтарлықтай түзетуге кедергі келтіретін факторлардың сақталуынан төлем қабілеттілігінің жоғары тәуелділігі;
- iv. тәуекел деңгейі барынша жоғары елдерге банк капиталын экспорттаумен байланысты кредиттік және нарықтық тәуекелдердің ұлғаюы.

Ақшалай есеп айырысулардың белсенділігі және негізгі қаржы делдалдарының жоғары өтімділігі жағдайында төлем жүйелерінде өтімділіктің жетіспеуі себебінен жүйелі тәуекелдің пайда болу ықтималдылығы жоқ десе де болады. Тәуекелдерді басқарудың қолданыстағы әдістері жүйе талаптарын толықтай қанағаттандырады және олардың үздіксіз әрі тиімді жұмысын қамтамасыз етеді.

Тұтастай алғанда, ХВҚ-ның азиялық қаржы дағдарысын талдаудың нәтижесі бойынша анықтаған осалдықтың негізгі индикаторларының салыстырмалы бағасы Қазақстанның қаржы тұрақтылығы үшін қауіпті тәуекелдердің үдей түскенін көрсетеді. Атап айтқанда, қаржы секторы мен күрделі есепті ырықтандыруға жол ашатын (1), сондай-ақ экономикаға және, ең алдымен, ішкі тұтыну сұранысына бағдарланған секторларға кредиттердің өсуімен (2), кредиттеуде кепілдікті қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлумен (3), сондай-ақ жылжымайтын мүлікті кредиттеудің жоғары үлесімен (4) байланысты тәуекелдер артуда.

Елдер бойынша қаржы секторы осалдығының факторлары

	Индонезия	Корея	Малайзия	Филиппин	Таиланд	Қазақстан
	1996 жылғы желтоқсан*					2006 жылғы қыркүйек
Қаржы секторының таяудағы ырықтандырылуы	*	*		*	*	*
Күрделі есептің таяудағы ырықтандырылуы		*				*
Жеке секторға кредиттер ЖІӨ-нің > 100%		*	*		*	
Жеке секторға кредиттердің өсуі, нақты өсім > 20%			*	*		*
Кредиттеуде қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлу	*	*	*	*	*	*
Жылжымайтын мүлікпен байланысты кредиттер > 20%	*	*	*		*	*
«Жарамсыз» заемдар, барлық кредиттердің > 10%	*	*	*	*	*	
Қор нарықтарын капиталдандыру (ЖІӨ-нен пайызбен)	40	30	310	98	56	59,9

* Азия елдері бойынша деректер дағдарыс алдындағы кезең үшін алынды

Дерек көзі: ҚҚА, *Financial sector crisis and restructuring lessons from Asia*, IMF, 1999

Қазақстанның қаржы секторы осалдығының индикаторлары

	Қазақстан (01.10.06)
Жеке секторға кредиттер (ЖІӨ-ге %-бен) ¹	54,1
Жеке секторға кредиттердің өсуі (%-дық өзгерістер) ²	51
Жылжымайтын мүлікпен байланысты кредиттер (%-дағы үлес) ³	33,6
«Жарамсыз» заемдар (%-дағы үлес) ⁴	2,0
Қор нарығын капиталдандыру (ЖІӨ-ге %-бен)	59,9

Дерек көзі: ҚҚА, ҚРҰБ, КАСЕ

Көрсетілген тәуекелдерді, сондай-ақ айырбас бағамын қалыптастыруға резиденттер еместер ықпалының өсуін (ұлттық және шетелдік валютадағы активтері арасындағы төреліктің тікелей, сол сияқты кәсіпорындар мен қаржы институттарының сыртқы қарыздарының өсуі арқылы жанама араласуы) ескере отырып, елдің сыртқы өтімділігін қамтамасыз ету үшін халықаралық резервтердің деңгейінің жетімділігі ең төмен деп бағалауға болады. Сонымен бірге, қаржылық емес ұйымдар секторының теріс валюталық ұстанымы Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің таза активтерінің көлемімен өтелмейтінін назарға алғанда, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің халықаралық резервтері мен Қазақстан Республикасы Ұлттық Қор активтерінің деңгейі экономиканың басқа секторларындағы қатысатын валюталық тәуекелдерге барабар емес.

Елдің таза валюталық позициясы⁵ (млрд. АҚШ долл.)

	2005	2006	
		маусым	қыркүйек
Мемлекеттік басқару секторы	13,15	20,76	21,71
Банктер	0,06	0,36	0,40
Банктік емес қаржы ұйымдары ⁶	-0,04	-0,07	-0,11
Қаржылық емес ұйымдар	-22,10	-25,29	-27,12
Үй шаруашылығы	-0,74	-1,82	-2,29
Тұтастай экономика	-9,67	-6,06	-7,41

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚҚА

Тиісінше, елдің халықаралық резервтерінің одан әрі қорлануы, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі, Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі және ең алдымен Қазақстан Республикасы Үкіметінің тарапынан барынша белсенді контр-циклдық саясат жүргізу елдің қаржы тұрақтылығын қамтамасыз етудің жалпы міндетіне жауап береді. Қаржы институттары әлуатті қатерлерді жеткіліксіз толық емес және барабар бағалаған жағдайда үдеп келе жатқан тәуекелдерді реттеудің іс жүзіндегі құралдарына барабар бағалау жүргізу қажет.

Тұтастай алғанда, экономикалық өсудің және атап айтқанда, қаржы секторының жоғары қарқынын ынталандыру саясатынан тәуекелдерді барынша тиімді шектеудің пайдасына ауыстыру елдің қаржы тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін басым міндет ретінде қарастырылады.

¹ ЖІӨ-ге экономикадағы кредиттердің қатынасы

² 2006 жылдың басынан бастап инфляция қарқынына түзету жасамастан жиынтық несие портфелінің ұлғаюы

³ Банктердің жиынтық несие портфеліндегі жылжымайтын мүлік кепілдігімен берілген кредиттер

⁴ Үмітсіз қарыздардың үлесі

⁵ Кезең соңында қорлардағы бағалау.

⁶ Қайталауды болдырмау мақсатында түрлі жіктеулерді пайдалану есебінен Ш бөлімде келтірілген деректерден цифрлардың айырмашылығы бар:

1) елдің таза валюталық ұстанымын есептеу үшін секторларға жіктелген топтастыру қолданылады;

2) Ш бөлімдегі деректер банк операцияларының жекелеген түрлеріне лицензиялары бар барлық ұйымдарды қамтиды.

II. Макроэкономикалық тәуекелдер және қаржы нарығының тәуекелдері

1. Қаржы тұрақтылығын айқындайтын сыртқы факторлар

Қазақстандық экспорттың негізгі тауарларына қолайлы баға ахуалының сақталуы капиталдың әлемдік нарықтарында заем қаражаты құнының өсуінде байқалған сыртқы қаржыландыруды тарту жағдайының біршама нашарлауымен қоса жүреді. Осы фактор артық өтімділіктің қысқаруымен қатар орта мерзімді болашақта корпоративті заемшылардың өз міндеттемелерін қайта қаржыландыру мүмкіндіктерін шектеуі ықтимал.

1.1. Әлемдік экономикалық сұраныс факторлары

Мұнайға және басқа шикізат тауарларына экономикалық өсудің әлемдік қарқыны бұрынғысынан күткендегіден асып түсуде, ол қаржы нарықтарында қолайлы жағдайға және көптеген елдерде бейімделген макроэкономикалық саясаттың жалғасуына мүмкіндік туғызады. Әрекетсіздікпен байланысты тәуекелдер уақыт ағынымен ұлғая беретіндіктен әлемдік экономикалық саясаттың басты міндеті ағымдағы есептің ауқымды теңсіздіктерін жеңу, инфляцияны тоқтату және экономиканың мұнай бағасына құбылмалылығын азайту үшін тұтастай алғанда қолайлы конъюнктураны пайдаланудан тұрады.

Әлемдік экономиканың өсу қарқыны тұтас алғанда жеткілікті жоғары деңгейде сақталды.

2005 жылдың қорытындысы бойынша Халықаралық Валюта Қорының (бұдан әрі - ХВҚ) деректеріне сәйкес әлемдік экономиканың өсуі өткен жылдың 5,8 % рекордты қарқынынан төмен болса да, 4,8%-ға өсті (1.1.1-график). 2005 жылы ЖІӨ Қытайда 9,9%-ға, АҚШ-та – 3,5%-ға, Жапонияда – 2,7%-ға, Еуроаймақтарда – 1,3% өсті.

2006 жылдың бірінші жарты жылдығында әлемдік экономиканың жағдайы әлемдегі экономикалық дамуды айқындайтын негізгі факторлардың ықпал жасауының сақталуына қарай 2005 жылмен салыстырғанда түбегейлі өзгерістерге ұшыраған жоқ. ХВҚ-ның болжамы бойынша әлемдік экономиканың өсуі 2006 және 2007 жылдары тиісінше 4,9% және 4,7% деңгейінде сақталатын болады. Атап айтқанда, 2006 жылы ЖІӨ-нің өсу қарқыны Еуроаймақ пен Жапонияда тиісінше 2% және 2,8%-ға дейін біршама өсуімен қатар АҚШ-та 3,4%-ға дейін төмендейді.

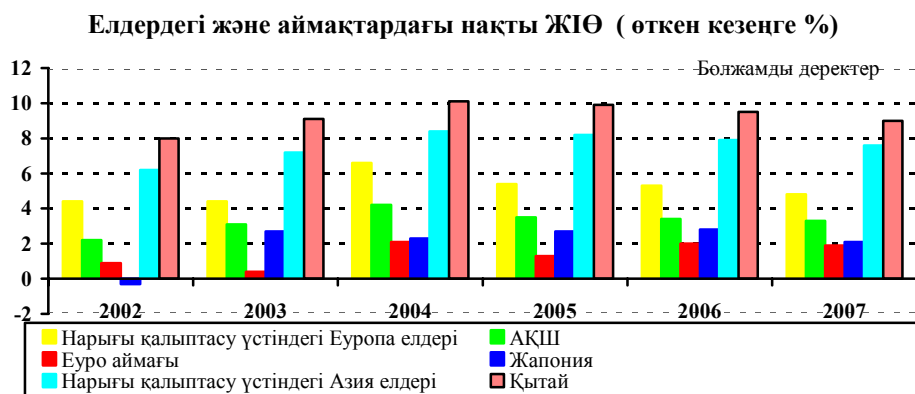
Жапония экономикасында артық ақшаны айналымнан алу қысымының белгілі бір төмендеуі байқалады. Алайда еңбек нарығындағы жағдайдың жақсаруына жауап ретінде жеке сектордың тұтынушылық өсуінің ұлғаюы әлі де болса экономикадағы ахуалды тұрақсыздандыруы мүмкін.

Еуроаймақ экономикасы үшін, өз кезегінде, аймақтағы ішкі тұтынудың төмен деңгейі, мұнай бағасының ауытқуы және аймақ тауарларына әлемдік сұраныс деңгейінің ықтимал төмендеуі тәуекелдің негізгі факторы болады.

Экономикасының елеулі көтеріліп отырғанын жалғастырушы, көшбасшылық анық Қытайға тиесілі, нарық қалыптасып жатқан елдерде және дамушы елдерде белсенділік өте жоғары болып қалуда. Сонымен, 2006 жылы ХВҚ-ның болжамдары бойынша, ЖІӨ-нің нақты өсуі Қытайда 2005 жылғы 9,9%-бен салыстырғанда 9,5% болды. Қытайдың экономикалық өсуі ішкі күшті сұраныспен және ағымдағы операциялардың өсіп жатқан профицитімен байланысты. Ақпараттық технологиялар секторындағы өрлеумен қатар бұл аймақтың қалған елдеріндегі белсенділікті тездетуге мүмкіндік туғызады.

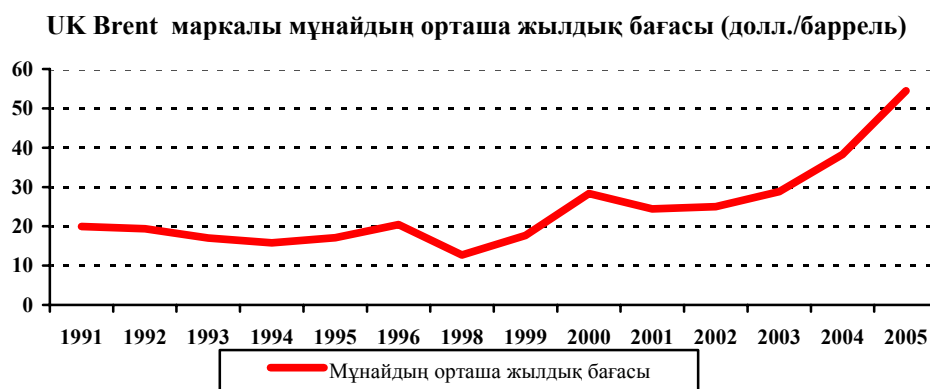
Таяу Шығыс және ТМД елдерінде мұнай бағасының өсуі бюджеттік шоттар мен ағымдағы операциялар шоттарының жай-күйін нығайта түсуде, соған орай елдер, тұтастай алғанда, өткен кезеңдегі баға өсуіне қарағанда шығыстарға қатысты барынша сақтық танытуда.

1.1.1- график

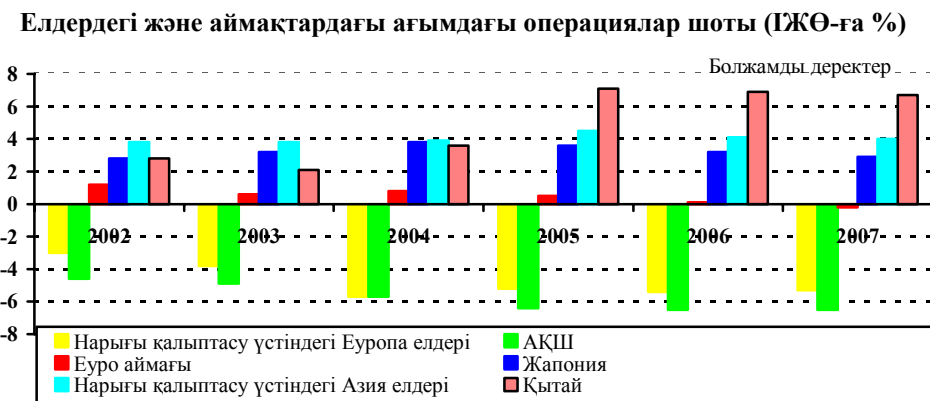
Дерек көзі: ХВҚ

1.1.2- график

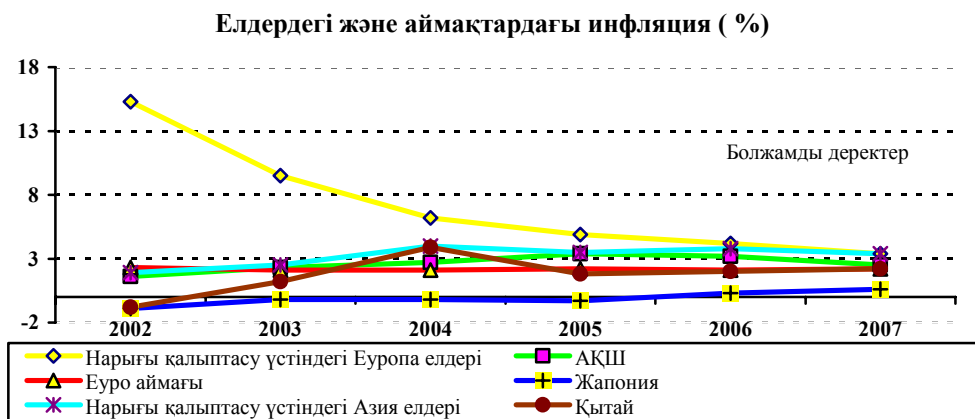
Дерек көзі: ХВҚ

1.1.3- график

Дерек көзі: ХВҚ

1.1.4-график

Дерек көзі: ХВҚ

2005 – 2006 жж. мұнай мен металл нарықтары сенімді өршіп келе жатқан қарқында көрінді. Бағаның көтерілуінің алғышарты геосаяси кернеу мен Қытай, Үндістан және АҚШ тарапынан сұраныстың жылдам өсуі болып табылады.

ХВҚ деректері бойынша 2005 жылы «Brent» маркалы мұнайға орташа әлемдік баға бір баррель үшін 54,4 долл. болды, 2004 жылмен салыстырғанда 42,1%-ға жоғары (1.1.2-график). Мыстың бағасы 28,4%-ға ұлғайды және тоннасы үшін 3679 долл. болды, қорғасынның орташа жылдық бағасы тоннасы үшін 975,3 долл. болды, осыған орай кезең соңында баға жыл басымен салыстырғанда 16,5 %-ға ұлғайды. Мырыштың орташа бағамен бір тоннасы үшін 1380 долл. болып, жыл бойында 45,2 %-ға ұлғайды. 2004 жылмен салыстырғанда алюминийдің орташа жылдық бағасы 10 %-ға төмендеп, тоннасы үшін 1897,4 долл. болды.

2006 жылдың бірінші жартыжылдығында әлемдік нарықтардағы бағаның өсуі жалғасты. Атап айтқанда, «Brent» сұрыпты мұнайға әлемдік баға 2005 жылдың осындай кезеңімен 32,7%-ға өсіп, баррель үшін орташа 65,9 АҚШ долл. шамасында болды. Мыстың бағасы 2005 жылдың бірінші жартыжылдығымен салыстырғанда 82,5 %-ға, күміс – 54,8 %-ға, алтын – 38,3 %-ға, қорғасын – 19,2 %-ға өсті. Мырыштың бағасы 2,1 есе ұлғайды.

МСЕҰ және Халықаралық энергетика агенттігінің деректеріне сай шикізаттың рекордты жоғары бағасына қарамастан мұнайға әлемдік сұраныс 2006 жылы 1,9%-2,2%-ға өседі және күніне орташа 84,9-85,18 млн. баррель болады. Ең жоғары сұранысты 2006 жылы АҚШ, Қытай және Үндістан көрсететін болады.

Әлемдік экономикада ауқымды теңсіздікке жеткізуге қабілетті осалдықтың белгілі факторлары сақталуда.

ХВҚ сарапшыларының пікірінше мынадай факторларға назар аудару керек:

1) Мұнай экспорттаушы елдердегі, Қытай мен Жапониядағы, өнеркәсібі дамыған шағын елдердің бірқатарындағы және нарығы қалыптасып жатқан Азияның басқа елдерінде ірі профициттер аясында АҚШ-тың ағымдағы операциялар шотына сақталып отырған тапшылықтың өсуі (1.1.3-график).

Тәуекелдерді едәуір төмендетуге негізгі аймақтарда үйлестірілген шараларды, оның ішінде ағымдағы шоттың тапшылығын, бюджет тапшылығын қысқарту және АҚШ-тағы жеке жинақ ақшаны ынталандыруды бойынша шараларды; профициті бар елдердегі жиынтық ішкі сұранысты арттыру мақсатында құрылымдық және өзге реформаларды; бағамның жоғарылауына қажетті мүмкіндікті қамтамасыз ету үшін Қытай мен кейбір басқа елдерде айырбас бағамының жоғары икемділігін жүргізу арқылы қол жеткізуге болар еді.

2) Мұнайға импорт бағасының кезеңдік жоғарылауы салдарынан әлемдік экономикада инфляциялық қысымның күшеюі мүмкін (1.1.4-график).

3) Мұнайдың жоғары және айнымалы бағасы. ХВҚ болжамына сай мұнайға споттың орташа бағасы (Brent маркасы, Дубай және Батыс Техас) 2006 жылы бір баррель үшін 69,2 АҚШ долл., 2007 жылы баррель үшін – 75,5 АҚШ долл. болады.

Мұнай бағасының көтерілуінің әлемдік эконмикаға ықпалы ифляциялық күтулердің өте тұрақты болып қалуына және мұнай бағасының бақыланып отырған өсуі оған әлемдік сұраныстың жоғары болуына қарай бірқалыпты күйде қалып отыр. Алайда, болашақта мазасыздық танытуға үш себеп бар.

Біріншіден, жуырдағы баға күйзелісінің әсері, әсіресе егер өндірушілер мен тұтынушылар оны әлі де болса тұрақты емес, уақытша деп қарастырып отырғандықтан әлі толық көлемде байқалған жоқ.

Екіншіден, өндіруші қуат деңгейі әлі өте төмен болғандықтан, Таяу Шығыстағы геосаяси тұрлаусыздыққа байланысты нарық күйзеліске қатысты әлі де осал түрде қалуда.

Үшіншіден, бағаға көп жағдайда ұсыныс проблемасы ықпал ететіндіктен, келеңсіз әсер бұрынғыға қарағанда, әсіресе егер бұл бағалардың әсері негізгі инфляцияға өсе түскен жағдайда, елеулірек болуы ықтимал. Аталған сценарий іске асырылған жағдайда бұл орайда шикізат емес тауарларға бағаның өтемелі жоғарылауы есебінен өз жағдайларын жақсарту

алмайтын мұнай импорттаушы дамушы елдер қиын жағдайда қалады. Бұл мұнай нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың орташа мерзімді балансын, оның ішінде өндіру мен қайта өңдеуге инвестициялар тарту үшін кедергілерді жою; ішкі бағаларда мұнайға сыртқы бағалар өзгерістерінің толық көрінуін қамтамасыз ету; ресурстарды сақтау жөніндегі шараларды күшейту және, ең соңында, мұнай нарықтары туралы деректердің сапасын арттыру арқылы әрі қарай жақсартуға себепші болады. Мұндай шаралар нарықтың күйзеліске қатысты осалдығын азайта отырып, орташа мерзімді болашақта баға өзгермелілігін азайтуға көмектескен болар еді.

1.2. Әлемдік ақша нарығындағы және капитал нарығындағы үрдістер

Пайыздық ставкалардың ауқымды жоғарылауы сыртқы ақша нарықтарындағы өтімділік деңгейінің төмендеуіне, инвесторлардың сыртқы қаржыландыруға өте тәуелді елдерге тұтастай алғанда қолайсыз ықпал ететін, дамушы нарықтардың акциялары жататын барынша тәуекелді құралдарға өз ұстанымдарын қысқартуларына жеткізді.

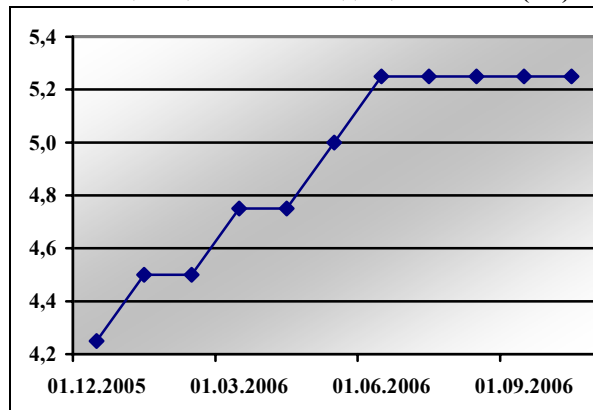
Қор нарығының құлдырауымен, геосаяси ахуалдың шиеленісуімен, тұтынушылар сенімі мен тұтыну сұранысы индекстерінің төмендеуі туындаған экономикалық ахуалды жандандыру және дефляцияның алдын алу мақсатында АҚШ-тың Федералды Резервтік Жүйесі (бұдан әрі-ФРЖ) 2001 жыл ішінде пайыздық ставкаларды 6,5 %-дан 1,75%-ға дейін төмендетті. Кейінгі жылдары ФРЖ пайыздық ставкаларды төмендетуді жалғастырды, ол 2003 жылғы маусымда 1% жетіп, 2004 жылғы мамырға дейін өзгеріссіз қалды (1.2.1-график). Пайыздық ставкалардың төмендеуінен кейін ипотекалық кредиттер мен компаниялар үшін қорланудың арзандауы тұтынушылар мен корпоративтік сектордың кірісін ұлғайтты, ол нәтижесінде тұтынудың және инвестициялардың айтарлықтай өсуіне әкеп соқты.

2004 жылдың ортасынан бастап экономиканың жалпы өсуінің аясында инфляцияның өсуін алдын алу мақсатында ФРЖ пайыздық ставкаларды көтере бастады. Экономикалық өсу жағдайында энергетикалық ресурстарды пайдаланудың ұлғаюы энергия тасымалдауға бағаның өсуімен қатар инфляциялық қысымды күшейтті. 2004 жылдың ортасынан бастап 2005 жылдың соңына дейінгі кезеңде пайыздық ставкалар 1%-дан 4,75%-ға дейін өсті. 2006 жылдың ішінде ФРЖ базалық пайыздық ставканы екі рет 2006 жылдың наурызында және маусымында 25 базистік тармаққа 5,25% деңгейіне дейін көтерді. Нәтижесінде 2006 жылдың екінші тоқсанындағы ЖІӨ өсуі қарқынының баяулауы (оның өсуі 1 тоқсандағы 5,6%-бен салыстырғанда 2,6% болды) және осы кезеңдегі инфляцияның баяулауы, сонымен бірге экономиканың одан әрі дамуын және елдегі баға деңгейін қадағалап отыратындығын белгілей отырып, ФРЖ-ның ставкаларды көтеруін тоқтатуға мүмкіндік туғызды.

Ашық нарық жөніндегі комитет шешімі туралы хабарламаға дәстүрлі түрде ілесе жүретін ФРЖ-ның ресми мәлімдемесінде жыл басындағы күшті қарқынмен салыстырғанда экономикалық өсудің қалыпты болғандығы айтылған. Өсу қарқынының баяулауы жылжымайтын мүлік нарығының суығанын және пайыздық ставкалар мен энергия тасымалдаушыларға бағаның ұлғаюының әлсіздігін көрсетеді. Ставканың бұдан кейінгі ұлғаюы инфляцияның және экономикалық өсудің болжамдарына байланысты болады.

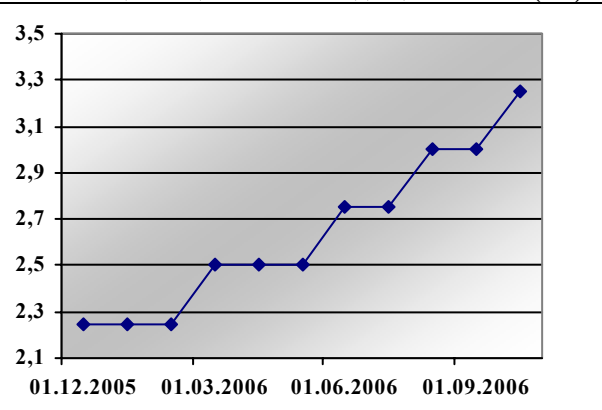
Еуропада Еуропа Орталық Банкі (бұдан әрі - ЕОБ) Еуро аймағына мүше мемлекеттердің құрылымындағы елеулі сәйкессіздіктерді сақтау үшін орта және ұзақ мерзімді болашақта баға тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін экономиканың дамуын көз жазбай қадағалауды жалғастыра отырып, монетарлық саясатты барынша ұстамды түрде қатайтуда (1.2.2-график). Еуроаймақ бойынша оң экономикалық деректер жариялану нәтижесінде ЕОБ 2006 жыл бойы пайыздық ставкаларды жоғарылату серияларын жүргізді, ол қазіргі сәтте 3,25% ұлғайды. ЕОБ тарапынан пайыздық ставкалардың одан әрі жоғарылауы тұтастай алғанда, нарыққа қатысушылар күткендей және инфляцияны жеделдету тәуекелінің барынша жоғары болуымен болжамды.

1.2.1-график
ФРЖ-ның мақсатты пайыздық ставкасы (%)

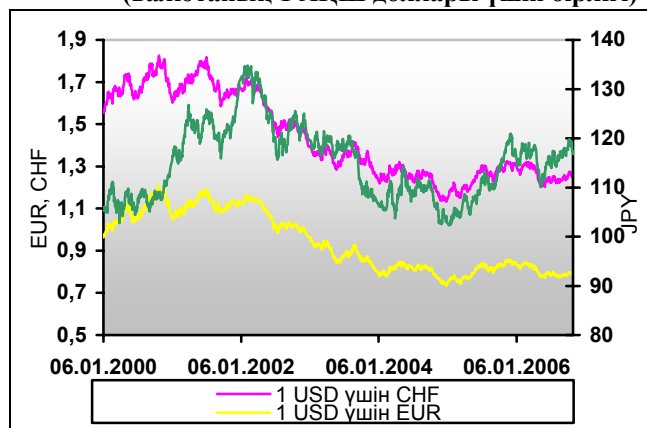
Дерек көзі: Bloomberg

1.2.2-график
ЕОБ-ның мақсатты пайыздық ставкасы (%)

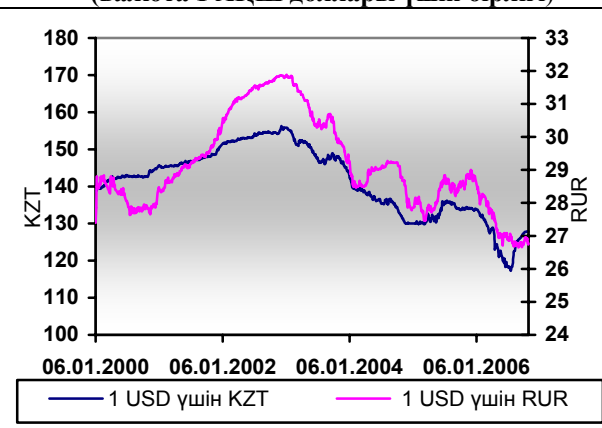
Дерек көзі: Bloomberg

1.2.3-график
Негізгі әлемдік валюталардың бағамдары
(валютаның 1 АҚШ доллары үшін бірлігі)

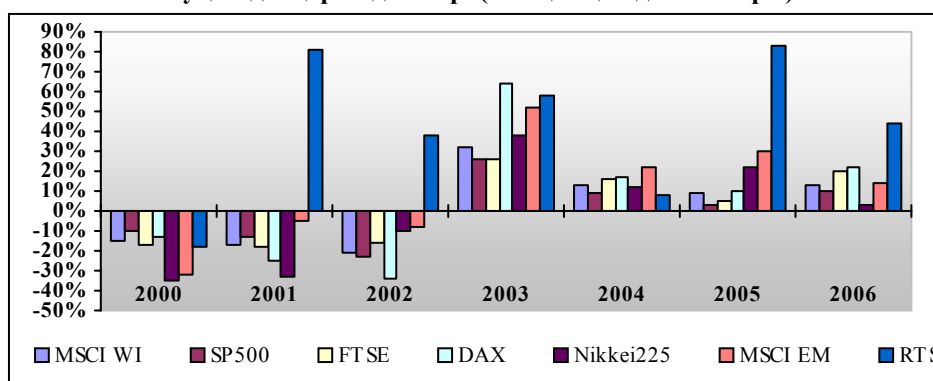
Дерек көзі: Валютные биржи стран

1.2.4-график
Ресей рублі мен теңге бағамдары
(валюта 1 АҚШ доллары үшін бірлігі)

Дерек көзі: KASE, МБББ

1.2.5-график
Ауқымды қор индекстері (кезең соңында % өзгеріс)

Дерек көзі: Bloomberg

АҚШ доллары құнының дамыған елдердің басқа валюталарына төмендеуінің негізгі факторлары сақталған кезде басты әлемдік валюталардың айырбас бағамының өзгеруінің болашақтағы трендіне қатысты белгісіздіктің жоғары деңгейі байқалды. Теңге мен Ресей рублінің жалпы ұзақ мерзімді нығая үрдісінде валюта бағамдарының қысқа мерзімді өзгеруі әлемдік валюта нарықтарындағы ахуалға тәуелді екендіктерін көбірек көрсетеді.

Экономикалық өсудің, пайыздық ставкалардың қарқыны, сондай-ақ әлемдік экономика осалдығының негізгі факторларының ролін қайта бағалау әлемдік валюта нарығына қатысушылардың іс-әрекеттерінде тікелей көрініс тапты (1.2.3-график). Еуроаймақ пен АҚШ арасындағы пайыздық ставкалардың шегерме ақыларының ұлғаюы

аясында инвесторлар әлемдік валюта нарығында АҚШ доллары құнының өсуіне мүмкіндік туғызған негізгі әлемдік экономиканың басты тәуекелдері туралы уақытша ұмытып кетті. 2006 жылы АҚШ-тың ФРЖ пайыздық ставкалары кезеңінің таяу арада аяқтауын күту, резервтік активтерді орналастыруға қатысты орталық банктердің бірқатарының өз саясаттарын қайта қарауларымен қатар ЕОБ-ның ақша-кредит саясатын бірте-бірте қатайтуы нарыққа қатысушыларды бюджет тапшылығын және капитал түсімінің ағымдағы шотын қаржыландыру үшін тәуекелдің жеткілікті болмауына қайта назар аударуға мәжбүр етті. Соның нәтижесінде АҚШ долларының құны Еуроға қатысты 2006 жылғы қазанның соңында 7%-ға төмендеді. Қазіргі кезде әлемдік валюта құнына ықпал жасауға қабілетті әр түрлі бағыттағы факторларға байланысты АҚШ доллары бағамының болашақ қарқынында үлкен белгісіздік пайда болды.

Қазақстанның және Ресей Федерациясының экономикасына ықпал ететін жалпы факторлар, атап айтқанда, экспорттық түсім және инвестициялар түріндегі шетел валютасының жоғары ағыны рубль мен теңге нығаяуының ұзақ мерзімді үрдісін айқындайды (1.2.4-график). Бұл ретте, соңғы жылдары рубль мен теңгенің күн сайынғы айырбас бағамында құбылмалылықтың өскенін атап өтуге болады, бұл тұтастай алғанда Ресейдің, Қазақстанның валюта нарықтары мен негізгі әлемдік валюталар арасындағы тәуелділік деңгейінің едәуір жоғарылағандығын көрсетеді.

Дамыған және дамушы елдердің қор индекстерінің өсу қарқындары баяулап, тіпті тұрақтылық танытуда (1.2.5-график).

2001-2004 жж. пайыздық ставкалардың жүйелі төмендеуінің арқасында АҚШ-тағы экономикалық ахуалдың жақсаруы, компаниялар түсімдерінің өсуі және олардың болашақтағы кірістеріне қатысты оң күтулер қор индекстерінің өсуіне мүмкіндік туғызды. Нәтижесінде 2003 жылы индекстер АҚШ пен Еуропада тиісінше 26% және 37% -ға өсті. 2006 жылы АҚШ пен Еуропаның қор нарықтары тиісінше 10% және 22% -ға өсті. Мамыр мен маусымда геосаяси проблемалардың шиеленісуімен, инфляцияның және АҚШ-та пайыздық ставкалардың болашақта өсуіне қатысты қауіптенулермен орай туындаған кейбір құлдырау байқалды. Үшінші тоқсанда қор нарықтары АҚШ ЖІӨ-дегі өсу екінші тоқсанда 1 тоқсандағы 5,6%-бен салыстырғанда тек бар-жоғы 2,6% болды, бұл инвесторларға елдің экономикасына теріс ықпал жасай алмайтындай АҚШ-тың ФРЖ пайыздық ставкаларды жоғарылатуын тоқтатуды болжамдауға мүмкіндік берді. Компания кірістерінің өсуі Ұлыбританиядағы FTSE 100 индексінің өсуіне оң ықпал етіп, 2006 жылы ол 19,5%-ға өсті. Жапонияда Nikkei 225 тек 3,3%-ға өсті. Мұндай мардымсыз өсу инвесторлардың елдің экономикасының одан әрі өсуіне деген сенімсіздіктерімен түсіндіріледі. Оның үстіне, АҚШ ЖІӨ-нің өсуінің баяулауы экспорты ең алдымен АҚШ-қа бағдарланған жапондық компаниялардың акцияларына теріс ықпал етті.

Дамушы нарықтар акцияларының индексі 2006 жылы 14%-ға өсті, бұл өткен жылға қарағанда әлдеқайда төмен. Өткен жылмен салыстырғанда индекстің төмендеуінің негізгі себебі пайыздық ставкалардың ауқымды жоғарылауының өтімділік көлемінің төмендеуіне әкеліп соғуынан болды. Инвесторлар өз ұстанымдарын дамушы нарықтардың акциялары кіретін неғұрлым тәуекелді құралдарда қысқарта бастады. Одан басқа, өтімділіктің төмендеуі сыртқы қаржыландыруға өте тәуелді мысалы, Түркия және Венгрия елдеріне теріс ықпал етеді. Қолайлы макроэкономикалық жағдай Ресейдің қор индекстерінің қарқынына оң әсер етті. РТС индексі қарқынның қысқаруына қарамастан 2006 жылдан бастап өсуін жалғастырды, ол ағымдағы жылдың қазан айының соңындағы жағдай бойынша 43% болды. Шикізат тауарлары бағасының өсуі, қаржы және телекоммуникация секторындағы тұтыну қызметінің өсуі, сондай-ақ “Газпром” акцияларына қол жеткізуді ырықтандыру 2006 жылы индекстің өсуінің негізгі себептері болып табылды.

ФРЖ-ның АҚШ-та пайыздық ставкаларды көтергеніне қарамастан соңғы екі жыл ішінде АҚШ-тың мемлекеттік бағалы қағаздарының (бұдан әрі - МБК) түсімділік деңгейі тарихи түрде төмен болды. АҚШ-тан Еуропаға және басқа елдерге инвестицияның қайта ағылуы дамушы елдер мен нарықтық экономикасы құралып

жатқан елдердің өз халықаралық резервтерін диверсификациялауға ұмтылуы АҚШ экономикасы үшін тәуекел факторларының бірі болып табылады.

Егер 2000 жылдың басында АҚШ-тың 10 жылдық облигацияларының түсімділігі 6,4% болса, онда 2006 жылғы қазанның соңында ол 4,60% деңгейінде болды. Бұл ретте 2000 жылы пайыздық ставкалар 6,5% болса, 2006 жылы олардың 5,25%-ға жеткенін атап өткен жөн. Дамыған елдердің МБҚ арасында АҚШ-тың қазынашылық облигациялары бұрынғысынша әсіресе, Азия елдеріндегі орталық банктер үшін негізгі инвестициялық құрал болып қалуда. Ол банктердің өздерінің валюталары үшін еркін өзгермелі бағам режимін енгізуге ниет білдірмеуі АҚШ долларындағы резервтердің елеулі өсіміне жеткізді. Сондықтан көп жылдар қатарынан азиялық инвесторлар АҚШ МБҚ-ның негізгі сатып алушылары болып қалды. Алайда, соңғы уақытта Азия елдерінің орталық банктері тарапынан өз резервтерін диверсификациялау мүмкіндігі туралы мәлімдемелер пайда болды, бұл АҚШ доллары бағамының бұдан кейінгі әлсіреуіне және қазынашылық қағаздар түсімділігінің өсуіне әкелуі мүмкін. Бұл сондай-ақ АҚШ экономикасы үшін тәуекел факторларының бірі болып табылатын АҚШ-тан инвестициялардың Еуропаға және басқа елдерге қайта ағылуына жеткізуі мүмкін.

Тұтастай алғанда, 2006 жылы дамыған елдерде МБҚ кірістілігі орташа 50-70 базистік тармаққа өсті. Бұл ретте, негізгі өсу қысқа мерзімді секторда ауытқымалы кірістілікте болды. 2006 жылғы есте қалар факті АҚШ МБҚ-ның ауытқымалы кірістілігі теріс иілуге ие болды. Бұл инвесторлардың пайыздық ставкалардың артуына барлығынан күшті реакция жасайтын қысқа мерзімді сектордан инфляцияның болашақтағы деңгейіне және экономиканың өсуіне қатысты инвесторлардың көп жағдайдағы күтулерін көрсететін ұзақ мерзімді қағаздарға кете бастауымен байланысты болды. Нарықта пайыздық ставкалардың бұдан әрі өсуі болжамданғанын ескере отырып, өтеу мерзімі 5 жылға дейінгі МБҚ кірістілігі бәрінен күшті өсті. Бұл ретте инвесторлар ұзақ мерзімді қағаздарды олардың кірістілігі инфляция деңгейінен жоғары болғандықтан инвестициялауды артық көрді. Бұл ретте болашақта инфляция қалыпты деңгейде қалады деп күтілді. Бұдан басқа инвесторларда ұзақ мерзімді болашақта АҚШ экономикасының дамуына қатысты сенімдері жоқ. Сондықтан олар ауытқымалы ұзын секторда қалуды артық санады. Сондай-ақ ұзақ мерзімді қағаздар түсімділігінің неғұрлым тұрақты деңгейі былайша түсіндіріледі, зейнетақы қорлары мен сақтандыру компаниялары өз міндеттемелерінің мерзімділігіне қарай, қаражатын атап айтқанда, өтеу мерзімі 10 жылдан астам болатын бағалы қағаздарға көп инвестициялайды.

Инвесторлар тәуекелді активтердегі позицияларын ауқымды қысқарта бастады

Дамушы нарықтың МБҚ қосылған JP Morgan EMBI+ индексі, соңғы бес жылда 100%-дан астам өсті. Дамушы нарықтарға жататын елдердің қарқынды экономикасының дамуы, өтімділіктің жоғары деңгейі, инвесторлардың осы елдер экономикасының бұдан әрі өсуіне сенімі, сондай-ақ дамыған елдермен салыстырғанда мұндай инвестициялардың барынша жоғары деңгейіне қарамастан, дамушы нарықтардың бағалы қағаздарын инвестициялаудан жоғары кіріс алуы күту (1.2.6-график), - бұл факторлардың барлығы осы елдердегі МБҚ-ның өсуіне әкелді.

Сонымен қатар АҚШ долларында эмиссияланған МБҚ-дан өзге инвесторлар қаржыларын жергілікті валюталармен эмиссияланған бағалы қағаздарға сала бастады. 2006 жылы бірінші тоқсандағы қатты өсуден кейін EMBI+ индексі төмендеді және бұның тоқсандағы кірістілігі - 2,14% болды. Бұл ретте 2006 жылдың бірінші жарты жылдығындағы индекстің түсімділігі - 0,69% болды. Жергілікті валюталармен эмиссияланған дамушы нарықтардың акциялары мен бағалы қағаздары барлығынан көп төмендеді. Атап өткеніміздей, дамушы нарықтар индекстерінің төмендеуіне көптеген елдерде пайыздық ставкалардың жоғарылауы, инвестициялау үшін жеткілікті өтімділік көлемінің төмендеуі себепші болды.

Қазақстанның тәуелсіз тәуекелдері тұрақты төмен деңгейде сақталуда

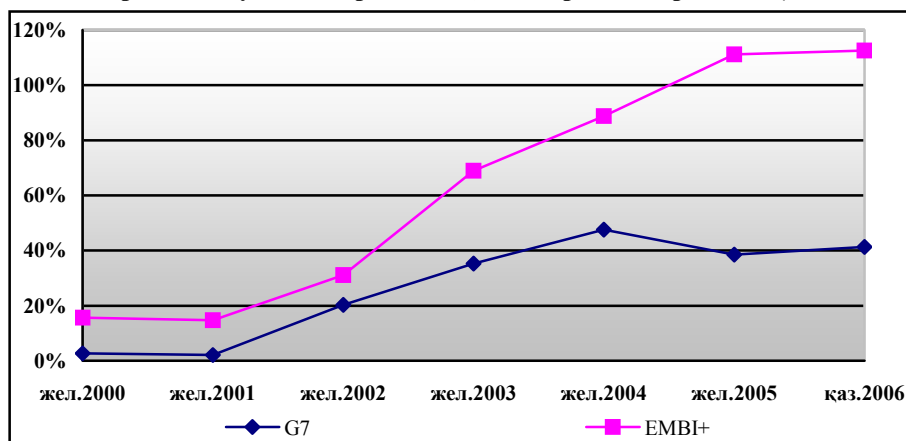
2000 жылғы 27 сәуірде шығарылу кезеңінде Қазақстан еуробондтарының кірістілігі (XS0111078183) АҚШ-тың МБҚ бойынша (US9128272U52) кірістіліктің 6,544%-на қарағанда тиісінше 11,125% болды. Қазақстандық еуробондтар шығару кезінде кірістіліктер арасындағы спрэд 4,58% болды, бұл толығынан заңды және Қазақстанның елдік рейтингісінің төмен болуына себепші болды, сол кезеңде Moody's дерегі бойынша «B1» және Standard & Poor's дерегі бойынша «B+» деңгейінде болды.

Бұдан әрі түсімділіктер арасындағы спрэд тарылу үрдісіне ие болды (1.2.7-график). Қазақстанның кредиттік рейтингісінің жоғарылауына ықпал еткен негізгі факторлардың бірі болды. Қарастырылып отырған кезең ағымында рейтинг агенттіктері елдің кредиттік рейтингіне мынадай өзгерістерді жүзеге асырды:

- 2001 жылы «Ba2» (Moody's), «BB» (Standard & Poor's), «BB» (Fitch) дейін;
- 2002 жылы «Baa3» (Moody's), «BB+» (Fitch) дейін;
- 2003 жылы «BB+» (Standard & Poor's) дейін;
- 2004 жылы «BBB-» (Standard & Poor's), «BBB-» (Fitch) дейін;
- 2005 жылы «BBB» (Fitch) дейін;
- 2006 жылы «Baa2» (Moody's), «BBB» (Standard & Poor's) дейін.

1.2.6-график

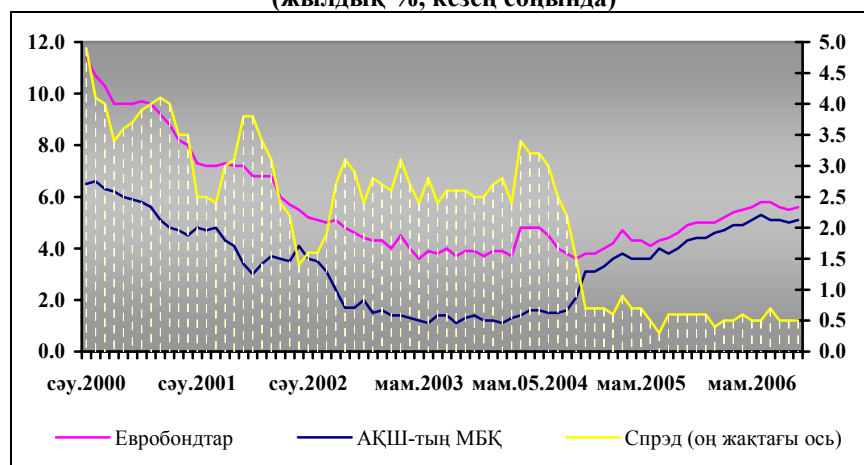
Дамыған елдер мен дамушы елдердің МБҚ-ның біріккен кірістілігі (кезең соңында)

Дерек көзі: Bloomberg, JP Morgan

1.2.7-график

Қазақстан Еуробондтары және АҚШ МБҚ кірістілігінің спрэді (жылдық %, кезең соңында)

Дерек көзі: ҚРҰБ, Bloomberg

2. Макроэкономикалық орта және Қазақстандағы экономикалық жағдай

Қаржы тұрақтылығы үшін инфляцияны жылдамдатуға мүмкіндік туғызбайтын және тауарлар мен қызмет көрсетудің ішкі нарығында қиғаштық, сондай-ақ экономиканың сыртқы секторында дисбаланс туғызбайтын экономикалық өсудің тұрақты қарқынын қолдауға экономиканың мүмкіндігі айқындаушы факторлар болып табылады. Осы жағдайдың сақталуы мемлекеттік қаржының, корпоративтік сектор мен үй шаруашылығы секторы қаржысының тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

2.1. Экономикалық дамудың тұрақтылығы

Қазіргі кезде орташа мерзімді болашақта іскерлік белсенділікті елеулі түрде баяулатуға мүмкіндік жасайтын факторлар жоқ.

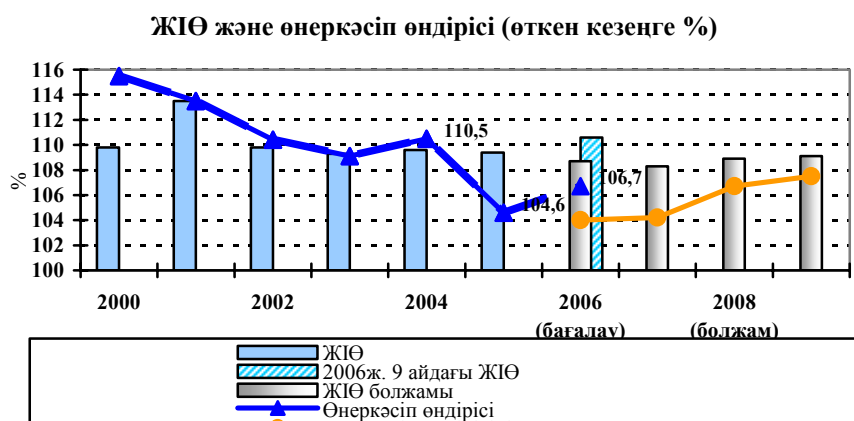
Тұтастай алғанда тауарлар мен капиталдың әлемдік нарықтарындағы қолайлы жағдай 2000-2005 жж. кезеңде ЖІӨ-нің жылына орташа 10% деңгейіндегі тұрақты динамикасын қамтамасыз етті (2.1.1-график). 2006 жылғы 9 айдың нәтижесі бойынша ЖІӨ өсу қарқыны орташа мерзімді трендке сәйкес келуі жалғаса берді (өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 10,6%). Қазақстандағы нақты экономикалық өсу үшін тұтынуға (бірінші кезекте үй шаруашылығының шығындары) және жалпы жинақталған қаражатқа ішкі шығыстардың өсу факторы айқындаушы маңыз атқарады (2.1.2-график). Осының салдары ретінде өндірістік саланың тауарларына және тағы да жоғары дәрежеде қызмет көрсетулерге жиынтық сұранысты кеңейтуге шығыстар ұлғайды (2.1.3-график). Бұл ретте, егер мұнайға және шикізат тауарларына жоғары әлемдік бағалар өндіруші және өңдеуші салалардың өсуін қамтамасыз етсе, онда тұтыну сұранысының өсуі құрылыстағы іскерлік белсенділіктің, сондай-ақ қонақ үйлер мен мейрамханалардың, көліктің, байланыс пен сауда қызметтерінің, жылжымайтын мүлікпен операциялардың өсуіне тікелей ықпал етті.

Сыртқы қолайлы факторлардың, сондай-ақ соңғы 2 жыл ішінде белгіленген өңдеуші кәсіпорынның қарқынды өсу үрдісі 2007-2009 жж. жылына 8,3-9,1% деңгейінде өсуі экономикалық өсудің тұрақты қарқынын сақтаудың маңызды шарттары болып табылады. Бұл ретте жалпы жинақталған қаражат үлесінің ұлғаюы 2000 жылғы 18,1%-дан 2005 жылғы 30,7%-ға ұлғаюы экономиканың ұзақ мерзімге арналған жоспарында қаржылық тұрақтылықтың қолайлы факторы болып табылады.

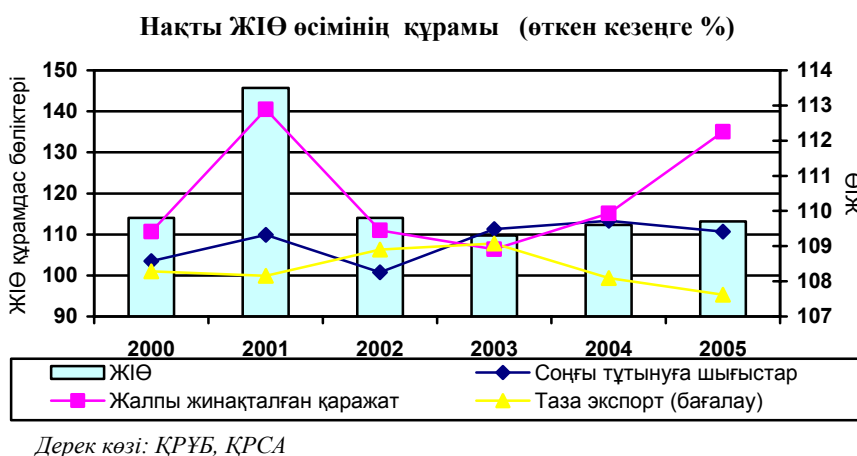
Мемлекеттік бюджеттің жалпы тұрақтылығында сыртқы факторлар әлсіреген жағдайда Қазақстан Республикасы Ұлттық Қорының (бұдан әрі – Ұлттық Қор) бюджеттік шығыстарының едәуір өсуімен және жеткілікті болуымен байланысты белгілі тәуекелдер сақталады.

Экономикалық өсудің жоғары қарқыны және мұнайға әлемдік баға деңгейі мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің жоспарланған көрсеткіштерден асып түсуін қамтамасыз етеді. Бұл ретте, мемлекеттік бюджеттің түсімдерінің құрылымында мұнай секторының үлесі (2005 жылғы 21%-дан 2006 жылғы 10 айдың қорытындысы бойынша 14%-ға дейін) айтарлықтай қысқарды. 2006 жылдың қорытындысы бойынша мұнай түсімдері үлесінің одан әрі төмендеуі күтілуде, бұл оларды толығымен Ұлттық Қорға аударуға, сондай-ақ бюджеттің кепілдендірілген трансфертке қажеттілігінің жоқ болуына байланысты болды. Мемлекеттік бюджеттің шығыстары ең бастысы, мемлекеттің ағымдағы қажеттіліктерін қаржыландырды (2006 жылғы 10 айдың қорытындысы бойынша 73,5%), оның құрылымындағы 43,3% жалақы, зейнетақы, жәрдемақы және басқа да әлеуметтік төлемдерді төлеуге жіберілді. Болашақта құнның ұлғаюымен байланысты шығындар (күрделі шығындар, кредиттер, қаржы активтерін сатып алу) мемлекеттік бюджеттің шығыс бөлігінің 26,5% болды. Осыған орай, экономикалық өсу қарқынын басып озған бюджет шығыстарының ұлғаюына, сондай-ақ экономикаға салық ауыртпалығының төмендеуіне қарамастан, мемлекеттік бюджет тапшылығы 2000-2004 жж. кезеңде ЖІӨ-нің 1%-нан асқан жоқ, ал 2005-2006 жж. оның профициті белгіленді (2.1.4-график).

2.1.1-график

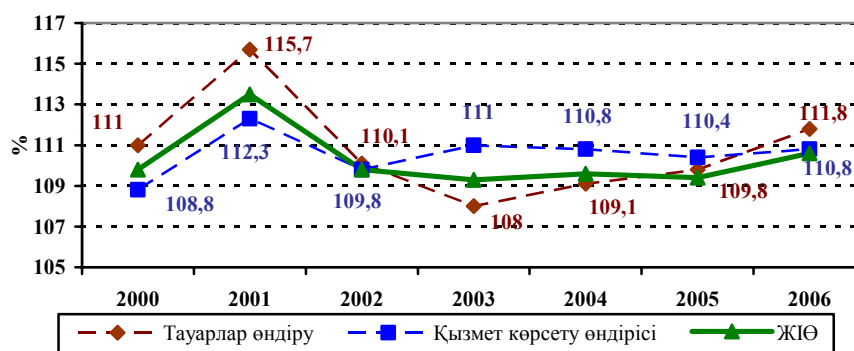

2.1.2-график

2.1.3-график

ЖІӨ құрылымындағы тауарлар мен қызмет көрсетулер өсуінің қарқындары (өткен кезеңге %)

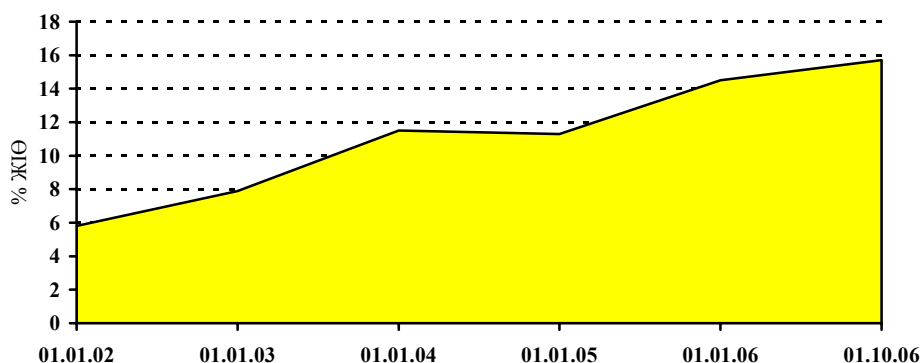
2.1.4-график

2001 жылы құрылған Ұлттық Қор қосымша «қауіпсіздік жастықшасын» (экспортқа әлемдік бағалардың конъюнктурасы нашарлаған жағдайда Қазақстан Республикасы Үкіметінің (бұдан әрі – Үкімет) өзінің қаржылық міндеттемелерін орындау қабілеттілігі тұрғысынан алғанда) қамтамасыз етеді. Әлемдік тауар нарықтарындағы қолайлы конъюнктура Ұлттық Қордың 11,5 млрд. АҚШ долл. дейін (01.10.06) немесе ЖІӨ-ге 15,7%-ға өсуін қамтамасыз етті (2.1.5-график). 2006 жылғы 1 шілдеден бастап Ұлттық Қордың қалыптастырудың жаңа тәртібіне көшуімен, мұнда мұнай секторынан түскен түсім тікелей Ұлттық Қорға есептеледі және бюджеттің дамуын қаржыландыруға жұмсалады, Үкіметтің қаржы құрылымына қосымша тұрақтылық береді (1-бокс).

2.1.5-график

Қазақстан Республикасы Ұлттық Қорының активтері

Дерек көзі: ҚРҰБ

1-Бокс

Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорын қалыптастырудың және пайдаланудың жаңа тәртібі

2006 жылғы 1 шілдеден бастап Қазақстан Республикасы Ұлттық Қорының қызмет ету сызбасы өзгерді, осыған сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорына мыналар есептеледі:

- 1) мұнай секторы кәсіпорындарынан түскен тікелей салықтар бойынша түсімдер (корпоративтік табыс салығы, жоғары табыс салығы; роялти, бонустар, өнім бөлімдері бойынша үлестер; экспортқа шығарылатын мұнайға рентті салық, газ конденсаты);
- 2) кен өндіру және өңдеу салаларына жататын мемлекеттік мүлікті жекешелендіруден түскен түсім;
- 3) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерін сатудан түскен түсімдер;
- 4) ҚР Ұлттық Қорын басқарудан түскен инвестициялық кірістер;
- 5) ҚР заңнамасымен тиым салынбаған өзге түсімдер мен кірістер.

Бұл ретте егер бұрын осы түсімдер тиісті жылға Республикалық бюджет туралы Заңмен бекітілген көлемді жинақтауға дейінгі республикалық бюджетте шоғырланса, сонда ғана артық қаржы кейіннен ҚР Ұлттық Қорына жіберілді, енді жаңа сызба бойынша республикалық бюджетке жіберілетін мұнай секторының түсімдері ҚР Ұлттық Қорына тікелей қайта жіберіледі.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры:

- 1) тиісті қаржы жылына бюджеттік бағдарламаларды (қосымша бағдарламалар) дамытуды іске асыруға республикалық бюджетке Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан кепілдік берілген трансферт түрінде;
- 2) Қазақстан Республикасы Президентінің белгілеген мақсаттарына республикалық бюджетке Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан мақсатты трансферт түрінде;
- 3) Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының басқаруымен және жыл сайынғы аудит жүргізілуімен байланысты шығындарды жабу.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының жаңа сызбасы енгізілген сәттен бастап 2006 жылғы қыркүйек бойына кепілдік берілген трансферт Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан республикалық бюджетке алынған жоқ.

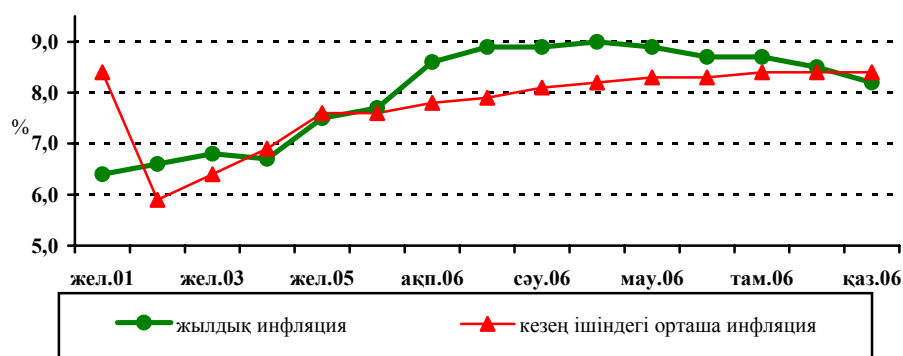
Қазақстанда басқа негізгі макроэкономикалық индикаторлар оң және тұрақты динамиканы көрсеткен жағдайда инфляцияның қалыптасқан деңгейі аса қауіпті болмайды. Қазақстандағы инфляциялық үдерістерге жоғары экономикалық өсу салдары болып табылатын факторлар ықпал етеді.

Инфляция 2001-2004 жж. аралығында жылдық көрсеткішпен 6-7% шегіндегі тұрақты деңгейде қалды. Алайда, 2002 жылдан бастап Қазақстан экономикасындағы инфляциялық үдерістердің күшейгені байқалды. 2005 жылдың қорытындысы бойынша инфляция 7,5% деңгейінде қалыптасты, 2006 жылы оның өсуі 8,5% деңгейінде болады деп күтілуде (2.1.6-график).

Экономикадағы өнімділіктің өсуінен басым болып отырған кәсіпорындардың, мемлекеттің, халықтың кірістерінің ұлғаюы нәтижесінде қалыптасқан жиынтық сұранысының жоғары деңгейі (2.1.7-график), сондай-ақ белсенді бюджеттік саясат қысқа мерзімді аспектіде Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатымен байланысты емес құбылмалы факторлардың инфляцияға ықпалын күшейтеді.

2.1.6-график

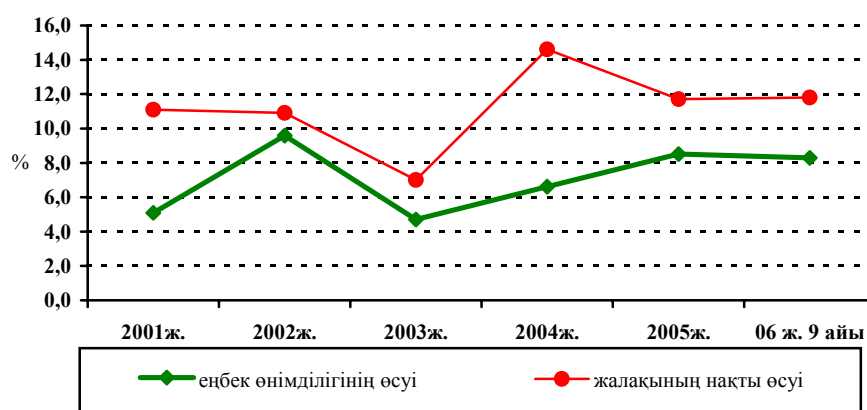
Қазақстандағы инфляция

Дерек көзі: ҚРСА

2.1.7-график

Қазақстан экономикасындағы еңбек өнімділігі мен жалақы

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА

2.2. Экономиканың сыртқы секторының тұрақтылығы

Экономиканың сыртқы секторының бәсеке қабілеттілігі салыстыра қарағанда қолайлы деңгейде қалды, алайда жалақының және экономиканың нақты секторында еңбек өнімділігінің теңгерілмеген өсуіне байланысты тәуекелдер ұлғаюда.

2000 ж.–2001 ж. аралығында нақты айырбас бағамын тұрақтандыру кезеңі ұлттық валютаның нақты құнының негізгі сауда әріптестіктері елдерінің валюта қоржынына қатысты соңғы екі жыл ішінде 13%-ға төмендеуімен ауысты (2.2.1-график). Бұл кезеңде айқындаушы фактор бірыңғай еуропалық валюта - Еуроаның АҚШ долларына қатынасы бойынша нығаюы және Ресей Федерациясындағы баға өсімінің қарқынымен салыстырғанда инфляцияның неғұрлым төмен деңгейі болып табылды.

Нақты айырбас бағамы әлемдік валюта нарықтарындағы ахуалды баса көрсеткен өткен жылдарға қарағанда 2003 – 2006 жж. аралығында ішкі факторлар, атап айтқанда теңгенің АҚШ долларына қатысты нығаюы және инфляцияның жылдамдығы үлкен мәнге ие болды. 2006 жылғы қыркүйектегі жағдай бойынша нақты тиімді айырбас бағамының алыс шетелдердің елдер валюталарына қатысты нығаюы үш жыл кезең ішінде 30% жуық болды. Теңгенің тиімді құнының мұндай өсуі ТМД елдерінің валюталарына және ең алдымен рубльге қатысты нақты арзандауымен өтелген жоқ, ол 2003 жылғы маусымнан бастап 2006 жылғы қыркүйекті қоса алғанға дейінгі кезеңде жиынтық индекстің 18%-ға өсуіне әкеліп соқтырды. Нәтижесінде бәсекелестік қабілеттің негіздік деңгейі ретінде қабылданған индекстің мәні 2006 жылдың қыркүйегінің соңында 2000 жылдың желтоқсандағы деңгейінен 3,6%-ға жоғары болды.

Сонымен бірге, бәсекеге қабілеттік деңгейін бағалау экономика өнімділігінің өзгеруін және өндірістік шығасылардың өсуін, ең алдымен жалақыны есепке алмай жүргізілуге тиісті емес (2.2.2-график). Атап айтқанда, 2000-2005 жж. Қазақстанда өнеркәсіп өнімділігінің өсу қарқыны барынша ірі сауда әріптестері елдердің өнімділігінің өсуінен орташа алғанда 5%-ға жоғарылады. Өнімділіктің қарқынды өсуі, сондай-ақ Ресей Федерациясына қатысты да байқалды, екі ел өнеркәсібі құрылымының ұқсастығын ескергенде неғұрлым көрнекті болды. Осындай өзге де тең жағдайларда, өнімділіктің қарқынды өсуі сыртқы бәсеке қабілетінің нашарлауына жеткізбестен, ұлттық валютаның нақты құнының өсуіне себепші болды (Баллас–Самуэльсон әсері). Бұған қоса, 2000-2002 жж. кезеңде Ресей Федерациясында өнеркәсіпте жалақының өсуі Қазақстандағы жұмыс күші құнының өзгерісінен 1,7 есе жоғары болды, бұл (ULC) өнімі бірлігіне жұмсалған еңбек шығынына қатысты көрсеткіш тұрғысынан қарағанда бәсекеге қабілеттіліктің жеткілікті қорын қамтамасыз етті.

2003-2005 жж. үрдістер - Ресей Федерациясымен және Қазақстан өнеркәсібіндегі өнімділік өсуінің жоғарылауымен салыстырғанда Қазақстанның өнеркәсіп секторында жалақының қарқынды өсуі күрт өзгерді. Нәтижесінде салыстырмалы түрде еңбек өнімділігінің қолайлы ахуалы салыстырмалы жалақы өзгерісімен толықтай дерлік өтеледі.

Белсенді сыртқы қарыз алулардың аясында шетелдік кредиторларға кіріс төлемдерінің өсуі экономиканың нақты секторындағы өнімділікпен салыстырғанда шығындардың қарқынды өсу тәуекелдерін күшейтеді. Бұл болашақта теңге бағамының өзгерісіне қатысты теріс ықпалдар әлуетін және тиісінше, энергия тасымалдаушыларға әлемдік базалар елеулі төмендеген кезде төлем балансының осалдығын күшейтуі мүмкін.

Ұлттық валютаның нақты құнында қайшылықтардың болмауы осы кезге дейін экономиканың сыртқы секторындағы жеткілікті теңгерімді ахуалды қамтамасыз етті. Әлемдік тауар нарықтарында бағаның қолайлы динамикасына салымдар кірістілігінің өсуімен ынталандырылған шетелдік тікелей инвестициялар түріндегі ұзақ мерзімді капитал ағынының ағымдағы шоттық операциялар бойынша, сондай-ақ қысқа мерзімді қаржылық операциялар бойынша валюта қаражатының сыртқа кетуін артығымен өтейді (2.2.1-график). Борыштық сипаттағы қысқа мерзімді сыртқы міндеттемелердің бес есе дерлік ұлғаюына қарамастан, олардың жалпы сыртқы брыштағы үлесі 2006 жылғы маусымның соңындағы жағдай бойынша 17%-дан аспайды және қолайлы деңгейде тұр. Осы үрдіс дамушы елдерге

және нарықтары қалыптасу үстіндегі елдерге тән – қысқа мерзімді сыртқы борыштың үлесі 2005 жылы елдер тобы бойынша орташа алғанда 20% болды.

Тұтастай алғанда, ұзақ мерзімді сипатқа ие капитал басым болып отырған капитал ағынының уақытша құрылымы қаржылық тұрақтылықты айқындайтын сыртқы экономикалық талаптар айтарлықтай өзгерген жағдайда, шетелдік инвестициялардың күрт және ауқымды әкетілу ықтималдылығын болдырмайды. Сонымен қатар сыртқы борыштың елеулі жалпы өсуі және тауарлардың шикізат тобына экспорт шоғырлануының ұлғаюы жағдайында әлемдік тауар нарықтарында баға айтарлықтай төмендеген жағдайда, қарыз алушылардың сыртқы міндеттемелерге қызмет көрсету қабілетімен байланысты тәуекелдер жоғарылайды.

Жоғары ішкі валюталық өтімділік сондай-ақ, шетелдерге тартылатын инвестициялардың өсуін ынталандырады – сыртқы активтердің өсуі 5 жылда елдің сыртқы міндеттемелерінің өсуінен 2 еседен артық болды (2.2.3-график). Ұлттық қордың қаражатын инвестициялаудың консервативтік стратегиясына, сондай-ақ шетелдердегі банктердің қаржылық операцияларының төмен кірістілігіне орай шетелдердегі салымдардың жалпы кірістілігі Қазақстандағы шетелдік инвесторлар алатын кірістермен салыстырғанда барынша төмен болып отыр. Бұл сыртқы міндеттемелердің айтарлықтай өсуі жағдайында шетелдік активтерді қаржыландыруға қарызға алынған капиталды пайдалану тиімсіздігінің белгілі бір тәуекелін тудырады.

Қазақстанның сыртқы төлем қабілеттілік тәуекелдері барынша айтарлықтай шамада тұтастай алғанда, жеке сектордың және ішінара қаржы секторының төлем қабілеттілік тәуекелдерін көрсетеді.

Халықаралық капитал нарықтарында әлемдік пайыздық ставкалардың төмен болуы жағдайында өтімділіктің өсуі ТМД елдері аймақтарында банктерге бәсекелестік басымдықтарды тиімді пайдалануға мүмкіндіктер берді. Өткен үш жылдың ішінде алты есе ұлғайған қаржы секторының сыртқы борышы елдің жалпы сыртқы борышының 40%-на жуығын құрайды (2.2.4-график). Бұдан әрі өз міндеттемелерін қайта қаржыландыруға қажеттілік ұзақ мерзімді болашақта қаржы секторының сыртқы берешегінің жоғарғы деңгейінің сақталуын айқындайтын болады. Инвесторлардың орта мерзімді болашақта мұнай өндіру көлемін ұлғайтудан қаржылық нәтиже алуға бағдарланған барлау және табиғи ресурстар өндіруді қаржыландырудағы өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, бұл секторлардағы сыртқы берешектің жоғары шоғырлануы қаржы секторының тәуекелдерімен салыстырғанда, Қазақстанның төлем қабілеттілігі үшін аса маңызды емес тәуекелі болады.

Қаржылық тұрақтылық тұрғысынан қарағанда, банктердің капиталдың сыртқы нарықтарынан тартылған қаражаттарын тиімді орналастыру және тәуекелдерді бірдей бағалау қабілеттілігі қазіргі кезде елдің әлуетті мүмкіндігіне тұтастай алғанда, шетелдік кредиторлардың алдындағы міндеттемелері бойынша уақтылы жауап беруге одан әрі барынша маңызды ықпал жасайды.

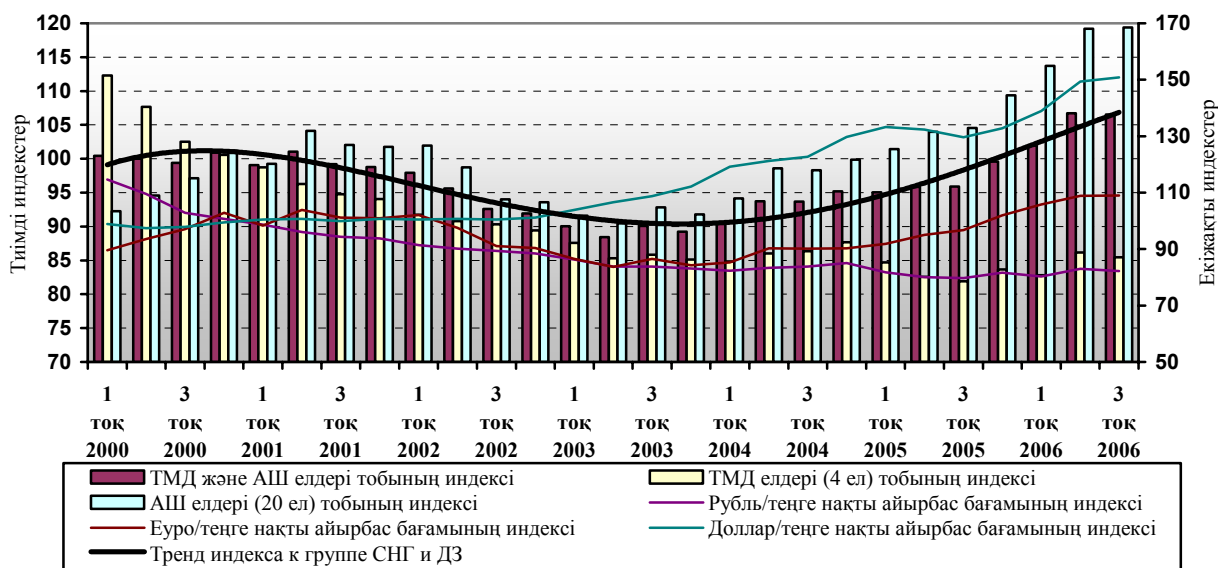
Елдің аймақтық сыртқы борышы капиталдың негізгі әлемдік нарықтары арасында біркелкі бөлінген.

Кредитор елдер бойынша сыртқы борыш құрылымында үлестеріне сыртқы борыштың 85%-ы келетін дамыған елдер басым роль атқарады (2.2.5-график). Капитал нарықтарының өзара жоғары тәуелдігіне қарамастан, әрбір аймаққа тән әлуетті күйзелістің әсері АҚШ, Ұлыбритания және Еуро аймақ нарықтары арасында сыртқы міндеттемелерді теңбе-тең бөлу арқылы жеңелдетіледі.

ТМД-ның, Шығыс және Орталық Еуропаның, Қытайдың тұрақтылығы төмен нарықтарында күйзелістің екі жақты қаржы арналары арқылы таралу ықтималдығы шамалы. Бұл өз кезегінде инвесторлардың артықшылықтарын өзгерту және дамушы және нарықтары қалыптасу үстіндегі елдердің, оның ішінде Қазақстанның, барлық топтарында осы елдер тобының бірінде қаржылық дағдарыс бола қалған жағдайда тәуекелдерді қайта қарау мүмкіндігін болдырмайды.

2.2.1-график

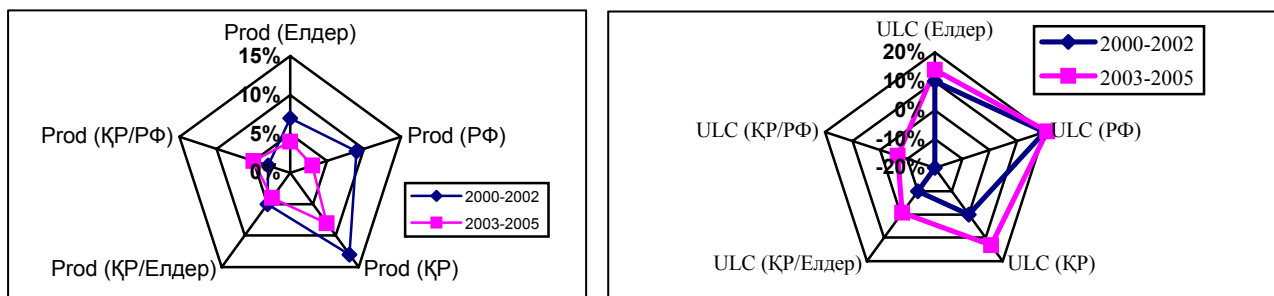
Нақты айырбас бағамының индекстері (желтоқсан 2000 = 100)

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА, Орталық банктер мен басқа елдердің статистикалық ведомстволары

2.2.2-график

Бәсеке қабілетілігінің басқа көрсеткіштері (кезеңге %-бен өзгерісі)

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА, Орталық банктер мен басқа елдердің статистикалық ведомстволары

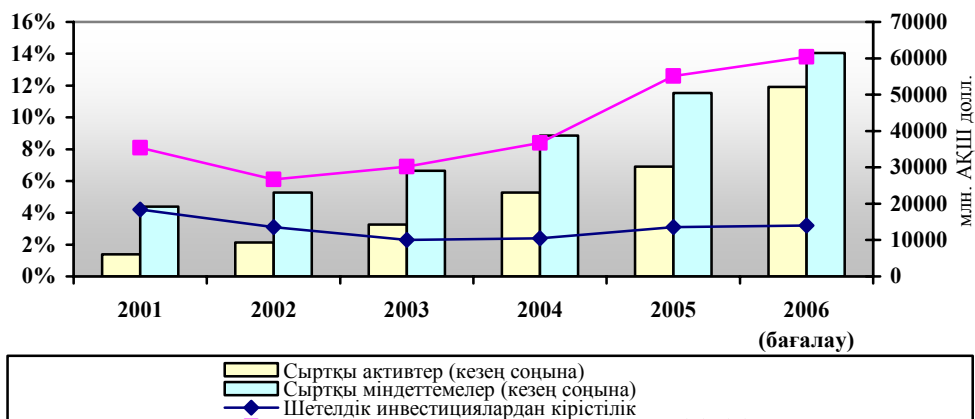
2.2.1-график

Төлем балансы тұрақтылығының және сыртқы борыштың көрсеткіштері

	Орташа мәні		2006 ІП
	2000-2002	2003-2005	
Ағымдағы шот (ЖІӨ-ге %-бен)	-2.8	-0.5	0.6
Ағымдағы шотты шегергенде ШТИ (ЖІӨ-ге %-бен)	12.4	8.3	8.3
Қысқа мерзімді капиталдың ағыны (ЖІӨ-ге %-бен)	-2.2	-5.7	-1.0
Экономика ашықтығының көрсеткіші	78.8	80.3	76.9
Экспорт құрылымы шоғырлануының көрсеткіші	63.4	71.5	76.0
Импорт құрылымы шоғырлануының көрсеткіші	37.9	37.7	41.6
Жалпы сыртқы борыш (ЖІӨ-ге %-бен)	70.8	76.0	80.9
Қысқа мерзімді сыртқы борыш (жалпы сыртқы борыш %-ы)	8.5	14.2	16.9
Ұзақ мерзімді сыртқы борыш (жалпы сыртқы борыш %-ы)	91.5	85.8	83.1
Жалпы сыртқы борыш (% ТҚЭ-на)	143.1	147.2	153.4
Анықтама:			
Қазақстанға резидент еместердің ШТИ-ден кірісі ЖІӨ-ге %-бен)	5,0%	6,1%	9,8%
Дамушы елдер мен нарықтары қалыптасу үстіндегі елдер тобы бойынша қысқа мерзімді сыртқы борыштың үлесі	14%	18%	

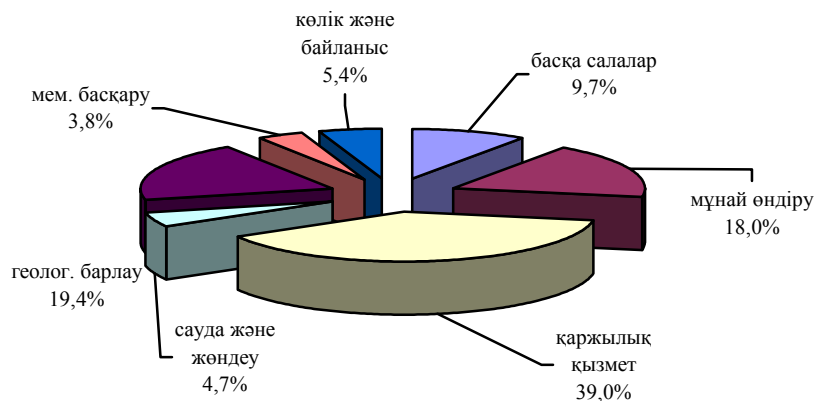
Дерек көзі: ҚРҰБ, ХВҚ

Шетелдік активтер мен міндеттемелердің кірістілігі

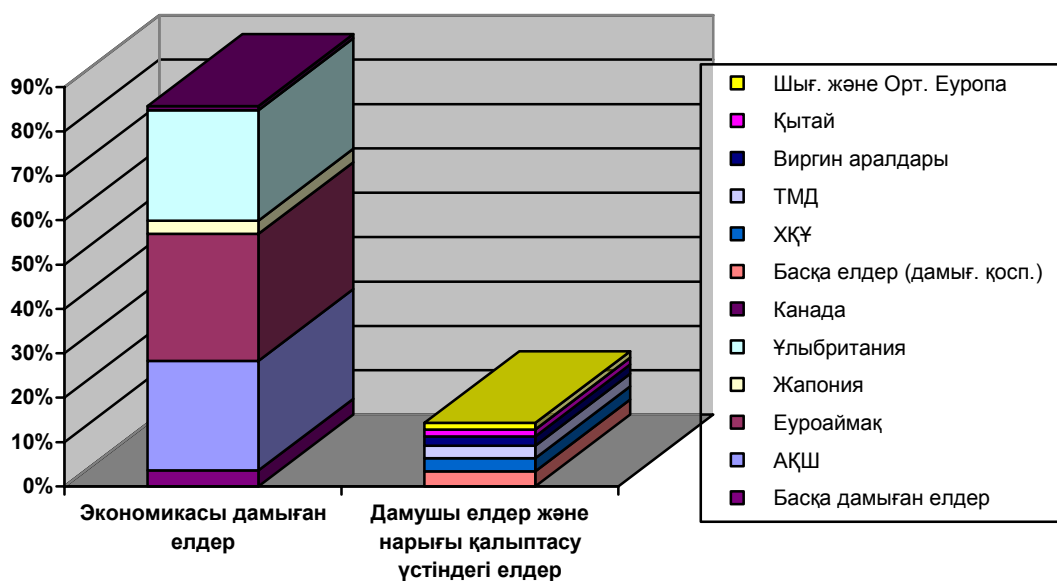
Дерек көзі: ҚРҰБ

Жалпы сыртқы борыштың салалық құрылымы (2006 жылғы маусымның соңында)

Источник: НБРК

Жалпы сыртқы борыштың аймақтық құрылымы (2006 жылғы маусымның аяғына)

Дерек көзі: ҚРҰБ

2.3. Өтімділік, төлем қабілеттілік тәуекелдері және мемлекеттік басқару секторының валюталық тәуекелдері

Үкіметтің мемлекеттік бюджетті қаржыландыру қажеттігінің жоқтығы, сондай-ақ сауда операцияларын қаржыландыру үшін жеткілікті шетелдік капиталдың тұрақты ағыны арқасында мемлекеттік басқару секторы міндеттемелерінің деңгейі аз ғана және артық өтімділікті реттеудің бойынша міндеттермен айқындалады.

2002 – 2005 жылдардағы кезеңде мемлекеттік басқару секторының жиынтық борышы, ең алдымен, шетелдік кредиторлар алдындағы міндеттемелердің төмендеуі есебінен тұрақты төмендеу үрдісін көрсетті. 2006 жылдың бірінші жарты жылдығында артық өтімділікті реттеу қажеттігі Үкіметтің және Ұлттық Банктің міндеттемелерінің 2005 жылдың соңындағы жағдай бойынша ІЖӨ-ға 9,3%-бен салыстырғанда 2006 жылғы 30 маусымда ЖІӨ-ге қатысты 19,8% деңгейіне дейін өсуіне себепші болды, бұл тұтастай алғанда, 2000 жылдың соңында 22,2% болған міндеттеме деңгейімен салыстыруға келеді. 2006 жылдың бірінші жартыжылдығында ақша қаражатын байланыстыруда Ұлттық Банктің ноталары айқындаушы роль атқарды. Бұл ретте, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі 2006 жылы мемлекеттік бағалы қағаздардың дюрациясын ұлғайта отырып, қазынашылық міндеттемелерді шығарудың қажетті деңгейін қолдады, бұл жоғары банк өтімділігімен, сондай-ақ корпоративті нарықта инвестициялау құралдарының тапшылығымен байланыстырылды. Нәтижесінде резиденттер алдындағы борыштың құрылымы Ұлттық Банк пен Үкімет арасында біркелкі бөлінді.

Борыштың құрылымы ішкі және сыртқы міндеттемелер арасында бөлу тұрғысынан алғанда түбегейлі өзгерді (2.3.1-график). Мемлекеттік сыртқы борыш 2006 жылдың бірінші жартыжылдығында 2000 жылғы 70%-бен салыстырғанда Үкімет пен Ұлттық Банктің жиынтық міндеттемелерінің 12%-нан аспайды (2005 жылдың соңында 30%). ЖІӨ-ге шаққанда 2,5% құрай отырып, мемлекеттік сыртқы борышы 94%-ға ұзақ мерзімді сипаттағы қаржылық міндеттемелермен қамтамасыз етіледі. Тұтастай алғанда, сыртқы борыштың қысқаруы резидент еместердің мемлекеттік бағалы қағаздар нарығына аз ғана қатысуымен қатар (2.3.2-график) мемлекеттік басқару секторының сыртқы төлем қабілеттілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Ұлттық Банктің халықаралық резервтерінің деңгейі әлемдік тауар нарықтарындағы біркелкі бағалық сыртқы күйзелістерді білдірмеуге, сондай-ақ сыртқы өтімділіктің ең төмегі деңгейін қолдауға жеткілікті ең төменгі қажетті деңгейде тұр. Халықаралық резервтердің бірте-бірте одан әрі жинақталуы есебінен тұрақтылықтың артуы Ұлттық Банктің күрделі сыртқы күйзелістер болған жағдайда шетелдік валютаға сұранысының өсуіне барабар көңіл бөлу мүмкіндігі тұрғысынан қарағанда қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету жөніндегі саясаты міндеттеріне жауап береді.

Соңғы жылдары Ұлттық Банктің халықаралық резервтерінің тұрақты өсуі байқалып отыр. Бұл, көбінесе, республикаға резиденттердің сауда және қаржы операцияларынан түскен шетелдік валютаның айтарлықтай ағынымен байланысты еді. Тек қана 2005 жылды қоспағанда, резиденттердің шетелдік активтерінің айтарлықтай өсуі және ағымдағы операциялар шоты бойынша қалыптасқан тапшылықтың аясында сыртқы міндеттемелерді белсенді өтеуі Ұлттық Банктің халықаралық резервтері деңгейінің төмендеуіне себепші болды.

Алайда 2006 жылы жалықаралық резервтердің өсуі жаңғырып, 2006 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша 14 183,2 млн. АҚШ долларына жетті. Өсудің негізгі себебі Ұлттық Банктің ішкі нарықта капиталдың ағынын реттеу мақсатында шетел валютасын сатып алуы болды. Нәтижесінде таза валюталық қорлар (ЕАВ) 2,1 есе, 13 027,6 млн. долларға дейін ұлғайды. Алтындағы активтер Ұлттық Банктің жүргізген операцияларының және алтын құнының өсуі нәтижесінде 17,3% өсті.

Сыртқы өтімділіктің қолайлы деңгейін және сыртқы міндеттемелер бойынша елдің жауап беру қабілетіне сенімділікті қамтамасыз етуші фактор ретінде Ұлттық Банктің Қазақстанның 2006 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есеп

халықаралық резервтері тұрғысынан алғанда, олардың жеткілікті болуының мынадай көрсеткіштері атап көрсетіледі (2.3.3-график):

1. Импорт негізінде резервтердің жеткілікті болу көрсеткіштері⁷.

2006 жылдың нәтижелері бойынша Ұлттық Банк резервтерінің күтілген өсуі импорттық операциялардың ұлғаюын өтпейді, ол нақты түрде көрсеткіштің өткен жылмен салыстырғанда үш ай ішінде тауарлар мен қызметтер импортын қаржыландыруға мүмкіндік жасайтын деңгейге дейін төмендегенін білдіреді. Көрсеткіштің мәні орташа шамаға және ХВҚ-ға мүше елдердің резервтерінің орташа мәніне жақын және дәстүрлі түрде ең төменгі жеткілікті деңгей болып есептеледі.

Бірқатар зерттеулер валюталық түсімдері шикізат тауарларына тікелей тәуелді елдер үшін импорттың 6 айғы деңгейінде резервтерді ұстап тұру мақсаттылығына ерекше көңіл бөледі. Сонымен қатар, әлемдік бағаларының ұзақ мерзімді даму үрдісін бағалауды және Ұлттық Қордың шоғырландырылған қаражатын есепке алғанда, Қазақстанға қатысты бұл ұсыным оншалықты дұрыс емес.

2. Борыш негізіндегі резервтердің жеткілікті болу көрсеткіштері.

Резервтердің бірдейлік көрсеткіштер жүйесінде импорт негізінде резервтердің жеткілікті болу индикаторының басымдығы төмен, резервтердің тиісті деңгейін капиталдар қозғалысын назарға алмай анықтауға болмайды.

Елдің өзінің сыртқы міндеттемелерін орындау қабілеті тұрғысынан қарағанда арақатынас үлкен мәнге ие болады, бұл орайда алтын-валюта резервтерінің деңгейі 1-2 жылдың ішінде жаңа қаржыландыру немесе 1 – 2 деңгейдегі коэффициент мәні болмаған жағдайда борышқа қызмет көрсету бойынша міндеттемелерін орындау үшін жеткілікті болуы тиіс («Гвидотти ережесі»).

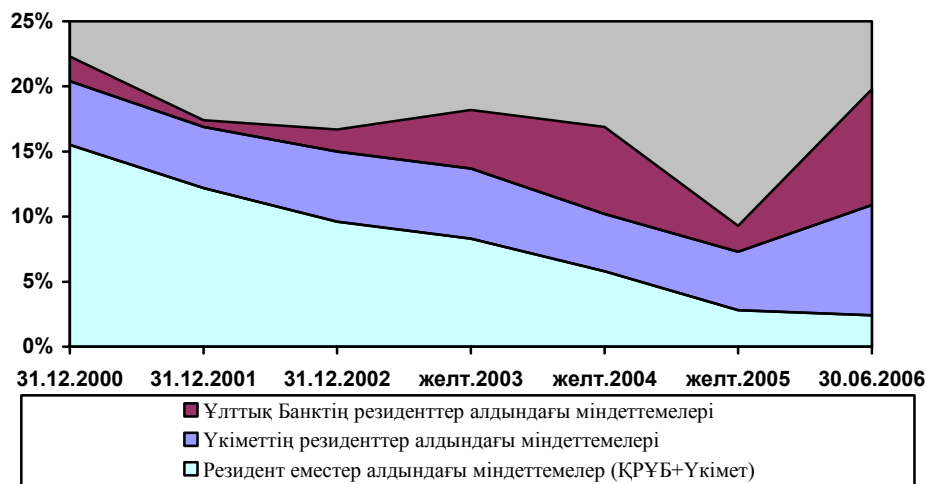
Резервтердің жеткілікті болу көрсеткіштері қысқа мерзімді борыштың нақты қорларының (1) және борыштың негізгі сомасын және қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді жалпы сыртқы борыш бойынша пайыздар нақты төлеуге (2) қатысты есептелген⁸. 2000 – 2006 жылдар аралығындағы кезең ішінде бірінші көрсеткіш 2006 жылы 1,4 бола отырып, 0,9 – 2,4 шегінде ауытқыды, ал екінші көрсеткіш кезең үшін орташа алғанда 0,4 деңгейінде жеткілікті түрде тұрақты динамикамен сипатталады. Капитал ағыны құрылымын, мұнай-газ саласындағы жобаларды және іске асырудан сыртқы міндеттемелерге қызмет көрсету көлемінің тәуелділігін, сондай-ақ мұнайға әлемдік бағаларды есепке ала отырып, ең алдымен, осы көрсеткіштер резервтердің жеткілікті болуының нақты деңгейі қамтылған дәлізді көрсетеді.

⁷ 2006 жылдың деректерін өткен жылдардағы осындай көрсеткішпен салыстыру мақсатында 2006 жыл бойынша көрсеткіш тұтастай алғанда бір жылдағы төлем балансының алдын ала бағалау деректері және тиісінше 2006 жылдың қазан айының соңындағы жағдай бойынша деректер бойынша Ұлттық Банктің халықаралық резервтерін және импорт көлемін бағалауды есепке алуға есептелген.

⁸ 2006 жылдың 1 жартыжылдығындағы жағдай бойынша борыштың негізгі сомасы мен пайыздары бойынша төлемдер жылдық көрсеткіште түзету коэффициентін есепке ала отырып келтірілген.

2.3.1-график

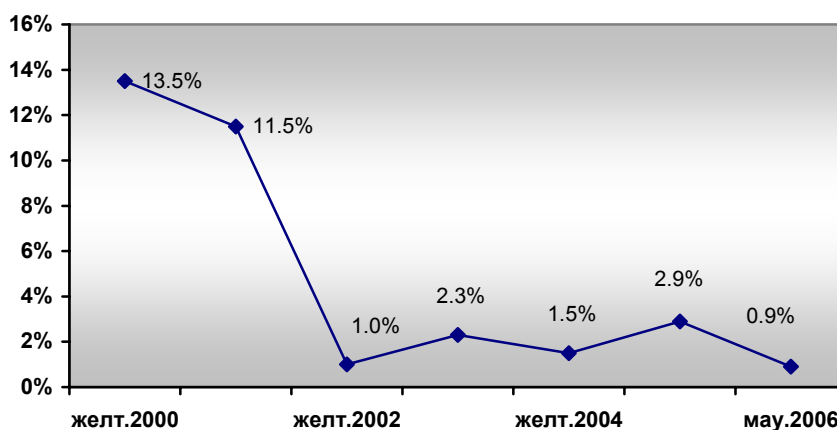
Үкіметтің және Ұлттық Банктің міндеттемелері (ЖІӨ-ге %-бен).

Дерек көзі: ҚРҰБ

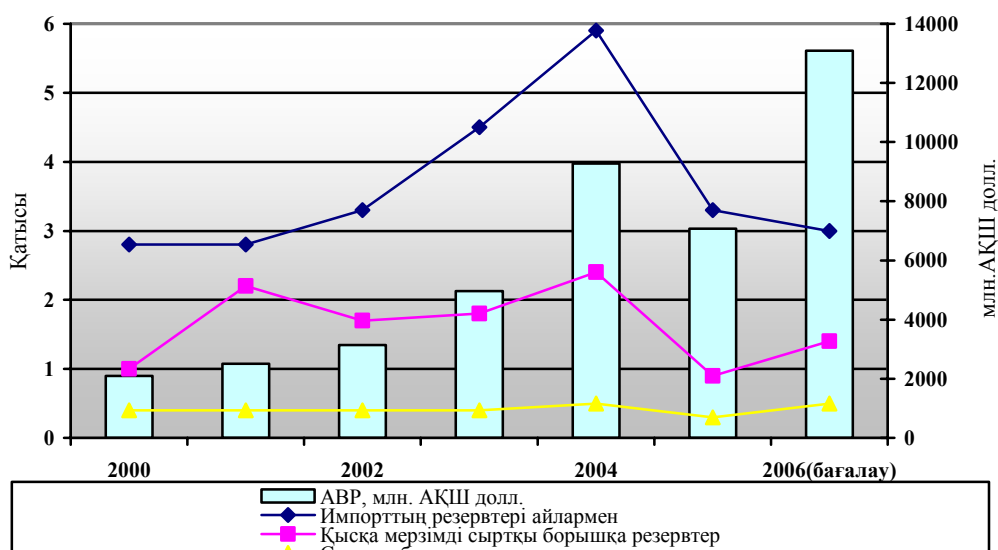
2.3.2-график

Резидент еместердің қолындағы мемлекеттік бағалы қағаздардың үлесі

Дерек көзі: ҚРҰБ

Халықаралық резервтердің жеткілікті болу көрсеткіштері

Дерек көзі: ҚРҰБ

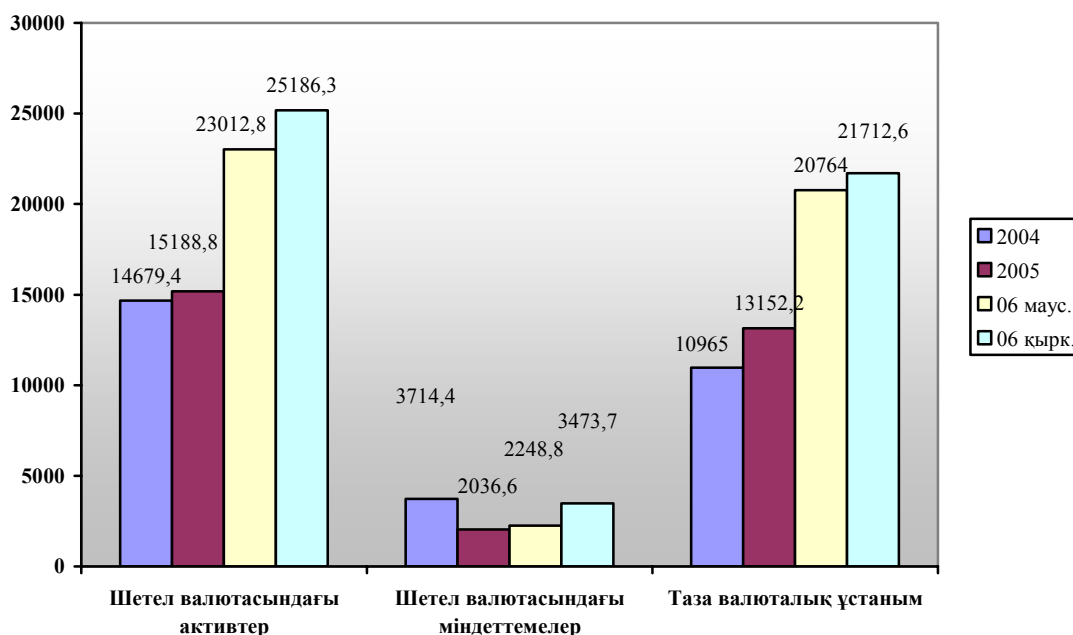
Үкіметтің бюджет шығыстарын қаржыландырудың сыртқы көздерін тартуға қажеттіліктің болмауы, Ұлттық Қорда қаражатты шоғырландыру және Ұлттық Банктің халықаралық резервтерінің өсуі мемлекеттік басқару секторының тұрақты таза валюталық ұстанымын қамтамасыз етеді.

2004 жылдан бастап 2006 жылдың қыркүйегі аралығындағы кезеңде (2006 жылдың 1 жартыжылдығында жағдай бойынша -40% және +57%) шетелдік валютадағы активтер 72%-ға өскен кезде шетелдік валютадағы міндеттемелердің 6,5%-ға қысқаруы таза валюталық ұстанымының одан әрі нығаюына себепші болды (2.3.4-график). 2006 жылғы қыркүйектің соңындағы жағдай бойынша шетел валютасындағы активтер 2004 жылдың соңында 4 есе жоғарылауымен салыстырғанда міндеттемелер 7,3 есе асып түсті

Таза валюта ұстанымына сыртқы активтер мен міндеттемелердің өзгерістері және ең алдымен Ұлттық Қорда активтердің жинақталуы негізгі ықпалын тигізеді. Ішкі активтер мен міндеттемелер бойынша валюталық ұстаным жеткілікті түрде төмен деңгейде теріс көрсеткіште қалып отыр және сыртқы активтер мен міндеттемелер бойынша оң таза валюталық ұстанымның 7%-нан аспайды (2006 жылдың 3 тоқсанында есептеу тетігінің және ең төменгі резервтік талаптар нормативтерінің өзгеруі есебінен шетелдік валютадағы ішкі міндеттемелер айтарлықтай өсті).

2.3.4-график

**Үкіметтің және Ұлттық Банктің таза валюталық ұстанымы
(кезең соңында млн. АҚШ долл.)**

Дерек көзі: ҚРҰБ

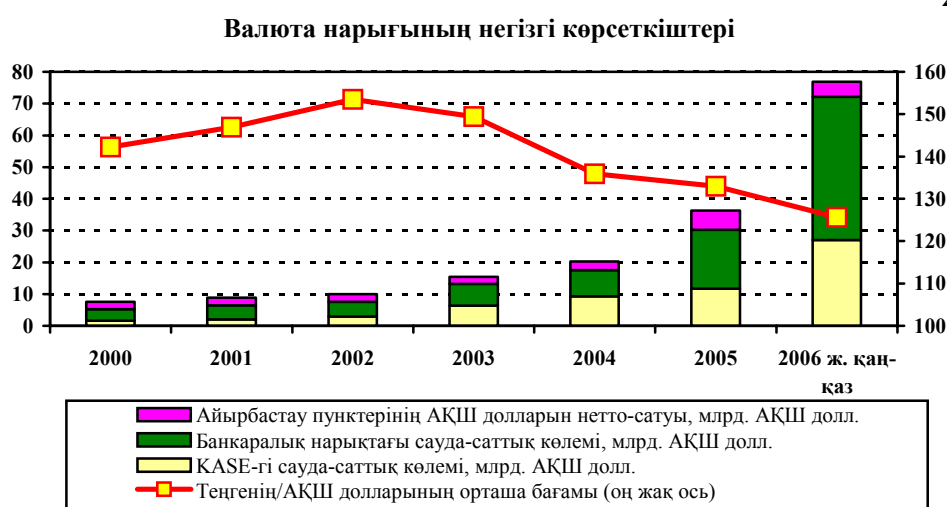
2.4 Қаржы нарығының құрылымы және өтімділігі

2.4.1. Ішкі валюта нарығы

Тұтастай алғанда Қазақстандағы ішкі валюта нарығы экономика ашықтығының жоғары дәреже болған кезде неғұрлым дамығандардың бірі болып табылады. Ішкі валюта нарығының қалыпты тәуекелдеріне АҚШ долларының басымдығын, шетел валютасының сұранысы мен ұсынысының жоғары алып-сатарлық құрамдас бөлігін (2-блок), сондай-ақ валюта тәуекелдерін сақтандыру нарығының әлсіз дамуын жатқызуға болады.

Теңгенің АҚШ долларына номиналдық нығаю үрдісі алғашқы рет 2003 жылы байқалды (2.4.1.1-график). 2003 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасындағы валюта нарығының бүкіл тарихында алғашқы рет теңгенің АҚШ долларына қатысты номиналдық айырбас бағамының артуы (8,03%) тіркелді. Одан кейін, 2005 жылды қоспағанда теңгенің нығаю үрдісі сақталды.

2.4.1.1- график

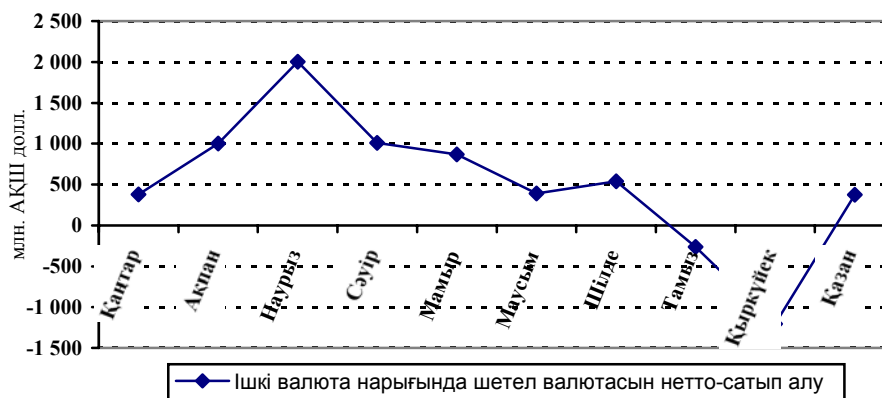
Дерек көзі: ҚРҰБ, KASE

Соңғы 2 жыл ішінде ішкі валюта нарығындағы операциялар көлемінің елеулі өсуі байқалып отыр. 2006 жылдың 10 айында долларлық позициядағы биржалық сауда-саттық көлемі 2000 жылмен салыстырғанда 16,6 есе ұлғая отырып, 27,0 млрд. АҚШ долларын құрады. Биржадан тыс валюта нарығында АҚШ долларымен операциялар көлемі 2006 жылдың 10 айында 2000 жылмен салыстырғанда 12,6 есе ұлғайды және 45,2 млрд. АҚШ долларын құрады. Биржадан тыс нарықтың құрылымында резидент емес банктердің қатысуы қарқындап өсуіне (21,5 есе, 8,2 млрд. АҚШ долларына ұлғайып отыр) қарамастан, резидент емес банктер арасындағы операциялар басым (11,5 есе, 36,9 млрд. АҚШ долларына ұлғайды) болып отыр. Валюта нарығының биржалық және биржадан тыс сегменттерінің айналымында Ресей рублімен және еуромен операциялардың үлесі шамалы болды. «Қазақстан Халық жинақ банкі» АҚ, «ABN AMRO Банк Қазақстан» Еншілес Акционерлік Банкі» АҚ, «ТұранӘлем Банкі» АҚ және «Қазкоммерцбанк» АҚ KASE-гі шетел валютасымен жасалатын сауда-саттықтың неғұрлым белсенді қатысушылары болып табылады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі (бұдан әрі – Ұлттық Банк) 2000 жылдан бастап басымды түрде шетел валютасын сатып алушы болды (Ұлттық Банктің валюта нарығындағы қатысу коэффициенті «-1,2%» болған 2005 жылды қоспағанда). Ұлттық Банк 2003 және 2004 жылдары біршама белсенді қатысты, оның қатысу коэффициенті тиісінше 17,0% және 20,3% құрады. 2006 жылдың 10 айы ішінде Ұлттық Банктің KASE-де және банкаралық нарықта шетел валютасын теңгемен таза сатып алуы 5,1 млрд. АҚШ доллары шамасында болды (2.4.1.2-график).

2.4.1.2-график

Ұлттық Банктің ішкі валюта нарығындағы 2006 жылғы үстемдігі

Дерек көзі: ҚРҰБ

Тұтастай алғанда 2006 жылдың 10 айы ішінде Ұлттық Банктің валюта нарығына қатысу коэффициенті 7% жуық болды. Ұлттық Банктің ішкі валюта нарығына қатысу қажеттілігіне Ұлттық қордың қаражатын айырбастау қажеттілігі негіз болды және бұл нарық қатысушыларының іс-қимылындағы айқындаушы фактор, алып-сатарлық құрамдас бөліктің жоғары үлесі болып табылады (2-бокс). Айырбас бағамының құбылмалылығы форвардтық мәмілелер нарығының дамымауынан қиындайтын валюталық тәуекелдің туындауына әкеп соғады.

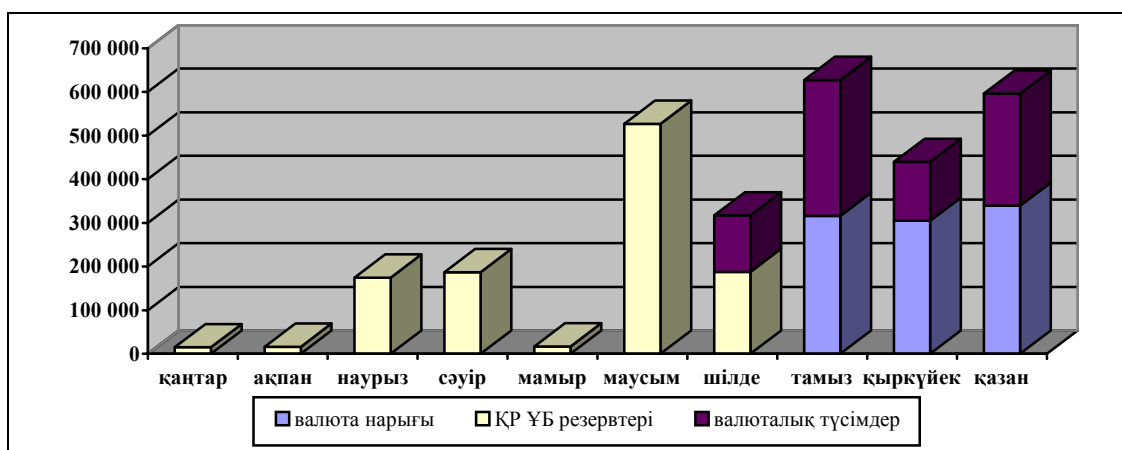
2006 жылғы 1 шілдеден бастап Ұлттық Қорды қалыптастырудың жаңа тәртібі ішкі валюта нарығына валюта қаражатының ағынын неғұрлым тиімді реттеуге мүмкіндік жасайды

Ұлттық Қорды қалыптастырудың және қаражатын пайдаланудың жаңа қағидаттарына өту шеңберінде Ұлттық Қордың қаражатын конвертациялау және қайта конвертациялау ережесі қабылданды. Осы Ережеге сәйкес Ұлттық Қорға ұлттық валютамен түскен түсімдер Ұлттық Банктің халықаралық резервтерінің қаражаты есебінен де ішкі валюта нарығында шетел валютасын сатып алу арқылы да айырбасталуы мүмкін.

Ұлттық Қорды қалыптастырудың және қаражатын пайдаланудың жаңа схемасына көшкен сәттен бастап ұлттық валютадағы түсімдерді айырбастау ішкі валюта нарығында шетел валютасын сатып алу арқылы жүргізілді (2.4.1.3-график).

2.4.1.3-график

Ұлттық қордың қаражатын айырбастау құрылымы (мың АҚШ долл.)

Дерек көзі: ҚРҰБ

Ұлттық Қордың теңге қаражатын айырбастаудың осы тәсілінің басымдығы Ұлттық Банктің нарықта шетел валютасын сатып алуы нарықта оны ішкі сатуға, оның ішінде Ұлттық Қорға аудару үшін шикізат секторынан салықты төлеу үшін сатуға қарама-қарсы әсер етуді туғызу болып табылады.

Ішкі валюта нарығында сұраныс пен ұсынысты қалыптастыру

2006 жылдың екінші тоқсанынан бастап банктер ай сайын беретін, ішкі валюта нарығындағы сұраныс пен ұсыныс көздері жөніндегі есептіліктің деректері бойынша резидент банктердің шоттарына түскен шетел валютасы түсімдерінің 70% астамы резидент еместерден түскен түсімдерге келеді. Бұл ретте резидент еместерден түскен түсімдерде тауарлар мен қызмет көрсетулер бойынша есеп айырысулар басым (80% астам), ал резиденттерден түскен түсімдер негізінен шетел валютасымен ішкі қарыз алу операцияларының есебінен қалыптастырылады.

2006 жылдың үшінші тоқсанында теңгеге шетел валютасын сату 11,2 млрд. доллардан асты, бұл ретте осы сатулардың 94% жуығы резидент банктердің клиенттеріне келеді. Нақты сектордың, негізінен өндіруші саланың 100 ірі кәсіпорындарының үлесіне резидент клиенттер сатқан шетел валютасы сомасының жартысынан астамы келеді.

Бүгінгі күні шикізат тауарларымен сауда операцияларындағы есеп айырысудың негізгі валютасы АҚШ доллары болып табылады. ТМД және Еуроодақ елдерімен есеп айырысуда Ресей рублі мен еуроны неғұрлым кеңінен пайдалану үрдісіне қарамастан, бұл валюталардың экспорттан түскен түсімдердегі үлес салмағы төмен – клиенттердің банктерге сатқан валютаның жалпы көлемінің 5%-дан аз болып қалып отыр. Еуро мен Ресей рублі бойынша сұраныс пен ұсыныстың арақатысы негізінен импорт бойынша есеп айырысу қажеттілігімен айқындалады, бұл банктер мен клиенттер арасындағы операцияларда оларға сұраныстың тұрақты артуын айқындайды.

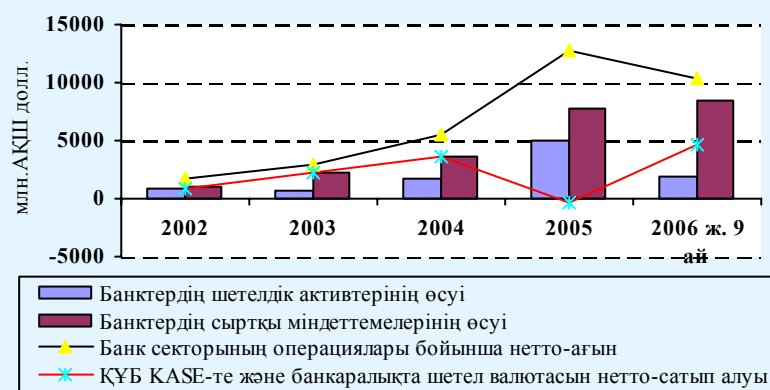
Экспортерлердің еуро және Ресей рубліне қарағанда АҚШ долларын сату көлемі транзакциялық сұранысқа қарағанда теңгенің АҚШ долларына шаққандағы айырбас бағамының өзгеру үрдістерінің жоғары деңгейімен айқындалады. Мәселен, 2006 жылғы маусымда және шілдеде теңгенің АҚШ долларына қатысты нығаю үрдісі сақталған кезде банк клиенттерінің АҚШ долларын таза сатуы тиісінше 1,3 және 1,2 млрд. АҚШ доллары болды. 2006 жылғы тамызда доллардың теңгеге қатысты бағамының өсу үрдісінің өзгеруімен нетто-сату көлемі күрт қысқарды, жиынтығында бір айда 0,6 млрд. АҚШ долларын құрады. Қыркүйекте банктер клиенттерінің АҚШ долларын сатып алу көлемі олар сатқан валюта көлемінен асып түсті – клиенттердің АҚШ долларын нетто-сатуы 1,2 млрд. АҚШ долларынан асып түсті. Бұл ретте резидент банктер клиенттерінің шоттарына тауарлар мен қызмет көрсетулерден шетел валютасының түсуі бүкіл үшінші тоқсан бойы өсті. Тауарлар мен қызмет көрсетулер үшін резидент еместермен есеп айырысу бойынша резиденттердің шоттарына 2006 жылғы шілде айында – 3,87 млрд. АҚШ доллары, тамызда – 4,22 млрд. АҚШ доллары және қыркүйекте – 4,28 млрд. АҚШ доллары түсті.

Экспортер кәсіпорындардың кірістілікті басқаруға айқын ұмтылысы, оның ішінде ішкі валюта нарығындағы алып-сатарлық операциялар есебінен, ішкі валюта нарығындағы валютаға сұраныс пен ұсыныстың балансына қатысты екіұштылықтың жоғары деңгейіне себеп болады. Болашақта, 2007 жылғы 1 қаңтардан бастап ішкі валюта нарығында шетел валютасын сатып алу мақсаты бойынша шектеулерді жоюға байланысты шетел валютасына сұраныс пен ұсыныстың арақатысының құбылмалылығының ұлғаю тәуекелі бар, себебі ішкі валюта нарығында алып-сатарлық операциялар жүргізу тек экспортер кәсіпорындарға ғана рұқсат етілген болып табылмайды. Сонымен қатар осы тәуекел біршама деңгейде шикізаттық емес салалар кәсіпорындарының шетел валютасын ішкі валюта нарығына елеулі әсер ететіндей көлемде сатып алу-сату операцияларын жүргізудегі төмен әлуетімен шектеледі.

Банктер жүзеге асыратын сырттан қарыз алу көлемі мен ішкі валюта нарығында валютаны ұсыну көлемі арасындағы өзара байланыс төлем балансынан банк секторының активтері мен міндеттемелерінің өсуі жөніндегі деректерді және Ұлттық Банктің KASE-гі және банкаралық нарықтағы нетто-сатулар жөніндегі деректерді салыстырумен көрсетіледі.

Банктер ел ішіндегі және валютаға транзакциялық сұраныспен нығайтылмаған барлық валюта ресурстары ішкі валюта нарығындағы артық ұсынысты қалыптастырады. Осы тұрғыдан алғанда, 2005 жыл неғұрлым қолайлы болды, бұл жылы сыртқы міндеттемелерді мерзімінен бұрын өтеу (мемлекеттік және сол сияқты қаржылық емес секторда) және активтерді шетелге салу валютаға жоғары транзакциялық сұранысты қалыптастырды және валюта нарығындағы ахуалды реттеуді қамтамасыз етті.

Банктердің ресурстарды нетто тартуы және Ұлттық Банктің валюта нарығындағы үстемдігі

Дерек көзі: ҚРҰБ

Ішкі экономикада банктер бөлген валюта ресурстарының ішкі валюта нарығындағы ұсыныс тарапынан да қысым көрсететінін атап өткен дұрыс. Мәселен, банктердің баланстық есептілігінің деректері бойынша 2006 жылдың үшінші тоқсанында шетел валютасындағы активтер 5,07 млрд. АКШ долларына өсті, оның ішінде шетел валютасындағы активтер 1,5 млрд. АКШ долларына, ал шетел валютасындағы ішкі активтер 3,56 млрд. АКШ долларына ұлғайды. Бұл ретте ішкі шетел валютасындағы активтердің негізгі өсуі резиденттер шетел валютасымен берген несиелер мен заемдарға келеді (2,3 млрд. долл.). Нақты сектордың 100 ірі кәсіпорындары бойынша сұраныс пен ұсыныс жөніндегі есептілік деректері кәсіпорындар экспорттық валюта түсімдері және заемдық ресурстар ретінде алатын шетел валютасындағы қаражаттың резидент еместермен есеп айырысу үшін шетел валютасындағы қажеттілікті едәуір жабатынын көрсетеді. Осылайша алғанда нақты сектордың шетел валютасымен кредиттер тартуы валюта шығыстарын жабу қажеттілігімен емес, кредит ресурстарының мүмкіншілігімен айқындалады.

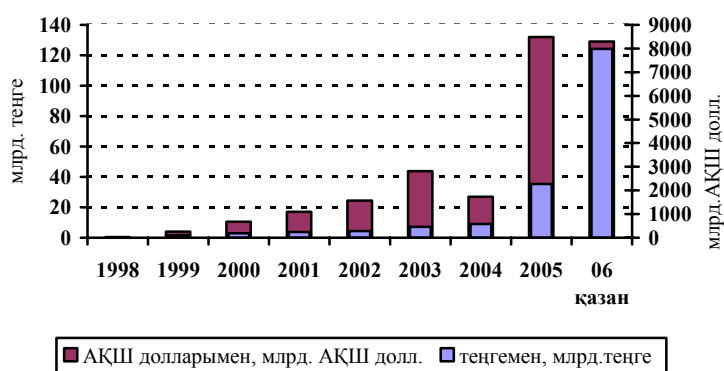
Шикізат тауарларының әлемдік бағасының жоғары деңгейінің сақталуы жағдайында шетел валютасының экспорттер кәсіпорындар қалыптастырған ұсынысы нақты сектордың шетел валютасына сұранысын біршама арттырады. Шетел валютасына сұраныстың құрылымында тауарлар мен қызмет көрсетулер импортын қаржыландыру қажеттілігі басым – резидент банктер клиенттерінің резидент еместермен есеп айырысу үшін алған ақшаның жалпы сомасының 80% жуығы. Ал тұстай алғанда резидент банктер клиенттерінің резидент еместермен есеп айырысуы бойынша тек 2006 жылдың 3 тоқсанында ғана түсімдер алынған ақшадан 1,1 млрд. АКШ долларынан көп болды. Қалыптасқан арақатынастар сақталған кезде банктердің сыртқы қарыз алу ауқымының одан әрі өсуі капиталдың шамадан тыс ағыны салдарынан ішкі нарықтағы ахуалдың тұрақсыздану тәуекелін күшейтеді.

2.4.2 Ішкі ақша нарығы

Тұтастай алғанда, ақша нарығының орналастырылған банкаралық депозиттер бойынша да берілген банкаралық кредиттер бойынша да көлемдері екінші деңгейдегі банктердің ағымдағы өтімділікті басқару қажеттілігіне байланысты жылдан жылға өсуде. Сондай-ақ банкаралық кредиттер бойынша және сол сияқты банкаралық депозиттер бойынша орташа алынған жылдық сыйақы ставкасының төмендеуі байқалып отыр, бұл қаржы институттары өтімділігінің жалпы жоғары деңгейін көрсетеді.

2002-2005 жылдары банкаралық ақша нарығындағы қысқа мерзімді қарыз алулар банктердің ағымдағы өтімділіктерін реттеудің негізгі құралдарының бірі болып қалды. 2006 жылдың 9 айы ішінде ұлттық валютадағы банкаралық депозиттердің көлемі 7981,9 млрд. теңгеге дейін өсті (2.4.2.1-график).

Банкаралық депозиттер көлемі

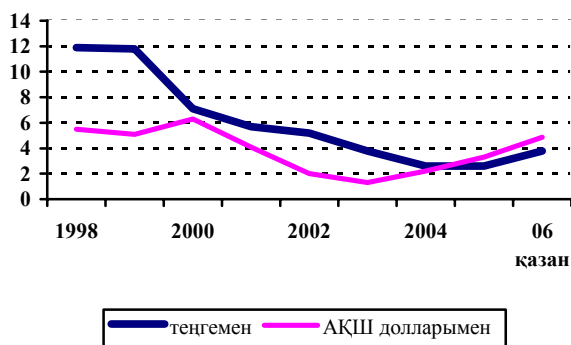
Дерек көзі: ҚРҰБ

Банкаралық теңгедегі депозиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы динамикасының 1998 жылдан 2004 жыл аралығында төмендеу үрдісі болды. Егер банкаралық теңгедегі депозиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы 1998 жылы 11,89% болса, 2004 жылы 2,57% дейін төмендеді (2.4.2.2-график). 2006 жылдың 9 айы ішінде ұлттық валютадағы депозиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы 3,78% болды.

Банктер банкаралық нарықта АҚШ долларындағы депозиттерді орналастыру бойынша жоғары белсенділік танытты, себебі қарастырылып отырған кезеңдегі доллардағы депозиттер банкаралық ақша нарығында шетел валютасымен қысқа мерзімді қарыз алудың басты құралы болып отыр. Мәселен, доллармен орналастырылған депозиттердің көлемі 2006 жылдың 9 айында 129,1 млрд. АҚШ долларын құрады, ал доллармен орналастырылған депозиттер бойынша орташа алынған жылдық сыйақы ставкасы 4,86% дейін төмендеді.

2.4.2.2-график

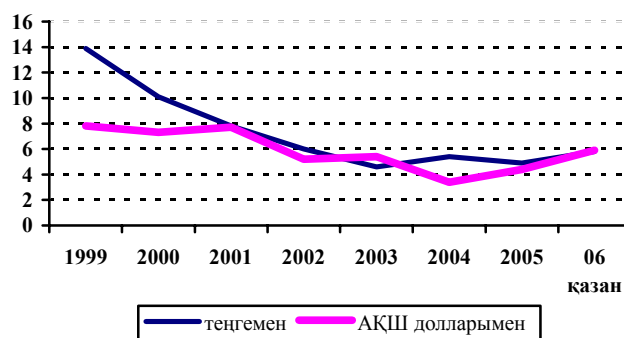
Банкаралық депозиттер бойынша сыйақы ставкалары (%-бен)

Дерек көзі: ҚРҰБ

2.4.2.3-график

Банкаралық кредиттер бойынша сыйақы ставкалары (%-бен)

Дерек көзі: ҚРҰБ

Банкаралық ақша нарығында теңгемен берілген банкаралық кредиттердің көлемі 2006 жылдың 9 айында 1999 жылмен салыстырғанда 2 еседен астам өсті және 10,6 млрд. теңге болды. АҚШ долларымен берілген банкаралық кредиттердің көлемі қарастырылып отырған кезеңде 1999 жылмен салыстырғанда 3 есе өсті және 590,4 млн. АҚШ долларын құрады. Тұтастай алғанда 1999 жылдан 2004 жыл аралығында теңгемен де және АҚШ долларымен де банкаралық кредиттер бойынша орташа алынған жылдық сыйақы ставкасының төмендеуі байқалды (2.4.2.3-график).

Жоғары банктік өтімділікпен сипатталған соңғы жылдары Ұлттық Банк оны алу бойынша операцияларды белсенді жүргізді. Бұл ретте қысқа мерзімді ноталар

шығару, банктердің депозиттерін тарту, ең төменгі резервтік талаптар механизмі негізгі операциялар болды.

Бұл бірінші кезекте пайыздық ставкалар саясатына қатысты болды. Тиісінше, өткен жылдарға тән, ресми ставкаларды жүйелі төмендету саясаты банктік өтімділікті арттыру жағдайында оларды тұрақтандыру және арттыру саясатына ауысты. 2005-2006 жылдары қайта қаржыландырудың ресми ставкасы 7,0%-дан 9,0%-ға дейін, екінші деңгейдегі банктердің депозиттері бойынша ставка 3,5%-дан 4,5%-ға дейін кезең-кезеңімен көтерілді.

Сонымен қатар, 2006 жылдың 11 айында 3 172,2 млрд. теңге сомаға қысқа мерзімді ноталар шығарылды, өтеу көлемі 2006 жылдың 11 айында 2 982,0 млрд. теңге болды. Нәтижесінде айналыстағы ноталар көлемі қараша айының соңында 358,4 млрд. теңгеге дейін өсті. Жоғары банктік өтімділікпен қатар күрт ұлғаюдың себебі қысқа мерзімді ноталардың айналыс мерзімдерінің қысқаруы және тиісінше бұрын шығарылған ноталардың көлемін неғұрлым қысқа мерзімдерге ауыстыру болып табылды. Мәселен, қысқа мерзімді ноталар бойынша дюрацияның көрсеткіші 2006 жылғы қарашаның соңында жоспарлы түрде 28 күнге дейін қысқарды.

1998 жылдан бастап 2006 жыл аралығындағы кезеңде қысқа мерзімді ноталар бойынша тиімді кірістілік динамикасының төмендеу үрдісі болды. Мәселен, 1998 жылы қысқа мерзімді ноталар бойынша орташа алынған тиімді кірістілік 21,58%, ал 2005 жылы ол 2,31% болды. Бұл ретте 2006 жыл ішінде қысқа мерзімді ноталардың тиімді кірістілігінің біртіндеп өсуі байқалды және соңғы аукцион бойынша ол 4,41% болды.

Ұлттық Банк ең төменгі резервтік талаптарды қалыптастыру тәртібін өзгертумен қатар екінші деңгейдегі банктердің депозиттерін тарту бойынша операциялардың көлемі ұлғайтуды да жалғастырды. 2006 жылдың 11 айында теңгемен тартылған депозиттердің көлемі өткен жылмен салыстырғанда 7 697,8 млрд. теңгеге дейін 3,3 еседен астам ұлғайды, бұл ретте 2002 жылмен салыстырғанда тартылған депозиттердің көлемі 76,4 есе өсті.

2.4.3 Бағалы қағаздар нарығы

Эмитенттерге қойылатын талаптарды жұмсарту бағалы қағаздар нарығында оның ақша қаражатын тарту көздеріндегі рөлін біршама арттырды. Сонымен қатар бұл фактордың бағалы қағаздар нарығындағы операцияларды жүзеге асыратын инвесторлардың және де, ең алдымен, институционалдық инвесторлардың тәуекелдерін ұлғайтуға тікелей ықпалы болуы мүмкін.

Акциялар нарығында сауда-саттықтарды активтендіруді KASE_Shares индексінің өсуінің үдемелі динамикасы сипаттайды, ол биржаның ресми тізімінің «А» санатындағы акцияларына сұраныстың баға белгілеулерінің олардың эмитенттерін нарықтық капиталдандыруды есепке алу кезінде өзгеруін көрсетеді (2.4.3.1-график).

Индекстің оң динамикасы акцияларды капиталдандырудың өсуін көрсетеді (2.4.3.2-график). Өткен жылдардан айырмашылығы, бұған негізінен «Қазақстан қор биржасы» АҚ (KASE) сауда жүйесіндегі акциялар құнының өсуінен, сондай-ақ листингтік компаниялардың жарғылық капиталының кеңеюіне себеп болды. Мәселен, ағымдағы жылдың басынан бері KASE-де сатылатын акциялардың жиынтық нарықтық құны 2,5 есе ұлғайды. Бұл ретте акциялардың қор нарығын жалпы капиталдандырудағы үлесі жыл басындағы 53,9%-дан 2006 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша 70% дейін ұлғайды.

Корпоративтік облигациялар нарығын капиталдандырудың өсуіне бұрынғыдай KASE-де листинг рәсімінен өткен бағалы қағаздар тізімінің кеңеюі себеп болды. Корпоративтік облигациялар кірістілігінің соңғы уақытта төмендегенін де атап өткен дұрыс (2.4.3.3- график).

2.4.3.1-график

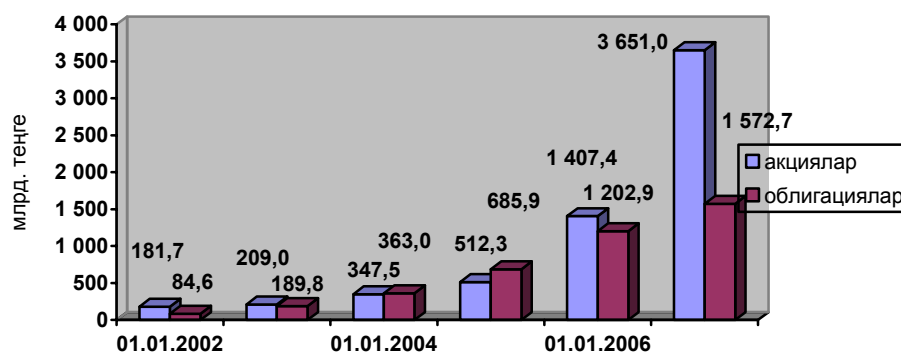
KASE_Shares индексі

Дерек көзі: KASE

2.4.3.2-график

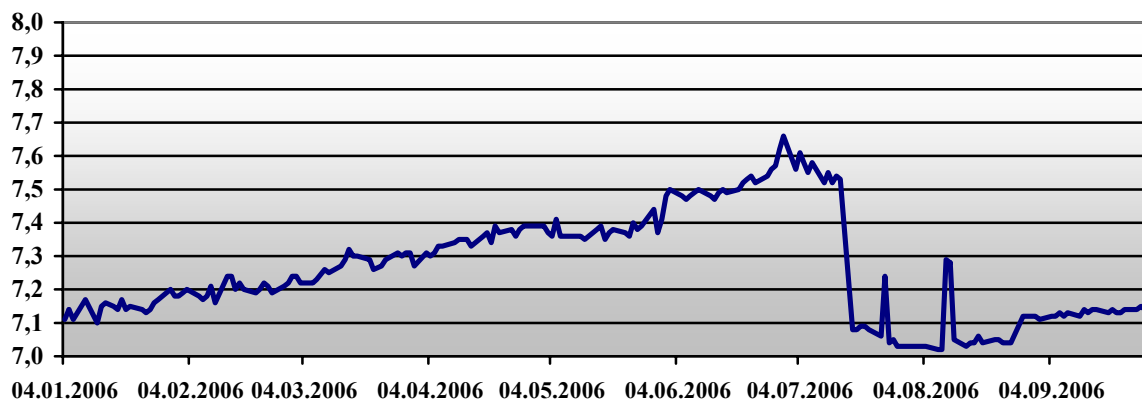
KASE-ні капиталдандыру

Дерек көзі: KASE

2.4.3.3-график

KASE_BY индексі

Дерек көзі: KASE

Акциялардың және корпоративтік акциялардың кірістілік индекстерінің құбылмалылығы өтімділік тәуекелінің және пайыздық тәуекелдің өсуіне әкеп соғады, бұл дағдарысты құбылыстар туындаған жағдайда қор нарығы қатысушыларының және, атап айтқанда жинақтаушы зейнетақы қорлары сияқты ірі институционалдық инвесторлардың инвестициялық портфелінің сапасына теріс әсер етуі мүмкін.

Акциялардың қолданылып жүрген шығарылымдарының саны 2004 жылдың басынан бері 34,2% қысқарды. Бұл, ең алдымен, «Акционерлік қоғамдар туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы № 415 Заңы қолданысқа енгізілген күннен бастап үш жыл ішінде жарғылық капиталдарының мөлшерін тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген айлық есептік көрсеткіштің 50.000 еселік Қазақстанның 2006 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есеп

мөлшеріне дейін келтірілуі тиіс акционерлік қоғамдардың ерікті түрде қайта ұйымдастырылуына не таратылуына байланысты акциялардың жойылған шығарылымдарының ұлғаюына байланысты болды. Сонымен қатар мемлекеттік емес облигациялардың қолданылып жүрген шығарылымдарының саны 2006 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша ағымдағы жылмен салыстырғанда 27,9%-ға ұлғайды. Мемлекеттік емес облигациялардың қолданылып жүрген шығарылымдарының 45% тиесілі банктер эмитенттер арасындағы нарықтың неғұрлым белсенді және кредит төлеуге қабілетті қатысушылары болып табылады.

Шығарылымдар мен эмитенттер санының ұлғаюына эмитенттерге және қор биржасында айналысқа жіберілген бағалы қағаздарға қойылатын талаптардың төмендеуі себепші болды. Атап айтқанда неғұрлым жоғары санат бойынша ресми тізімге кіргізу үшін эмитенттің ұйымдық-құқықтық нысанына қойылатын талаптар жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерді кіргізу есебінен кеңейді. Сондай-ақ неғұрлым жоғарыдан кейінгі санат бойынша қор биржасының ресми тізіміне кіргізу үшін эмитенттердің меншікті капиталының мөлшеріне және сату көлеміне қойылатын талаптар азайды.

2.5. Корпоративтік сектордың және үй шаруашылықтарының қаржысы

2.5.1. Экономиканың корпоративтік секторы

2.5.1.1. Қаржыландыру көздері және құрылымы

Банк секторының экономиканың корпоративтік секторын қаржыландырудағы рөлі белсенді түрде өсуде.

2002-2003 жылдармен салыстырғанда 2004-2005 жылдардағы кезеңде экономиканың корпоративтік секторын (банктік емес заңды тұлғалар) қаржыландыру құрылымында орташа алғанда бір жылда 37% құрайтын меншікті капиталмен салыстырғанда борыштық міндеттемелердің неғұрлым белсенді өсу үрдісі байқалады (2.5.1.1.1-график). 2006 жылдың 1 жартыжылдығы ішінде осы үрдіс күшейді – міндеттемелердің өсу қарқыны меншікті капиталының өсуінен 1,4 есе арта отырып, 24% жуық болды.

Тұтастай алғанда экономиканың корпоративтік секторы бойынша қаржы құрылымындағы басымды үлесті резидент еместер алдындағы міндеттемелер⁹ алады. 2001 жылдан бастап 2005 жыл аралығындағы кезең бойынша резидент еместер алдындағы берешек 2 есе ұлғайды, сонымен қатар 2004-2005 жылдар кезеңінде сыртқы міндеттемелер неғұрлым жоғары қарқынмен өсті. Мұнай-газ кен орындарын игеру жөніндегі жобалар сыртқы міндеттемелердің жоғары деңгейін және шетелдік аффилирленген компаниялардың кәсіпорындар берешектерінің құрылымындағы объективтік басымдығын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар Қазақстанның экономикалық тәуекелдерінің төмендеуіне байланысты шетелдік қаржы мекемелері неғұрлым белсенді позицияны ұстай бастады, олардың сыртқы міндеттемелердегі үлесі 2005 жылы 6% дейін ұлғайды (2.5.1.1.2-график).

Сыртқы міндеттемелердің өсу үрдістерінің сақталуымен қатар Қазақстан банктері кредиттерінің рөлі артуда. Егер 2002 жылы банктер кредиттерінің қаржыландырудың жалпы құрылымындағы үлесі 9% аспаса, онда 2005 жылдың қорытындысы бойынша банктік қаржыландыру үлесі кәсіпорындар активтерінің 13% астамын құрады. Ішкі коммерциялық банктер кредиттерінің неғұрлым жоғары өсуі олардың кәсіпорындардың резидент еместер алдындағы міндеттемелерін қоса атқару коэффициентінің біртіндеп ұлғаюына әкеп соғады, ол 2006 жылдың бірінші жартыжылдығының нәтижесі бойынша шамамен 58%¹⁰ құрайды. Бұл ретте банктердің кредиттері 2004-2005 жылдары жалпы банктік қаржыландырудағы үлесі 7-11% арасында өзгеріп отыратын шетелдік банктердің кредиттерімен салыстырғанда

⁹ Резидент еместер алдындағы міндеттемелер сыртқы борышты қалыптастыру методологиясына сәйкес есептелген, яғни оларға капиталға тартылған борыштық сипаты бар инвестициялар да кіреді.

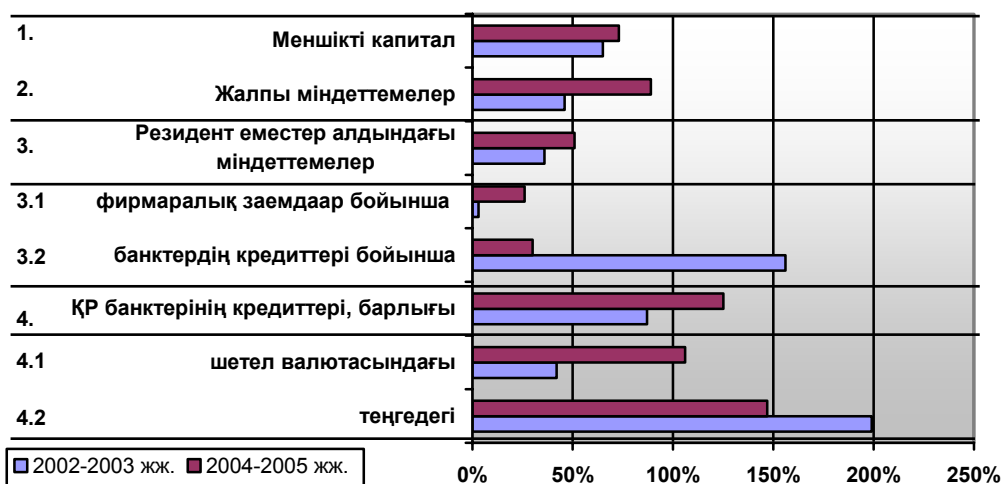
¹⁰ Банктер алдындағы кредиттер бойынша міндеттемелердің кәсіпорындардың резидент еместер алдындағы міндеттемелеріне арақатысы.

неғұрлым жоғары қарқынмен өсуде. Ұлттық валютадағы кредиттердің өсуі біршама дәрежеде шетел валютасындағы кредиттердің өсімінен алда болды, бұл банктер алдындағы міндеттемелердің валюталық құрылымын теңестіруге алып келді. Шетел валютасындағы кредиттердің үлесі 2001 жылғы 72%-дан 2006 жылғы қыркүйектің соңындағы 51%-ға дейін қысқарды (2.5.1.1.3-график). Сонымен қатар 2004-2005 жылдар ішінде алдыңғы 2 жылдық кезеңмен салыстырғанда шетел валютасындағы және теңгедегі кредиттердің өсу қарқындарының арақатынасы теңгенің пайдасына қалыптаспады – банктердің теңгедегі кредиттерінің өсімі шетел валютасындағы кредиттердің өсу қарқыны ұлғайған кезде 2,5 есеге қысқарды. Теңгедегі кредиттердің жалпы өсуі аясында кредиттерді өтеу мерзімі тұрғысынан алғанда банктер теңгедегі ұзақ мерзімді кредиттер және шетел валютасындағы қысқа мерзімді кредиттер беруді орынды деп санайды, бұл ұзақ мерзімді кредиттердің үлесін 15%-ға банктер кредиттерінің жалпы сомасындағы 65% дейін ұлғайтуға әкеп соқты.

2006 жылы теңгенің АҚШ долларына шаққандағы 1 жартыжылдықта жылдам нығаю үрдісінің 2006 жылдың 3 тоқсанында бағамның төмендеуіне ауысуы банктердің қысқа мерзімдегі кредиттерінің теңгенің айырбас бағамының динамикасына көбірек ұшырайтынын көрсетті. Шетел валютасындағы қысқа мерзімді кредиттердің өсімі 2006 жылғы 1 жартыжылдықтағы 5%-ға төмендеумен салыстырғанда шілде – қыркүйек кезеңінде 22% құрады. Сонымен қатар сыртқы міндеттемелердің өсуі аясында банктердің валюталық позицияны ұстап тұру қажеттілігіне байланысты шетел валютасындағы ұзақ мерзімді кредиттердің өсу қарқыны сақталып отыр.

2.5.1.1.1 -график

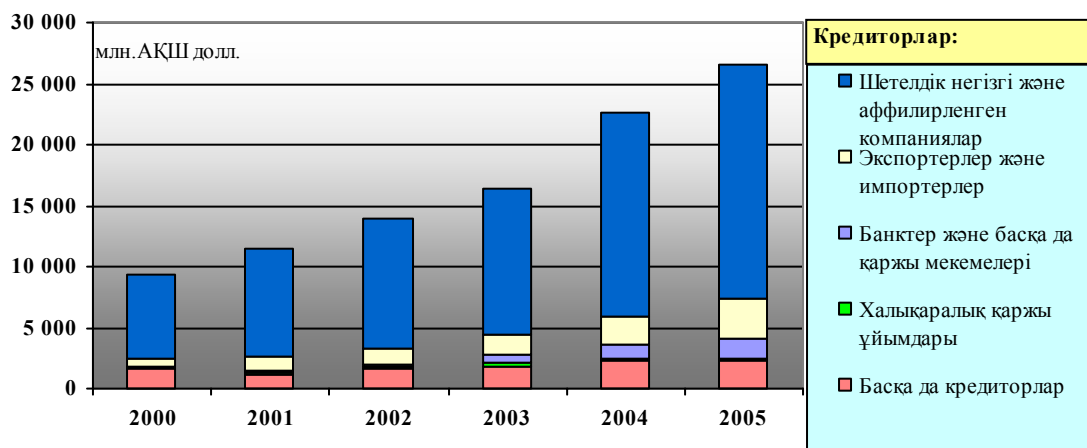
Экономиканың корпоративтік секторы қаржысының құрылымы
(кезеңдегі өзгеру %)

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА

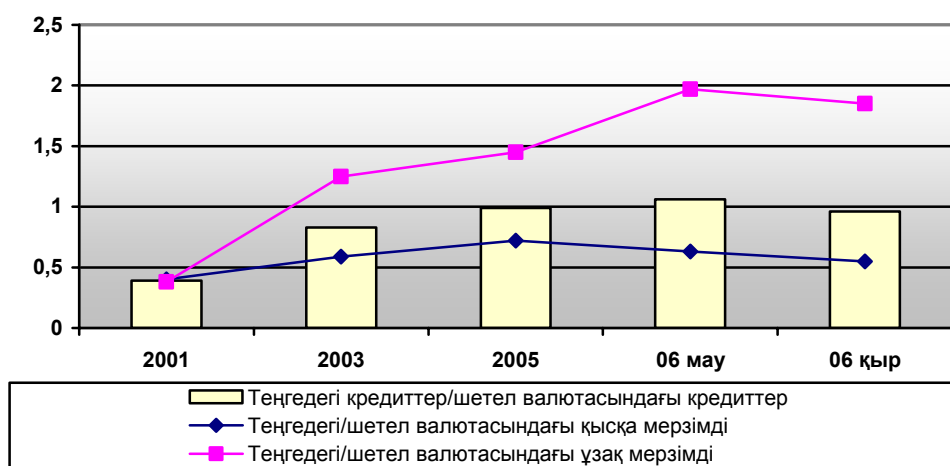
2.5.1.1.2-график

Экономиканың корпоративтік секторының резидент еместер алдындағы міндеттемелері

Дерек көзі: ҚРҰБ

Банктер кредиттерінің мерзімдері және валюта түрлері бойынша құрылымы
(кезең соңындағы қатынас)

Дерек көзі: ҚРҰБ

Банктік қаржыландыру рөлінің ұлғаюына қарамастан, ол бұрынғыша біршама дәрежеде өндірісті дамытуға ұзақ мерзімді инвестициялар үшін емес, кәсіпорындардың ағымдағы қажеттіліктерін қаржыландыру үшін пайдаланылады.

Қазақстанда банктер кредиттеріне қол жеткізу, инвестициялардың өсу қарқыны және өндіріс көлемі арасындағы өзара экономикалық байланыстардың логикалық тізбесінде 2000 жылдың басынан бері болашақта экономиканың шикізат бағытын төмендетуге мүмкіндік жасамайтын тәуекелдердің өсуіне алып келетін елеулі бұрмалаулар болуда. Атап айтқанда, кредиттеудің жалпы көлемінің негізгі капиталға инвестициялардан өсу қарқыны бойынша да, абсолюттік шамамен де асып түсуі банктерден алынатын кредиттік ресурстардың кәсіпорындардың аз деңгейде негізгі капиталға инвестициялайтынын, негізінен сауда саласында және жылжымайтын мүлікпен операцияларда айналыста болатынын растайды (2.5.1.1.4-график). Кредиттердің негізгі көлемі тек қана құрылысқа және саудаға бағытталады және жылжымайтын мүлікпен операциялар инвестициялар құрылымында өндіруші сектордан кейін елеулі үлеске ие. Сонымен қатар заемдық қаражаттың үлесі небәрі 8,1% құрайды, ал кәсіпорындар мен ұйымдардың меншікті қаражаты негізгі капиталға инвестицияларды 56,5% қаржыландырады.

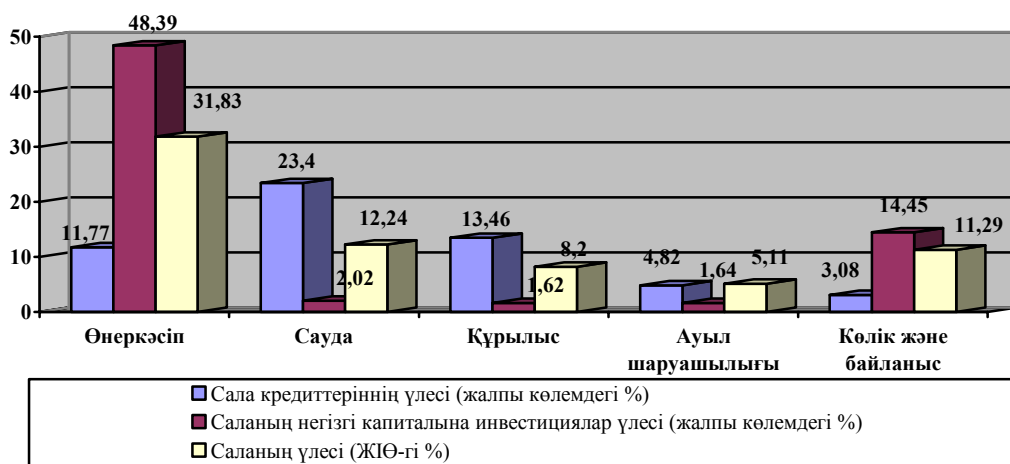
Нақты сектор кәсіпорындары мониторингінің деректері¹¹ көрсетілген үрдісті растайды. Атап айтқанда, негізгі және айналым қаражаттарын қаржыландыру үшін банктердің кредиттерін пайдаланатын кәсіпорындар санының өсуіне қарамастан (2.5.1.1.5-график), инвестицияларды қаржыландыру үшін кредиттерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесінің біршама төмен болуы банктер мен кәсіпорындардың заем қаражаттары есебінен ұзақ мерзімді салымдарға неғұрлым сақтықпен қарайтынын білдіреді.

Банктік кредиттеудегі және негізгі капиталға инвестициялардағы осындай құрылымдық бұрмалаудың салдары ретінде ЖІӨ-нің салалық құрамдас бөлігінің өсу қарқыны бойынша деформация болады, бұл жерде өндіріс саласында өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығына шығын келтіре отырып құрылыс (2005 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 2006 жылдың 9 айында 35,2% өсті) алға шығып отыр, сонымен қатар қызмет көрсету саласында сауда, қаржы қызметі және байланыс дамуда.

Банктер алдындағы кредиторлық берешек көлеміндегі, берілген кредиттердің үдемелі динамикасы аясындағы мерзімі өткен кредиторлық берешектің аз үлесі (соңғы 3 жылда орташа алғанда 2,8%) кәсіпорындардың қаржылық жай-күйінің жақсарғанын және өндірістік-шаруашылық қызметінің басқа көрсеткіштерінің жақсарғанын білдіреді.

¹¹ Нақты сектор кәсіпорындарының мониторингін ҚРҰБ жүзеге асырады, кәсіпорындар әр түрлі салаларды білдіреді және мониторингке ерікті негізде қатысады

2006 жылдың 9 айындағы кредиттер, инвестициялар және ЖІӨ құрылымы

Дерек көзі: ҚРСА

Кредиттерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі (%-бен)

Дерек көзі: ҚРҰБ

2.5.1.2 Кәсіпорындар қызметінің негізгі көрсеткіштері

2.5.1.2.1 Ірі және орта кәсіпорындар¹²

Тұтастай алғанда, бірқатар көрсеткіштердің 2006 жылдың 1 жартыжылдығында нашаррлауына қарамастан ірі және орта кәсіпорындардың негізгі қаржылық көрсеткіштерінің оң динамикасы байқалып отыр, олардың активтері 2005 жылы экономиканың корпоративтік секторының жиынтық активтерінің 66,4% құрады (2.5.1.2.1-график). Бұл ретте өтімділікті басқару тәуекелдерінің өсуі және активтерді бизнестің өсуінің берілген қарқынын ұстап тұру үшін пайдалану тиімділігін арттыру қажеттігі байқалып отыр.

Өтімділік тұрғысынан алғанда кәсіпорындардың ағымдағы қаржылық жай-күйі және ағымдағы қызметі салыстырмалы тұрақтылықпен сипатталады.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті¹³ 1-ден көп деңгейде сақталып отыр, бұл өтімділік тұрғысынан алғанда кәсіпорындардың қолайлы қаржылық жағдай туралы айтуға мүмкіндік жасайды. Сондай-ақ, егер 2002 жылы ағымдағы өтімділік коэффициенті 1,2 деңгейінде

¹² Қызметкерлердің саны 50 адамнан астам

¹³ Ағымдағы өтімділіктің коэффициенті кәсіпорынның ағымдағы активтерінің ағымдағы міндеттемелеріне қатынасы ретінде айқындалады; кредиторлармен қысқа мерзімді міндеттемелер бойынша уақтылы есеп айырысу мүмкіндігін көрсетеді.

болса, онда 2005 жылы осы көрсеткіш 6,7% ұлғайып, 1,3¹⁴ жуық болды. Тұтастай алғанда ағымдағы өтімділіктің тепе-тең деңгейі күрделі өтімділік¹⁵ коэффициентінің оң динамикасымен нығаяды, ол осы көрсеткіштің¹⁶ ұсынылған деңгейіне жуықтады және 2005 жылғы жағдай бойынша 0,96 болды. Сонымен қатар 2006 жылдың 1 жартыжылдығының нәтижелері бойынша ағымдағы және күрделі өтімділіктің коэффициенттері біршама төмендеді. Ағымдағы міндеттемелермен салыстырғанда ағымдағы активтер одан әрі қысқарған жағдайда неғұрлым өтімді қаражаттың кәсіпорындардың қысқа мерзімді міндеттемелерін өтеу үшін жеткіліксіз болуы күрделі болуы мүмкін, бұл айналым қаражаттарын және, ең алдымен, банктік заемдар түріндегі, қаржыландырудың қосымша көздерін тартуды талап етеді.

Кәсіпорындардың үстемдік сату стратегиясы активтерді пайдалану тиімділігінің өсуін, яғни оны ұстап тұру үшін күрделі салымдардың өсуін талап етеді.

Төрт жылдық кезеңде активтердің айналымдылық¹⁷ көрсеткішінің елеулі өзгерістері байқалған жоқ. Көрсеткіштің 2005 жылғы 0,7 деңгейдегі мәні активтердің әрбір ақша бірлігінің есепті жылы 1-ден кем кіріс бірлігін әкелгенін көрсетеді.

2002 жылдан бастап дебиторлық берешекті өтеудің орташа кезеңінің¹⁸ ұлғайғаны байқалып отыр, ол 2005 жылы 112 күнді құрады. 2006 жылдың 1 жартыжылдығында 2005 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда көрсеткіштің нашарлау үрдісі сақталды. Республиканың корпоративтік секторының кірістілік көрсеткіштерінің оң динамикасын ескере отырып, кәсіпорындардың кредит саясатын жоғары сұраныс аясында жұмсарту осы көрсеткіштің динамикасындағы айқындаушы фактор болып табылады деп болжауға болады.

Тауар-материалдық қорларды (ТМҚ) сақтау кезеңін¹⁹ 68 күнге дейін немесе 27% төмендету қолайлы тұтынушылық сұранысты қосымша растау, сатудың неғұрлым үстем саясаты және соның салдары ретінде өнімнің қоймаларда сақталу мерзімдерін қысқарту болуы мүмкін. 2006 жылдың 1 жартыжылдығында көрсеткіштің кейбір төмендеу үрдісі байқалды, 2005 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда ТМҚ айналыс күнінің саны 6% ұлғайды және 84 күнді құрады.

Қаржы тұрақтылығы тұрғысынан алғанда ірі және орташа кәсіпорындардың дамуының маңызды көзі ретінде заемдық капитал үлесінің өсуіне арналған ресурсы бар. Сондай-ақ, банктер берген кредиттердің барынша өсімін қамтамасыз ететін секторлар дефолттың ықтималдылығы үшін борыш ауыртпалығының күрделі мәнін көрсетеді.

Борыш ауыртпалығының коэффициенті²⁰ төрт жылдық кезең ішінде елеулі өзгерістерге ұшыраған жоқ және 2005 жылдың соңында 0,54 болды. Бұл ретте заемдық

¹⁴ Әлемдік практикада бұл коэффициент 1-2 шегінде болуы тиіс, яғни ағымдағы активтер ағымдағы міндеттемелерден асып кетсе, онда кәсіпорын өтімділік тұрғысынан алғанда табысты жұмыс істейтін ретінде қарастырылады. Ағымдағы активтердің ағымдағы міндеттемелерден 2 еседен асуының болмағаны дұрыс, себебі бұл қаржы мен капиталды ұтымсыз пайдалану құрылымын білдіруі мүмкін.

¹⁵ Күрделі өтімділіктің коэффициенті ағымдағы активтер мен тауар-материалдық қорлар айырмасының ағымдағы міндеттемелерге қатынасы ретінде айқындалады; ТМҚ-ды, яғни неғұрлым төмен ағымдағы активтерді сатуға ниет білдірместен, ағымдағы міндеттемелер бойынша есеп айырысуға арналған ақша қаражатының жеткілікті мөлшерін қозғалысқа келтіру мүмкіндігін көрсетеді.

¹⁶ Халықаралық стандарттар бойынша күрделі өтімділік коэффициентінің мәні 1 тең немесе көп болуы тиіс.

¹⁷ Активтердің айналымдылық коэффициенті дайын өнімді сатудан түскен кірістің орташа жалпы активтерге қатынасы ретінде айқындалады және фирманың өз активтерінің қаншалықты тиімді пайдаланатынын көрсетеді.

¹⁸ Дебиторлық берешекті өтеудің орташа кезеңі есепті кезеңдегі күндер санының (360) дебиторлық берешектің айналымдылық коэффициентіне қатынасы (дайын өнімді сатудан түскен кірістің екі жылдағы орташа дебиторлық берешекке қатынасы) ретінде айқындалады. Дебиторлық берешекті өндіріп алу үшін қанша күн керек екенін көрсетеді.

¹⁹ ТМҚ орташа кезеңі есепті кезеңдегі күндер санының (360) ТМҚ айналымдылық коэффициентіне қатынасы (сатылған өнімнің екі жылдағы ТМҚ қатынасы) ретінде айқындалады. Тауарлар өндіру және сату үшін қажет күндердің санын көрсетеді.

²⁰ Борыштық ауыртпалық коэффициенті міндеттемелердің активтерге қатынасы ретінде айқындалады. Заемдық қаражаттың активтерді қаржыландыру көздеріндегі үлесін көрсетеді.

капиталға қаржылық тәуелділік коэффициенті (левередж²¹) 2005 жылы 2002 жылға қарағанда 1,13 деңгейге дейін 2,7% төмендеді, бұл кәсіпорындардың тартылған қаражатқа және Оңтүстік Шығыс Азия сценарийі бойынша дағдарыстың²² даму ықтималдылығының өрістеуінің төмен болуына тәуелділігінің салыстырмалы түрде біршама төмен деңгейін білдіреді. 2006 жылдың 1 жартыжылдығында 2005 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда левередждің 1,25 деңгейге дейін 13,7% өсуі байқалады.

Егер 2005 жылы республика бойынша орташа алғанда левередждің көрсеткіші аса жоғары болмаса, онда заемдық қаражатқа тәуелділіктің неғұрлым жоғары деңгейі 2005 жылы тоқыма және тігін өнеркәсібі сияқты секторларда – 13,7; тері, теріден бұйым және аяқ киім өндірісінде – 21,1; қонақ үйлер мен мейрамханаларда – 18,43 болып белгіленді. Тиісінше левередждің ең төменгі деңгейі кокс, мұнай өнімдері мен ядролық материалдар өндірісінде – 0,53; металлургия өнеркәсібі және дайын металл бұйымдар өндірісінде – 0,37; көлік құралдары және жабдық өндірісінде – 0,8; көлік пен байланыста – 0,64 болып тіркелді. Левередждің ең жоғары көрсеткіші бар секторларда дефолттың ықтималдылығы қолма-қол ақшаның күтілетін жоғары және тұрақты ағындарымен ғана өтелуі мүмкін.

Пайыздық төлемдердің орнын жабу коэффициенті²³ левереджге кері тәуелді болады – коэффициенттің жоғары мәні заемдық капиталдың барынша төмен үлесін растайды не пайда түсудің жоғары деңгейін көрсетеді. 2005 жылы осы көрсеткіш 2002 жылмен салыстырғанда 63,1% ұлғая отырып, 12,2 құрады, бұл қаржылық тәуекел деңгейінің төмендегенін растайды. Пайыздық төлемдердің орнын жабу коэффициентінің өсуі міндеттемелердің және тиісінше сыйақы бойынша шығыстардың өсуіне қарағанда кірістердің неғұрлым жылдам өсу қарқыны есебінен болды.

Осылайша, тұтастай алғанда кәсіпорындардың қаржылық жағдайын жекелеген секторларды қоспағанда тұрақты деп сипаттауға болады. Бұл ретте ішкі тұтыну сұранысына бағытталған секторлардағы заемдық капиталдың өсуі қаржылық тұрақтылық үшін жиынтық тәуекелдерді ұлғайтатын болады.

Рентабельділік және пайда түсу тұрғысынан алғанда кәсіпорындардың қаржылық нәтижелерінің барынша жақсарғаны байқалады. Қаржыландырудың әр түрлі көздерін, оның ішінде заемдық капиталды пайдалану тиімділігін арттыру қажет.

2003-2005 жылдары рентабельділік және пайда түсу көрсеткіштерінің тұрақты өсуі байқалды. Меншікті капитал (ROE), активтер (ROA) рентабельділігінің және пайда түсу коэффициентінің жыл сайынғы өсуі²⁴ кезеңде орташа алғанда 18%–21% шегінде болды. Бұл ретте 2005 жылдың соңында тиісінше 40%, 19% және 27% құрай отырып, меншікті капиталдың рентабельділігі 2002 жылмен салыстырғанда 2005 жылы 65,7%, активтердің рентабельділігі 76,2%, пайда түсу 72,4% ұлғайды. Тұтастай алғанда республика бойынша 2006 жылы жоғары рентабельділік сақталды. Соңғы жылдары рентабельділікті арттырудағы шешуші рөлді сыртқы экспорттық нарықта және ішкі тұтыну нарығында қолайлы баға конъюнктурасын пайдаланатын секторлардағы кәсіпорындар²⁵ кірістерінің өсуі атқарды. Активтер айналымдылығы мен капитал мультипликаторы көрсеткіштерінің мәні

²¹ Левередж міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы ретінде айқындалады. Борыштық ауыртпалық коэффициентімен қатар қаржылық тұрақтылықты көрсетеді және борыштық келісім-шарттар бойынша кәсіпорынның дефолтының ықтималдылығын айқындайды.

²² Атап айтқанда, Оңтүстік Шығыс Азиядағы 1997 жылғы қаржылық дағдарыстың туындау себептерін талдау нәтижесі бойынша левередж 2-деңгейге жеткеннен кейін кәсіпорындардың төлем жасауға қабілеттілік тәуекелдерінің және қаржылық дағдарыстың туындау ықтималдылығының үдей түсетіні белгіленді.

²³ Пайыздық төлемдердің орнын жабу коэффициенті салық және пайыздарға дейінгі кірістің сыйақы бойынша шығыстарға қатынасы ретінде айқындалады, кәсіпорынның пайыздық шығыстардың орнын жабу үшін кірістің жеткілікті мөлшерін іздестіру мүмкіндігін сипаттайды.

²⁴ Талдау мына арақатынастар негізінде рентабельділік компоненттерін бағалауға негізделеді:

ROE = Пайда түсу коэффициенті * Активтердің айналымдылық коэффициенті * МК Мультипликаторы

ROA = Пайда түсу коэффициенті * Активтердің айналымдылық коэффициенті

МК мультипликаторы = активтердің меншікті капиталға қатынасы

²⁵ Талдау мына арақатынастар негізінде рентабельділік компоненттерін бағалауға негізделеді:

ROE = Пайда түсу коэффициенті * Активтердің айналымдылық коэффициенті * МК Мультипликаторы

ROA = Пайда түсу коэффициенті * Активтердің айналымдылық коэффициенті

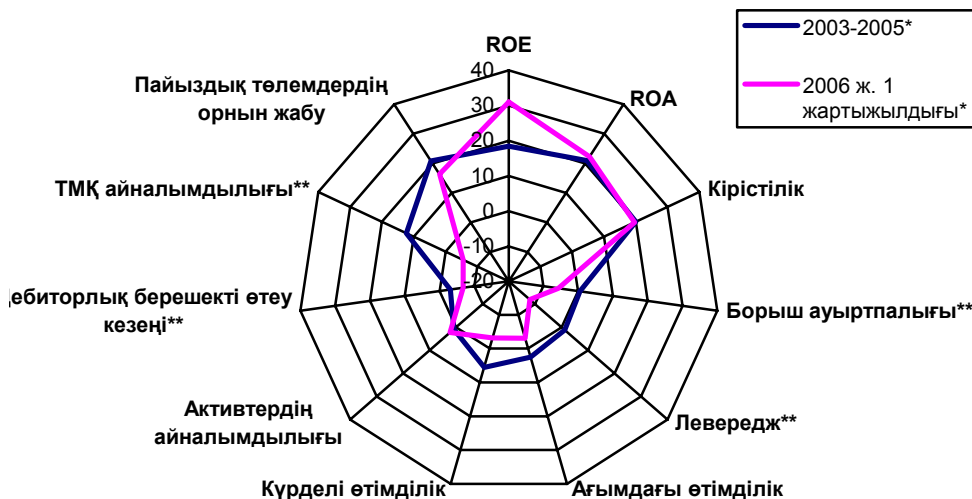
МК мультипликаторы = активтердің меншікті капиталға қатынасы

рентабельділіктің өсуі үшін шамалы, бұл кәсіпорының өндірістік-шаруашылық қызметінің төмен тиімділігінің сақталуын көрсетеді.

Рентабельділіктің өсуі үшін активтердің және капитал мультипликаторының айналымдылық көрсеткіштерінің мәні аз ғана, мұның өзі кәсіпорындардың өндірістік-шаруашылық қызметінің төменгі тиімділігі сақталып отырғанын көрсетеді.

2.5.1.2.1.1-график

Ірі және орта кәсіпорындардың негізгі қаржы индикаторларының өзгеруі

* (1) Индикаторлардың 2003-2005 жж. үшін есептелген орташа жылдық пайыздық өзгерістері және 2005 жылғы осындай кезеңмен салыстырғанда 2006 жылдың 1 жартыжылдығындағы (2) өзгерістердің келтірілді.

** Оң өзгеріс көрсеткіштің жақсарғанын білдіреді және керісінше

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА

2.5.1.2.2 Шағын кәсіпорындар²⁶

Рентабельділік және кірістілік көрсеткіштерінің оң өзгеру үрдісі шағын кәсіпорындардың берешегі деңгейінің жоғары болуына байланысты тәуекелдерді біршама өтейді.

Сыртқы және ішкі нарықтардағы қолайлы қалыптасқан баға конъюнктурасы сондай-ақ шағын кәсіпорындардың 2002-2006 жж. кезеңінде активтердің неғұрлым елеулі түрде өсуімен сипатталатын кірістері мен пайдасын айтарлықтай ұлғайтуға себепші болды. Нәтижесінде шағын кәсіпорындардың соңғы жылдардағы рентабельділік және пайда түсу көрсеткіштері айтарлықтай жақсарды. 2004 жылдан бастап ROE, ROA көрсеткіштері мен пайда түсу оң көрсеткіштерге ие болды (2.5.1.2.2-кесте).

Қаржылық тұрақтылық көрсеткіштері тұрғысынан қарағанда шағын кәсіпорындардың борыш ауыртпалығы және леведж құрылымының белгілі бір ерекшеліктері бар. Шағын кәсіпорындардың жалпы активтердегі міндеттемелерінің үлесі ірі және орта кәсіпорындарға қарағанда өте жоғары. Атап айтқанда, 2005 жылы бұл көрсеткіш 84,2% болды. 2006 жылдың бірінші жартыжылдығында 2005 жылғы осындай кезеңмен салыстырғанда көрсеткіш 5% ұлғайды.

Шағын кәсіпорындар, сондай-ақ соңғы жылдары бұлардың төмендеу үрдісі байқалғанымен, міндеттемелердің меншікті капиталға жоғары қатынасына ие болды. Мысалы, егер 2002 жылы ірі және орта кәсіпорындардың леведжі 1,2 болса, бұл көрсеткіш шағын кәсіпорындарда 12,8 деңгейінде болды. 2005 жылы шағын кәсіпорындардың леведжі 5,3 дейін немесе 58,5%-ға төмендеді, ірі және орта кәсіпорындарда бұл көрсеткіш 1,1 деңгейінде болды. Соңғы жылдары леведждің елеулі түрде төмендегені байқалды, бұл дефолт тәуекелін азайтады. Алайда, 2006 жылдың бірінші жартыжылдығында 2005 жылғы осындай кезеңмен салыстырғанда осы көрсеткіш 56,6%-ға ұлғайды және 10,4 болды.

²⁶ Қызметкерлер саны 50 адамнан аспайды

Шағын кәсіпорындар активтерінің айналымдылық көрсеткіштері 1-ден артық, яғни активтердің әрбір ақша бірлігінің 1 бірліктен астам кіріс әкелгенін, тұтастай алғанда ірі және орта кәсіпорындардан айырмашылығы жақсару үрдісінің бар екенін атап айтқан жөн. Мәселен, 2005 жылы дебиторлық берешекті өтеудің орташа алғандағы кезеңі 2002 жылмен салыстырғанда 8,8 % азайды және 111 күн болды. Осыған ұқсас ТМҚ айналымдылық кезеңі 15,5 % азайды және 39 күн болды. Айналымдылық көрсеткіштерінің жақсаруы өтімділіктің жоғарылауында көрсетілуге тиіс.

Шағын және орта бизнесті кредиттеуді ынталандыру саясаты меншікті капиталдың айтарлықтай өсуімен қатар шағын бизнес кәсіпорындарына меншікті және тартылған қаражатты пайдаланудың неғұрлым тиімді үйлесімін табуға мүмкіндік береді, бұл рентабельділік көрсеткіштерінде көрсетіледі.

2.5.1.2.2.1-кесте

Шағын кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығының негізгі көрсеткіштері

	2002	2003	2004	2005
Меншікті капитал рентабельділігі, %	-21.04	-6.22	19.94	32.88
Активтердің рентабельділігі, %	-2.11	-0.53	2.36	4.91
Левередж, коэффициенті	12.81	9.46	6.44	5.32
Меншікті капитал мультипликаторы, коэффициенті	13.81	10.46	7.44	6.32

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА

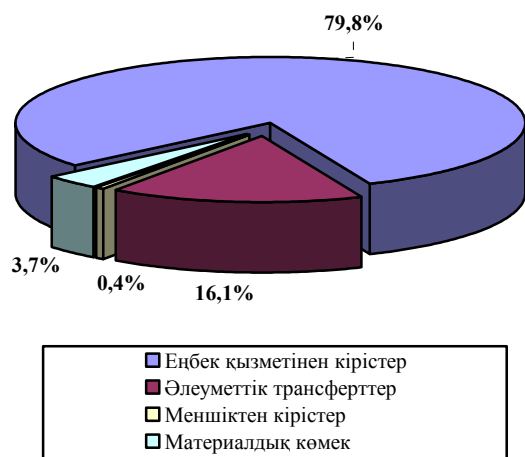
2.5.2. Үй шаруашылықтары секторының қаржылық мүмкіндіктері

Халықтың еңбекпен қамтылуы мен табысының қолайлы динамикасына қарамастан, жеке тұлғалардың тұтынуға бейімділігінің жоғары болуы халықтың банктер алдындағы қаржылық міндеттемелері бойынша төлем қабілеттілік тәуекелі өсу үстінде.

2000-2005 жж. халықтың орташа жылдық 19,5% өсіммен жан басына шаққандағы номиналдық ақшалай кірісінің айтарлықтай өскені байқалады. 2006 жылдың 2 тоқсанында көрсеткіш сондай-ақ өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 23,4% өсті. Үй шаруашылықтары секторының қаржылық жай-күйі тұрғысынан қарағанда халыққа тиесілі кірістің 80% жуығын құрайтын еңбек қызметінен түсетін кіріс басым мәнге ие болады (2.5.2.1-график). Тиісінше, үй шаруашылықтары секторының банктік кредиттерге сенім арту, сондай-ақ өзінің қаржылық міндеттемелері бойынша жауап беру мүмкіндіктері халықтың жалақысы мен еңбекпен қамтылу динамикасына тікелей тәуелді.

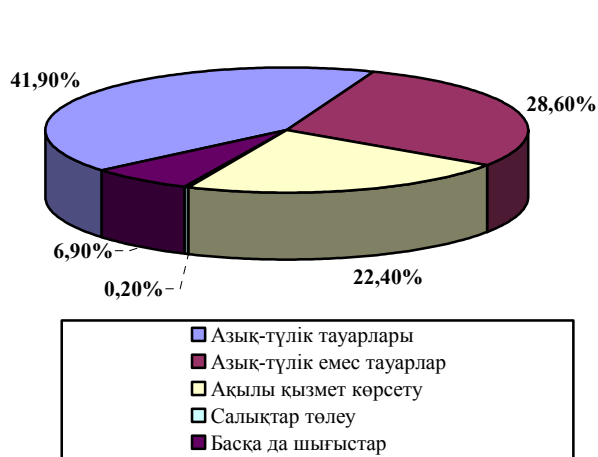
2.5.2.1-график

Халықтың 2006 жылдың 2 тоқсанындағы ақшалай кірісінің құрылымы

Дерек көзі: ҚРСА

Халықтың 2006 жылдың 2 тоқсанындағы ақшалай шығысының құрылымы

2004 жылдың 1 тоқсаны мен 2006 жылдың 2 тоқсаны аралығындағы кезеңде экономика бойынша орташа айлық жалақының неғұрлым айтарлықтай өсуі орташа алғанда бір тоқсанда 0,7% өсіммен еңбекпен қамтылған халық санының өсуі аясында болды. Бұл ретте нақты және қаржылық активтерге ішкі сұраныс пен бағаның ұлғаюынан неғұрлым көп ұтатын секторлар да еңбекпен қамтылудың біршама өсуін қамтамасыз етеді. Мысалы, бұл кезеңде құрылыстағы еңбекпен қамтылғандар санының өсуі барынша байқалды (орташа алғанда тоқсанда 2,9%), бұл ретте 2006 жылдың 2 тоқсанында өсім 5,7% болды. Нәтижесінде 2004-2006 жж. кезеңде жұмыссыздық деңгейі 7,7% дейін біршама азайды.

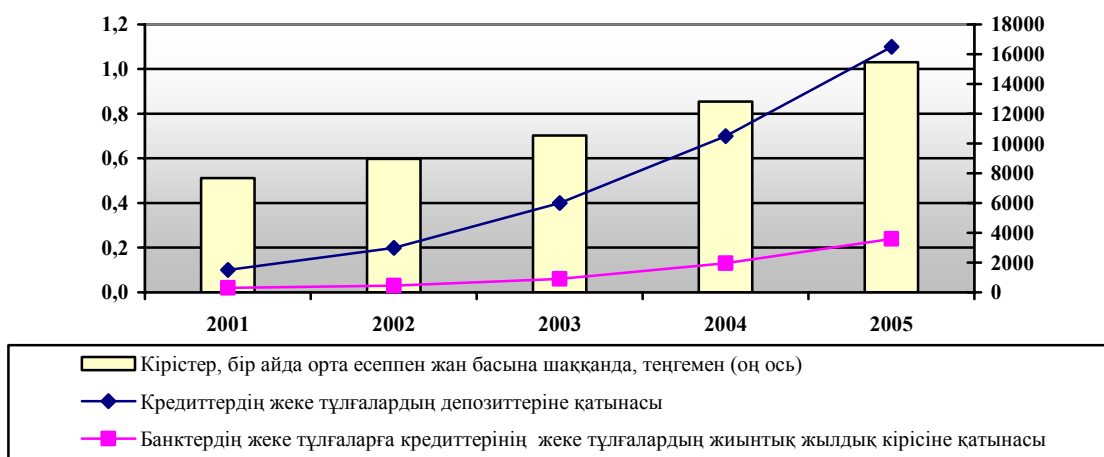
Қаралып отырған кезеңде еңбекпен қамтылудың ұлғаюы және жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі аясында жалақының өсуі үй шаруашылықтары секторының қаржы тұрақтылығына жағымды әсер еткен факторлар болып табылды. Сонымен қатар нәтижесінде, мысалы, «Қаржы делдалдығы және сақтандыру аясындағы қосалқы қызмет» саласындағы орташа жалақы 2006 жылғы 2 тоқсанда орта есеппен экономика бойынша жалақыға қарағанда 4,6 есе жоғары болған экономиканың секторлары арасындағы дифференциацияның жоғары деңгейі, ал ауыл шаруашылығында орташа деңгейден 2,2 есе төмен болуы халықтың қаржылық мүмкіндігін және банктердің ресурстық базасының өсу әлуетін шектейтін фактор болып қалуда.

Басқа жағынан қарағанда, халықтың қаржылық мүмкіндігі төмендеген жағдайда міндеттемелер бойынша жауап беру қабілеттілігі жиынтық шығыстардың шамамен 93% құрайтын тұтыну шығыстарының жоғары үлесімен шектеледі. Тиісінше, тұтыну бағасының өсуі осалдықтың тағы бір факторы болып табылады, оның ролі банктердің кредиттік тәуекелдері үшін төлем қабілеттілік нашарлаған жағдайда халықтың тауарлар мен қызмет көрсетулерге жұмсайтын шығыстарының қысқаруына бейімділігімен ғана айқындалуы мүмкін.

Жеке тұлғалардың иелігіндегі кірістері мен депозиттерінің өсуімен салыстырғанда банктердің жеке тұлғаларға кредиттерінің қарқынды өсуі қаржылық тұрақтылық үшін орташа мерзімді болашақта әлуетті тәуекелдің қосалқы факторы болып табылады, мұның өзі тұтастай алғанда экономикалық өсудің ішкі факторы ретінде тұтыну шығыстары ролінің өсуін көрсетеді (2.5.2.2-график).

2.5.2.2-график

Үй шаруашылықтарының борыштық ауыртпалығын бағалау

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА

III. Қаржы делдалдығы институттары

3.1 Қаржылық қатынастардың даму деңгейі және қаржы секторының ролі

Қаржылық қатынастардың даму деңгейінің көрсеткіштері жоғары қарқынмен өсуде, мұның өзі қаржы делдалдығы ролінің өскендігін және Шығыс Еуропа елдерімен қаржылық қарым-қатынастың дамуындағы іркілістердің қысқарғанын көрсетеді.

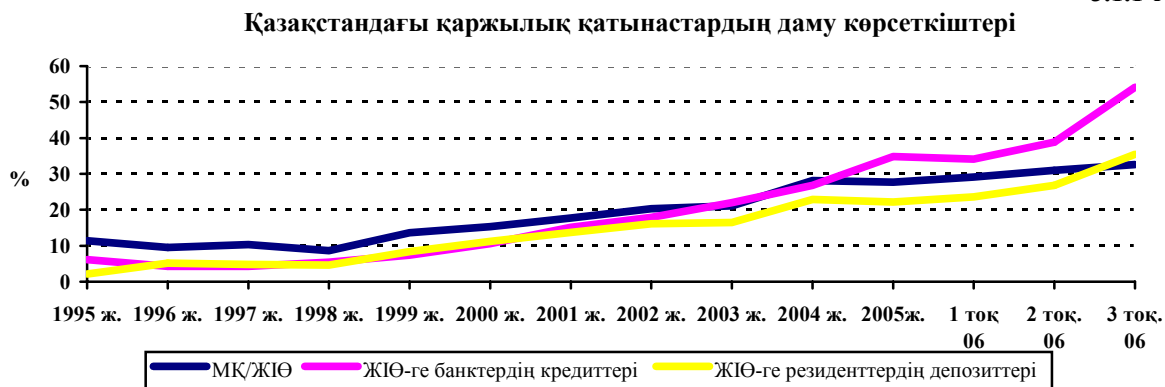
Депозиттердің ЖІӨ қатынасы қаржылық қарым-қатынастардың даму деңгейінің сапа көрсеткіштерінің бірі ретінде 1995 жылдан бастап 2006 жылдың 3 тоқсаны аралығындағы кезеңде 2006 жылғы 1 қазанда 35,4% болып, 17 есеге жуық өсті (3.1.1-график).

Экономикаға кредиттердің ЖІӨ салыстырмалы деңгейінің көрсеткіші сондай-ақ динамикалық өсумен сипатталады - 1995 жылдан бастап 2006 жылдың 3 тоқсаны аралығындағы кезеңде осы көрсеткіш 2006 жылғы 1 қазанда 54,1% деңгейіне жетіп, 9 есеге жуық өсті. Экономиканы кредиттеу қарқындарының басты өсу көздері депозиттер мен сыртқы қарыз алулар есебінен банктердің несие қаражаты мен ресурстық базасын төлеуге қабілетті сұраныстың өсуінің үйлесімділігі себепші болды.

1995 жылдан бастап 2006 жылдың 3 тоқсаны аралығындағы кезеңде ақша массасының ЖІӨ қатынасының өсуі 3,8 есе болды, бұл басқа көрсеткіштермен салыстыра қарағанда неғұрлым төмен. 2006 жылғы 1 қазанда ақша массасының ЖІӨ қатынасы 32,6% болды. Бұл ретте ақша массасы өсуінің құрылымында үлесі 2006 жылғы қазанның аяғында 82% дейін өскен резиденттердің банк жүйесіндегі депозиттерінің өсуі басым болды.

Қазақстандағы көрсеткіштердің ТМД елдері мен Шығыс Еуропадағы осындай көрсеткіштерден басымдықпен ұлғаюы экономикадағы қаржылық қатынастардың ролін Шығыс Еуропадағы кейбір елдердің деңгейіне дейін көтереді (3.1.2-график).

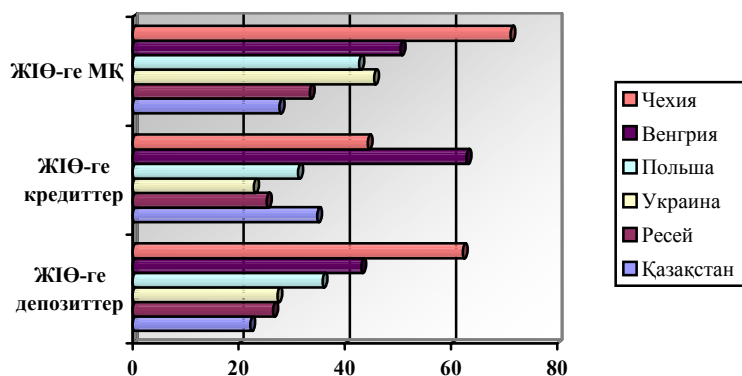
3.1.1-график

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА

3.1.2-график

Елдер бойынша қаржылық қатынастардың даму көрсеткіштері, 2005 жыл үшін

Дерек көзі: ҚҚА, ХВҚ

Экономиканың өсуімен бірге қаржы институттарының активтері де ұлғаяды. Қаржы институттары активтерінің қарқынды динамикасы ЖІӨ өсуімен салыстырғанда, ең алдымен, активтерге базаның айтарлықтай өсуімен қатар жүретін кредиттеудің өсуімен байланысты макроэкономикалық тәуекелдерге ұшырауды ұлғайтады.

Қаржы секторы активтерінің салыстырмалы көрсеткіштерінің өсуі ел экономикасы үшін қаржы секторы ролінің артқанын көрсетеді (3.1.3-график). Тиісінше, нақты және қаржы секторларының байланысы арта түседі, бұл, өз кезегінде, өзара тәуелді дағдарысты ахуалдардың туындау тәуекелдерін ұлғайтады. Сонымен қатар, банктік, сақтандыру және зейнетақы секторындағы активтері қаржы секторы құрылымындағы басымдыққа ие қаржы институттарының саны барынша тұрақты болып қалуда.

Өз кезегінде, қаржы секторы активтерінің ЖІӨ-ге қатынасының көрсеткіштерімен сипатталатын қаржы делдалдығының деңгейі, сонымен бірге 1997-1999 жж. қаржы жүйесіндегі дағдарысты бастан кешірген Азия елдеріндегі (Индонезияны қоспағанда) жүйелік дағдарыстарға ұшырау дәрежесі Қазақстандағыға қарағанда жоғары болды (3.1.4-график).

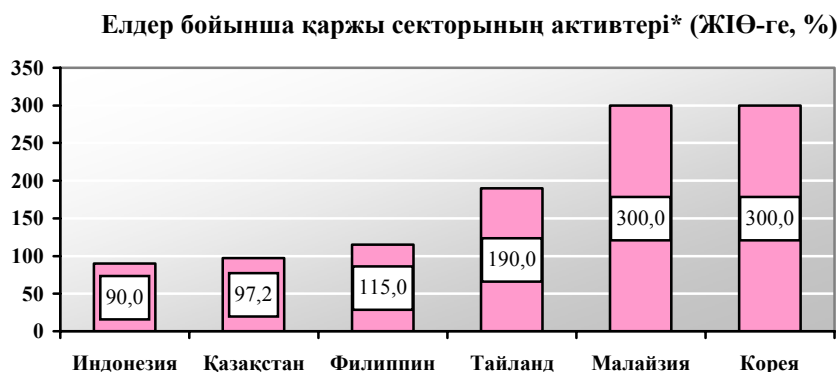
Пайыздық ставкалардың төмендеуі, неғұрлым жаңа банк өнімдерінің ендірілуі кредиттеу көлемдерінің ұлғаюына себепші болды және осының салдары ретінде екінші деңгейдегі банктердің активтері өсті. Банктік сектордың оң динамикасы банк қызметін көрсету нарығын дамытудың салыстырмалы көрсеткіштерінде көрініс тапты. Атап айтқанда, екінші деңгейдегі банктердің жиынтық активтерінің ЖІӨ-ге қатынасы қазіргі уақытта 75,4% құрайды. (3.1.5-график). Қазақстан осы көрсеткіш бойынша Еуропалық Одаққа жақында ғана біріккен елдерге жуықтайды. Кредиттеудің жоғары қарқынмен өсуіне қарамастан, экономикаға кредиттердің ЖІӨ-ге қатынасы елдің банк жүйесі бойынша дағдарысты бастан кешірген Азия елдерінің тобына қарағанда төмен (3.1.6-график).

3.1.3-график

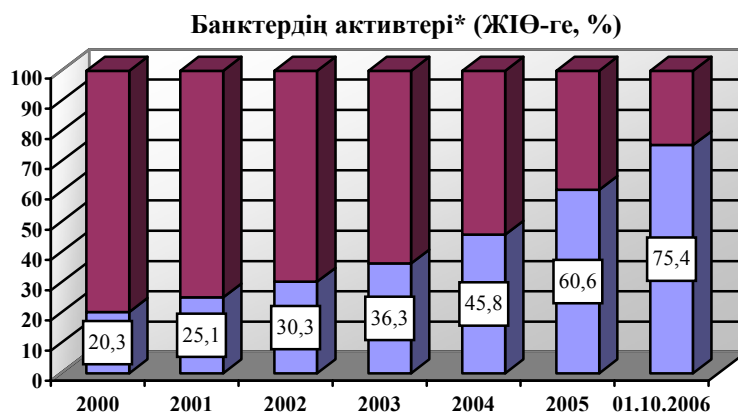
Дерек көзі: ҚҚА

3.1.4-график

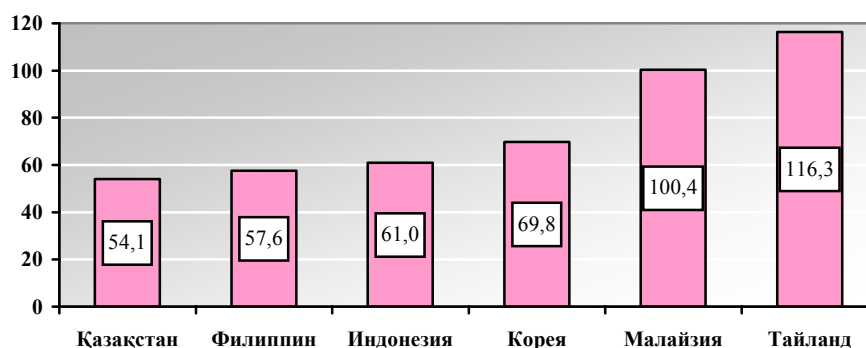
* Оңтүстік Шығыс Азия бойынша деректер – дағдарыс алдындағы кезеңде, Қазақстан бойынша – 01.10.2006 ж.
Дерек көзі: ҚҚА, ХВҚ

²⁷ 2005 жылғы желтоқсаннан бастап реттеу мен қадағалауға жататын ұйымдардың саны қысқартылды
Қазақстанның 2006 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есеп

* 2000-2005 жж. кезеңдегі ЖІӨ – ҚРСА деректері, 2006 жыл – ЭБЖМ болжамы
Дерек көзі: ҚҚА, ҚРСА, ЭБЖМ

Елдер бойынша экономикаға кредиттер (ЖІӨ-ге, %)*

* Оңтүстік Шығыс Азия бойынша деректер – дағдарыс алдындағы кезеңде, Қазақстан бойынша – 01.10.2006 ж.
Дерек көзі: ҚҚА, ХВҚ

3.2 Қаржы секторының құрылымы

Қаржы секторы активтерінің негізгі үлесі банк секторына шоғырландырылған. Екінші деңгейдегі банктердің қаржылық жай-күйінің нашарлауы қаржы нарығының басқа сегменттеріне теріс әсер етуі мүмкін.

Қаржы секторының құрылымында банктер ресурстардың неғұрлым көп көлеміне ие. Қаржы нарығының жиынтық активтерінде екінші деңгейдегі банктер активтерінің үлесі тұрақты болып қалуда. Оған қоса соңғы 3 жылда зейнетақы қорлары активтерінің үлес салмағы және сақтандыру секторының тұрақты үлесі азайған кезде, бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың, сондай-ақ банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар активтерінің үлес салмағы азайғаны байқалды (3.2.1-график).

Банк секторының қаржы нарығының басқа сегменттеріне ықпал ету дәрежесі оның корпоративтік облигациялар нарығына қатысуымен сипатталады. Мәселен, 2006 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша корпоративтік облигациялардың қолданыстағы шығарылымдарының 60% жуығын банк секторы жүзеге асырды. Корпоративтік облигацияларды институционалдық ұстаушы инвесторлардың (ЖЗҚ, сақтандыру ұйымдары және т.б.) үлес салмағы Қазақстан Республикасының аумағында шығарылған облигациялардың жалпы көлемінің 48,9% құрайды (3.2.2-график).

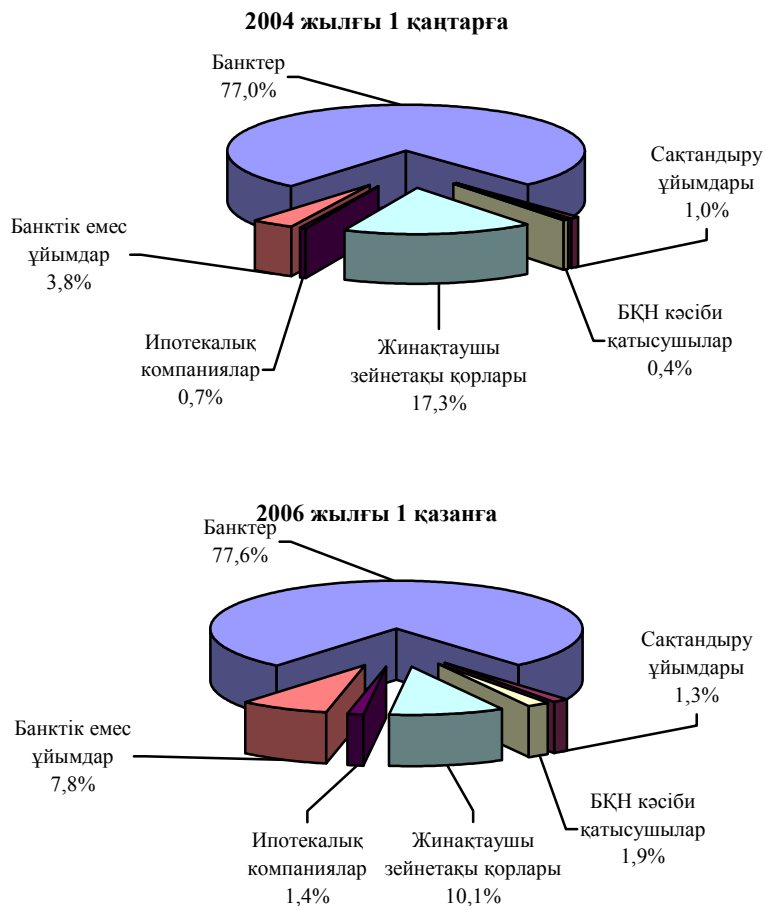
Осылайша, банк жүйесіндегі дағдарыстың туындауы, оның ішінде банктердің облигациялық заемдар бойынша міндеттемелерін уақтылы орындау қабілетінің төмендеуі банктердің қаржы құралдарының зейнетақы қорларының инвестициялық портфельге қатысуының айтарлықтай үлесінің болуы салдарынан қаржы нарығының басқа

сегменттерінің тұрақтылығына және едәуір дәрежеде зейнетақы қорларының кірістілік көрсеткіштеріне теріс ықпал етеді.

Бұл ретте қаржы секторы субъектілерінің бір бөлігі банктердің еншілес ұйымдары болып табылуы немесе банктік конгломераттар құрамына кіру фактісі бүкіл қаржы секторының жүйелік дағдарысқа ұшырауын күшейтеді.

3.2.1-график

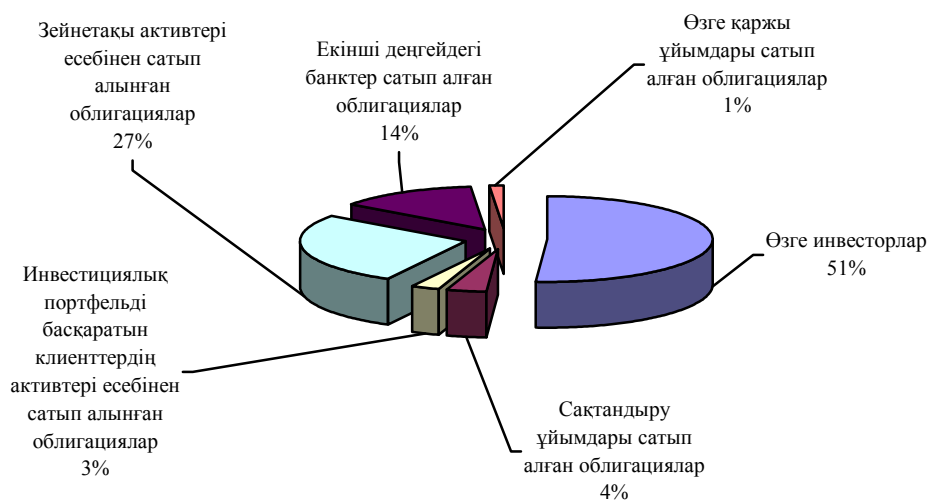
Қаржы секторы активтерінің институционалдық құрылымы (%)

Дерек көзі: ҚҚА

3.2.2-график

ҚР корпоративтік облигациялар нарығындағы негізгі инвесторлар (2006 жылғы 1 қазанға)

Дерек көзі: KASE

5 ірі қаржы институты активтерінің үлесі оның сақтандыру секторындағы төмендеу үрдісінде банк секторында және жинақтаушы зейнетақы жүйесінде тұрақты болып қалуда.

Банк және зейнетақы қызмет көрсетулерінің «бірқалыпты шоғырланған» нарығы жүйелік тәуекелге ұшырау дәрежесін азайтады, сонымен бірге, «шоғырлануы төмен» сақтандыру секторы бір жағынан осы сегменттегі бәсекелестікті жандандыруды сипаттайды, екінші жағынан жүйе тәуекеліне ұшырауды көбейтеді.

Қазақстан банктерінің жарғылық капиталындағы шетел капиталы үлесінің азаюы сыртқы күйзелістер ықпалының әсерін бәсеңдетеді.

Капиталдың өте көп шоғырландырылуы және басқа қаржы ұйымдары тарапынан бәсекелестік болмаған жағдайларда ірі институттар қаржы қызметі нарығындағы саясатты айқындауға қабілетті.

Банк секторы және жинақтаушы зейнетақы жүйесі 5 ірі қаржы институты активтерінің үлес салмағының басымдығымен сипатталады (3.2.3-график). Халықаралық практикада банктер саны аз, бірақ активтері бойынша ірі банктердің қызметіне басымдық беріледі, өйткені ірі банктер өз қызметін шығынды аз жұмсай отырып жүзеге асырады және неғұрлым тұрақты болып табылады (3-бокс).

Сақтандыру қызметі нарығында бес ірі сақтандыру ұйымы үлесінің азаю үрдісі бір жағынан, жиналған сақтандыру сыйлықақыларының жиынтық көлемінде осы сегменттегі бәсекелестіктің жанданғанын сипаттаса, екінші жағынан, жүйе тәуекеліне ұшырауға бейімділігін ұлғайтады.

Нарықтың шоғырлану дәрежесі көрсеткіштерінің бірі Херфиндаль-Хиршман индексі болып табылады. Херфиндаль-Хиршман коэффициентін пайдаланудың тиімділігі ірі қаржы институттарының салмағын өлшеуге мүмкіндік береді. Индекстің келтірілген есептеріне сәйкес банктік (1 345), сол сияқты зейнетақы қызметтерін көрсету (1 554) нарығы сақтандыру секторының (702) шоғырлануы «төмен» болған кезде «бірқалыпты шоғырландырылған» болып табылады. Сонымен қатар қаралып отырған кезең ішінде индекстердің мәндері төмендеу үрдісіне ие болып отыр.

Банк жүйесіндегі капиталға шетелдік қатысу үлесі елдің банк секторын дамытудың құрылымдық ерекшеліктерінің басқа маңызды көрсеткіші болып табылады. 2001-2003 жж. аралығында банк жүйесінің жиынтық жарғылық капиталындағы шетелдік капитал үлесінің де, сол сияқты сектордың жалпы активтеріндегі осындай банктер активтерінің де үлес салмағының тұрақты өсу динамикасы байқалды. Алайда, соңғы жылдары шетелдік қатысу көрсеткіштері айтарлықтай қысқарды (3.2.4-график). Қазақстан Республикасының резиденттері мен резидент еместерінің банк секторының капиталына қатысу талаптарын теңестіру мақсатында резидент еместердің қызметіне, оның ішінде барлық банктердің жиынтық жарғылық капиталындағы шетелдік капиталдың жалпы үлесіне қойылатын бірқатар талаптар алынып тасталды, банктердің капиталын Қазақстан Республикасының резидент еместерінің қаражаты есебінен қалыптастыру рәсімі жеңілдетіледі.

Шетелдік инвесторлардың елдің қаржылық нарығына кіруін ырықтандыру кезінде Қазақстан банктерінің жарғылық капиталындағы шетелдік капиталды үлесінің азаюын «шетел капиталының тұрақтамауы» ретінде қарауға болмайды, ол екі ірі отандық банктің осы банктердегі резидент еместердің қатысу үлесінің азаюымен қоса жүретін жарғылық капиталдарының ұлғаюының салдары болып табылады. Тұтастай алғанда, шетелдік капитал үлесінің азаюы банк жүйесінің сыртқы күйзелістерге ұшырауын азайтады.

Банк секторының шоғырлануы

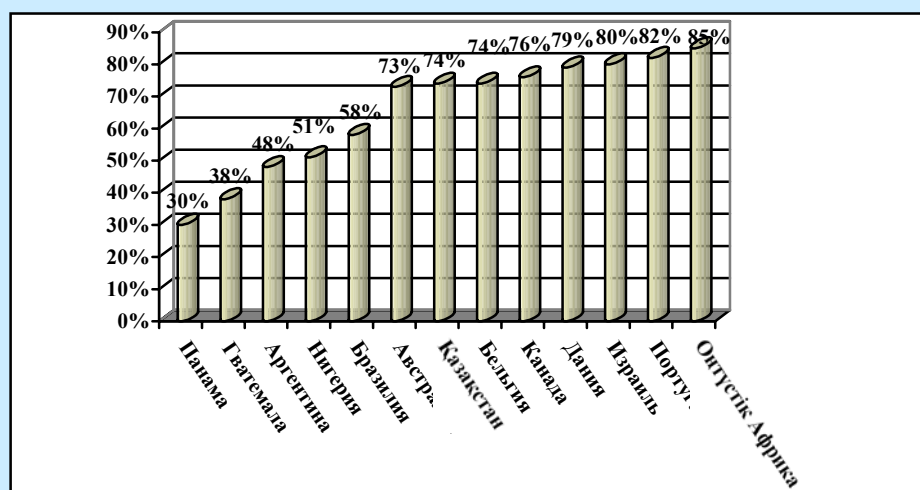
Дүниежүзілік Банкін қоса алғандағы зерттеулер мынаны көрсетеді:

1. Депозиттердің 73% жуығы Австралияның 5 ірі банкінде, 74% – Бельгияда, 76% – Канадада, 79% – Данияда, 80% – Израилде, 82% – Португалияда және 85% – Оңтүстік Африкада шоғырландырылған. Жоғарыда аталған елдерден айырмашылығы дамушы елдерде 5 ірі банк бойынша шоғырлану деңгейі төменірек, мәселен, 48% – Аргентинада, 58% – Бразилияда, 38% – Гватемалада, 51% – Нигерияда, 30% – Панамада.

2. Неғұрлым аз шоғырландырылған банк секторлары бірнеше ірі банктері бар неғұрлым көп шоғырландырылған банк секторларына қарағанда қаржы дағдарыстарына көп ұшырайды. Сонымен қатар бәсекелестік пен шоғырландыру банктердің осалдығын азайтады, мұның өзі банк жүйесінің тұрақтануына себепші болады. 10 ұсақ банктің активтері банк секторы активтерінің жалпы көлемінің 1% құрайды, бұл ретте көрсетілген үлес ұлғаю үрдісіне ие болмайды.

3. Банк секторын шоғырландыру көрсеткішінің орташа мәні 79 елден құралған топ бойынша 0,72, Қазақстанда - 0,62 құрайды. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап қазіргі уақытқа дейін әлемде капиталды шоғырландырудың ұлғаю үрдісі байқалуда. Бұл бәсекелестіктің шиеленісуімен байланысты, мұның өзі банктерді жүргізілетін операциялардың аясын бұдан әрі кеңейту, шығасыларды азайту мен тиімділікті арттыру жолдарын іздестіруге мәжбүр етеді. Нәтижесінде банктердің бірігу және жұтылу кету процесі кеңінен таралған. Бұл ретте Қазақстандағы халық санымен салыстырылып отырған елдердегі халық санының деңгейіне қарағанда, шоғырлану дәрежесі барынша үлкен.

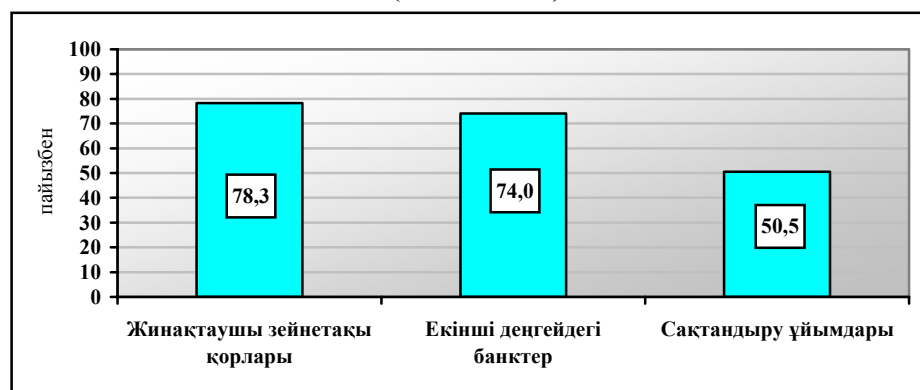
Елдер бойынша 5 ірі банктегі салымдар

	Елдер	Шоғырлану көрсеткіші
<i>Еуропа</i>	Швеция	0,89
	Греция	0,79
	Нидерланды	0,76
	Португалия	0,46
	Бельгия	0,64
<i>Африка</i>	Кот д'Ивуар	0,96
	Камерун	0,95
	Мали	0,91
	Замбия	0,84
	Тунис	0,63
<i>Оңтүстік Америка</i>	Чили	0,49
	Эквадор	0,4
	Гватемала	0,37
<i>Азия</i>	Шри Ланка	0,86
<i>Австралия</i>		0,65
<i>Қазақстан</i>		0,62

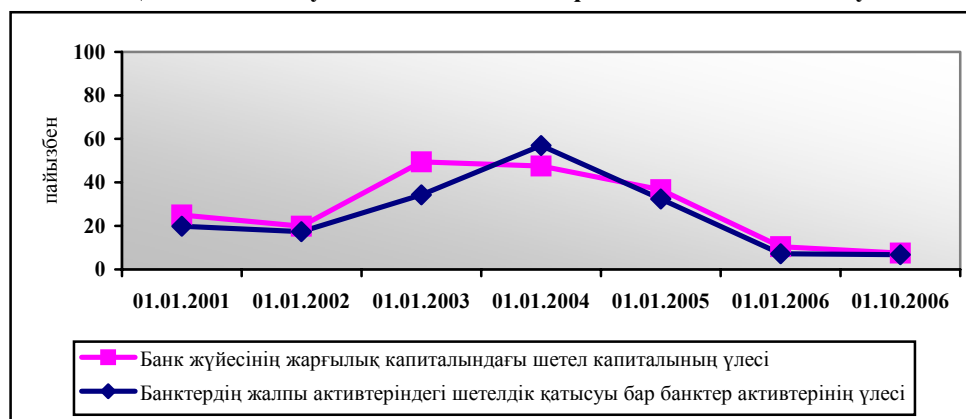
Дерек көзі ҚҚА, Халықаралық қаржы ұйымдары

Қазақстанның қаржы секторы сегменттерінің шоғырлануы*
(01.10.2006ж.)

* сегменттің жалпы активтеріндегі әр сегменттің 5 ірі қаржы институтының активтерінің үлесі
Дерек көзі: ҚҚА

Қазақстан Республикасының банк жүйесіне шетелдік қатысу

Дерек көзі: ҚҚА

3.3 Банк секторы

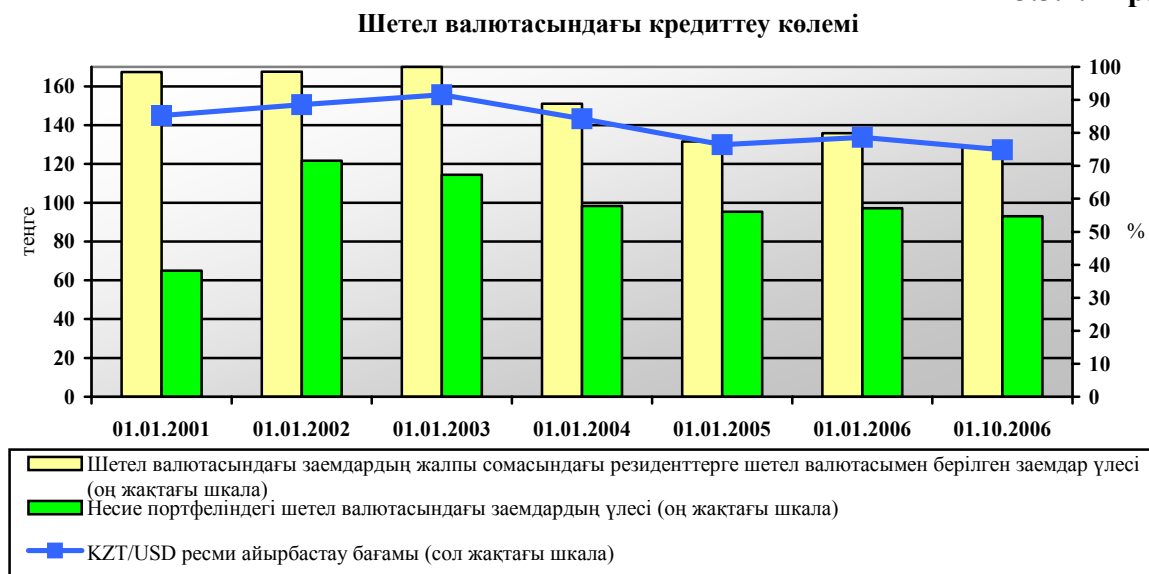
3.3.1 Кредиттік тәуекел

Заемдардың жартысынан астамы шетел валютасында беріледі, олардың төрттен үшін ұлттық экономика алады.

Бақыланып отырған ұзақ кезең ішінде ұлттық валютаның нығаюы шетел валютасында берілген заемдар үлесі төмендеуінің оң динамикасымен «теңгеріледі».

Екінші деңгейдегі банктердің кредиттеуінің қарқындап өсуі шетел валютасында берілген заемдардың ұлғаюын қамтамасыз етті. Шетел валютасындағы кредиттердің үлкен бөлігін елдің резиденттері алды, ал қалған бөлігі банктердің ұлттық валютаның ауытқуына байланысты тәуекелдерін әртараптандыру дәрежесін біршама жақсартатын сыртқы сұранысты қанағаттандыруға бағытталды.

Кредиттеудің жалпы өсуі аясында шетел валютасындағы заемдардың үлес салмағының азаюы ұлттық валютаның нығаю үрдісіне байланысты болды (3.3.1.1-график). Көрсеткіштердің мұндай динамикасы тәуекелдерді екінші деңгейдегі банктердің бірдей қабылдағанын білдіреді. Сонымен бірге шетел валютасындағы заемдардың үлесі әлі де жеткілікті түрде жоғары, мұның өзі ұлттық валютаның бағамы айтарлықтай өзгерген жағдайда банктердің активтерін қайта бағалауға және тұрақтылықтың азаюына, сондай-ақ кірістерінің негізгі валютасы банктер алдындағы міндеттемелердің валютасына сәйкес келмейтін заемшылардың кредиттік тәуекелдерінің өсуіне әкеліп соқтырады.

Дерек көзі: ҚҚА, ҚРҰБ

Отандық банктердің ТМД елдеріне экспансиясы 2003-2005 жылдары резидент еместерге қойылатын талаптардың жиынтық активтердегі үлес салмағының өсуіне себепші болды. Оған қоса мұндай өсу ағымдағы жылдың басынан бері төмендеуге бағытталған үрдіске ие.

Резидент еместерге берілген заемдер Ресей Федерациясында (40%) шоғырландырылған, мұның өзі несие портфеліндегі жеткілікті түрдегі төмен үлес салмағымен (4%) ғана өтелемін елдік тәуекел деңгейінің жоғарылауына бейімдейді.

Қазақстандық банктердің республикадан тысқары экспансиясы бірнеше жыл бұрын республиканың халықаралық рейтингінің алып-сатарлықтан инвестициялыққа дейін көтерілуі, шетелдік инвесторлардың Қазақстан Республикасының резидент банктеріне сенімінің артуы, және соның нәтижесі ретінде салыстырмалы түрде арзан қорландырудың қол жетімділігі аясында байқалды.

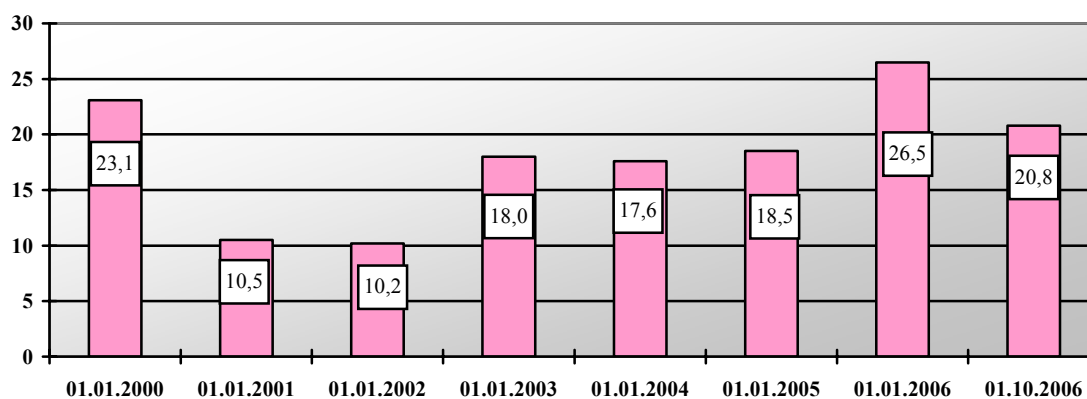
Өз кезегінде, банктердің жиынтық активтеріндегі резидент еместерге қойылатын талаптардың үлесі серпінді түрде ұлғайғаннан кейін жыл басынан бері осы көрсеткіштің төмендегені байқалды (3.3.1.2-график).

Қазақстандық банктердің сыртқы нарықтардағы экспансиясы ішкі нарықтағы төмен пайыздық маржа шартымен тәуекелдерді әртараптандыру тәсілі ретінде қаралауы мүмкін, алайда осы сыртқы нарықтар Қазақстандық экономикалық, саяси және құрылымдық тәуекелдер деңгейімен салыстырғанда неғұрлым жоғары тәуекел деңгейімен ерекшеленеді. Сонымен, ағымдағы жылдың басынан бері резидент еместерге қойылатын талаптардың жалпы жиынтығындағы сияқты банк секторындағы несие портфелінде де резидент еместерге берілген заемдер үлесі ұлғайды, мұның өзі кредиттеу елдеріндегі экономикалық жағдайдың нашарлауына байланысты кредиттік тәуекелдің өсуіне әкеліп соқтырады (3.3.1.3-график).

Бұл ретте қазақстандық екінші деңгейдегі банктер қызметінің Ресейде кеңейгені байқалады, олар өздерінің қатысуын қазақстандық кәсіпорындардан кейінгі орында ұлғайтып отыр. Ресей Федерациясының резидент еместеріне берілген заемдерді шоғырландыру деңгейі банктер үшін елдік тәуекелдің жоғары деңгейіне себепші болады (3.3.1.4-график). Сонымен қатар, Ресейдің резидент еместерді кредиттеу бағыты ретіндегі басым жағдайы екі мемлекеттің сауда-экономикалық тығыз қарым-қатынасына негізделген. Өз кезегінде, елдік тәуекел деңгейі Ресейдің неғұрлым жоғары тәуелсіз рейтингімен азайтылады. Оған қоса жалпы несие портфеліндегі мұндай кредиттердің үлесі 4% болды, осыған байланысты банк жүйесінің Ресейдегі дағдарыс құбылыстарына қарсы тұру қабілетінің жеткіліктілігі туралы қорытынды жасауға болады.

3.3.1.2-график

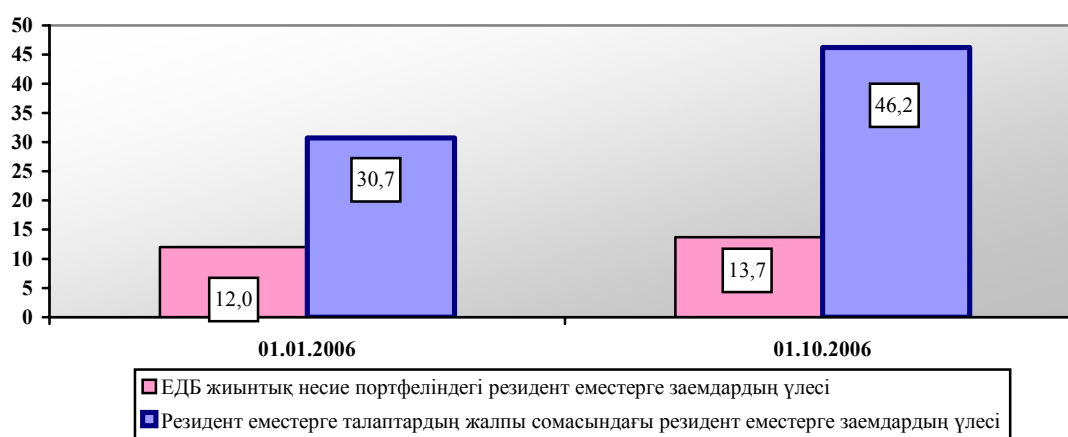
Жиынтық активтердегі резидент еместерге талаптар (%)

Дерек көзі: ҚҚА

3.3.1.3-график

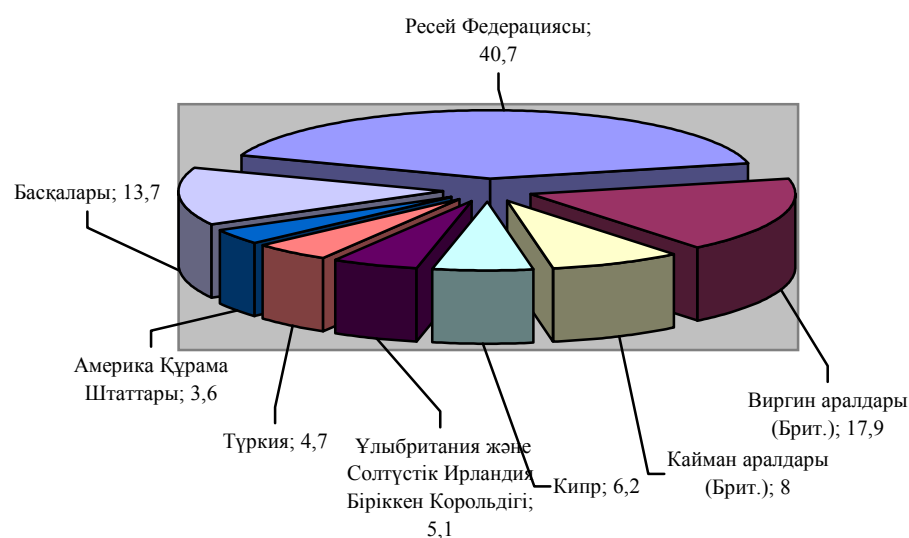
Резидент еместерді кредиттеу көрсеткіштері (%)

Дерек көзі: ҚҚА

3.3.1.4-график

Елдер бойынша резидент еместерге берілген заемдар (01.01.2006 жағдай бойынша %)

Дерек көзі: ҚҚА

Несие портфелі экономиканың салалары бойынша шоғырлану көрсеткіштеріне сәйкес «қалыпты» шоғырлану шегінде тұр.

Несие портфелін әртараптандырудың банк секторының экономикадағы құрылымдық өзгерістерге бейімделуін айқындау үшін аса маңызы бар. Херфиндаль-Хиршман²⁸ индексі бойынша заемдардың шоғырлану көрсеткіштерін есептеу нәтижелері негізінде банк секторы заемдарының шоғырлануының қалыпты деңгейі туралы қорытынды жасауға болады (3.3.1.1 кесте).

3.3.1.1-кесте

Заемдардың шоғырлануы (Херфиндаль-Хиршман индексі)

Күні		Индексі
01.01.2004	барлығы	1 592
	шетел валютасымен	1 464
01.01.2005	барлығы	1 404
	шетел валютасымен	1 252
01.01.2006	барлығы	1 431
	шетел валютасымен	1 245
01.10.2006	барлығы	1 466
	шетел валютасымен	1 375

Дерек көзі: ҚҚА

Экономиканың негізгі, кредиттелетін секторларының көпшілігі бойынша «күмәнді» және «үмітсіз» заемдар деңгейі қалыпты, ал «стандарттысының» үлесі тұтастай банк жүйесі бойынша жоғары деңгейде болып отыр (3.3.1.2 кесте).

Минералдық ресурстарға арналған баға тербелістерінің кредиттік тәуекел деңгейіне ықпалы шектеулі, себебі трансұлттық компанияларды кредиттеу бас компаниялар және облигациялық заемдарды халықаралық капитал нарықтарына орналастыру есебінен жүзеге асырылады. Осыған қарамастан, құрылыс индустриясына заемдар беруге байланысты тәуекелдердің елеулі өсуі байқалады.

Экономиканың жоғары өсу қарқыны корпоративтік клиенттер тарапынан кредиттерге сұраныстың артуын ынталандырады. Бүгінгі күні Қазақстандағы несиенің 70%-ы корпоративтік клиенттерге беріледі. Сонымен бірге халықты кредиттеу басым қарқынмен өсуде. Бөлшек кредиттерге, атап айтқанда, ипотекалық кредитке сұраныстың өсуі тұрғын үй құрылысының қарқынды дамуына байланысты екендігін атап өткен жөн.

Банк жүйесіндегі несие берешегінің жалпы құрылымында соңғы уақытта өнеркәсіп кәсіпорындарына (атап айтқанда: мұнай, газ және металлургия өнеркәсіптері) берілген кредиттердің үлесі 10% асқан жоқ, себебі олардың көбі не халықаралық бас компаниялардан және банктерден қаражатты тікелей алады, не өзінің қызметін меншікті ақша ағындары есебінен қаржыландырады. Бұл контексте, минералдық ресурстар бағаларының ауытқуына байланысты кредиттік тәуекел деңгейі, шамалы ғана. Мұнай-газ және металлургиялық кешендермен жанама байланысты салаларға қаражат едәуір көп түседі, бұл әлемдік тауар нарықтарында баға ұзақ уақыт түскен жағдайда әлуеттік кредиттік тәуекелдер ұлғаюы мүмкін.

Үмітсіз кредиттер үлесінің неғұрлым жоғары көрсеткіші көлік секторына берілген заемдар бойынша байқалды. Сонымен қатар, осы сектордың жиынтық несие портфеліндегі үлесі шамалы ғана, бұл осы саланың төлем қабілетінің нашарлауына байланысты барлық банк секторында тұрақсыздандудың туындау ықтималын тиісінше төмендетеді.

Сонымен қатар, банк секторы сауда кәсіпорындарына берілген кредиттер бойынша осалдық факторларына көбірек ұшырайды (банк жүйесіндегі несие берешегі 10%). Сонымен бірге, құрылыс ұйымдарын ағымдағы кредиттеудің ұлғаюы және бастапқы тұрғын үй

²⁸ Индекс секторлардың мынадай топтарға бірігуі ескеріле отырып есептелді: тау-кен өндіруші, өңдеуші және өнеркәсіптің басқа салалары, ауыл шаруашылығы, сауда, көлік, құрылыс. Экономиканың басқа секторларының бөлек-бөлек үлесі, әрқайсысы елеусіз болып табылады. Сонымен бірге, экономиканың басқа секторлары қосып есептегенде қырық сомада болды.

нарығында ұсыныстың күрт өсуі жылжымайтын мүлік бағасының төмендеуіне әкелуі мүмкін, бұл тиісінше құрылыс индустриясының рентабельділігіне теріс әсер етеді.

Жылжымайтын мүлікті кепілге берумен кредиттеу көлемі банк жүйесіндегі жиынтық несие берешегі 33,6%-на дейін - тиісінше жылжымайтын мүлік нарығын әлуетті тұрақсыздандыруға байланысты тәуекелдер көбейді (3.3.1.5-кесте). Жылжымайтын мүлік бағасының төмендеуінің немесе құлауының ең қолайсыз (бірақ ықтимал) сценарийі шеңберінде банктерді банкроттыққа немесе банк жүйесін тұтастай алғанда дағдарысқа әкелуі мүмкін.

Несие портфелі сапасының төмендеуі және банк жүйесі тұрақтылығының төмендеуі туралы ескертетін өлшемдердің бірі «жұмыс істемейтін» кредиттер үлесі болып табылады. Қазақстанның банк жүйесіндегі жиынтық несие портфелінде осындай заемдардың үлес салмағы дағдарыстан бұрынғы кезеңдегі Азия елдеріне қарағанда айтарлықтай төмен, бұл осы кезеңде жүйелік дағдарыстың туындауының қауіпті ескертулерінің болмағандығын көрсетеді (3.3.1.6-график).

3.3.1.2-кесте

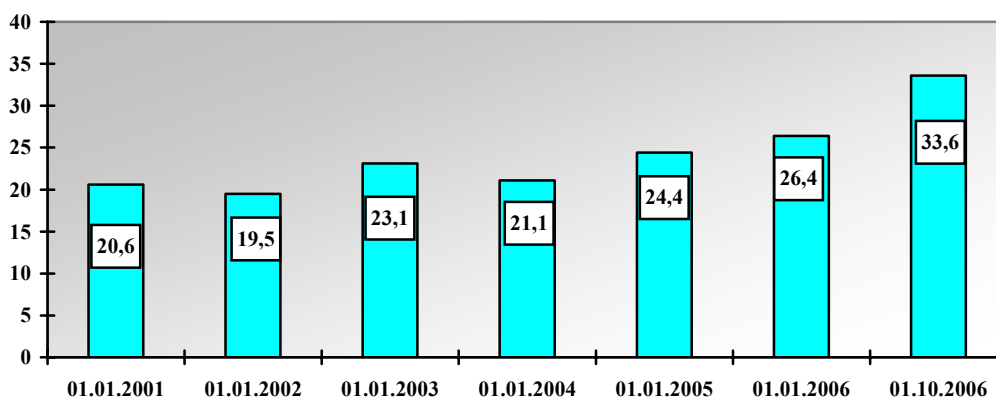
Жіктелген заемдар құрылымы

Экономиканың салалары бойынша жіктеулер	пайызбен						Жиынтығы
	Стандартты		Күмәнді		Үмітсіз		
	01.01.06	01.10.06	01.01.06	01.10.06	01.01.06	01.10.06	
Сауда	54,3	60,4	44,2	37,1	1,5	2,5	100
Өнеркәсіп	60,9	57,8	37,2	40,2	1,9	2,1	100
Ауыл шаруашылығы	38,5	50,0	57,7	47,7	3,8	2,3	100
Құрылыс	38,1	43,3	59,0	54,3	2,9	2,4	100
Көлік	57,8	60,4	40,2	30,0	2,0	9,6	100
Байланыс	82,9	69,9	17,1	29,3	0,0	0,8	100
Басқалары	65,7	61,9	32,0	36,7	2,3	1,4	100
Тұтастай алғанда экономика бойынша	58,2	59,2	39,5	38,8	2,3	2,0	100

Дерек көзі: ҚҚА

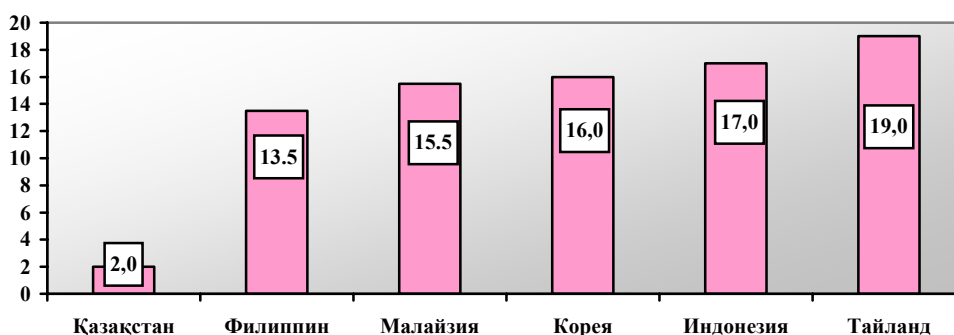
3.3.1.5-график

Банктердің несие портфеліндегі жылжымайтын мүлік кепілімен берілген заемдар үлесі (%-бен)

Дерек көзі: ҚҚА

Несие портфеліндегі "жұмыс істемейтін" кредиттердің үлесі* (%-бен)

* Оңтүстік Шығыс Азия бойынша деректер - дағдарыс алдындағы кезең, Қазақстан бойынша – 01.10.2006 ж. (қабылданған жіктеуге сәйкес үмітсіз заемдардың үлесі берілген)

Дерек көзі: ҚҚА, ХВҚ

Тәуекелдің төменгі деңгейі іскерлік белсенділіктің және экономикалық өсу қарқынының жоғары деңгейі тұрақты сақталған жағдайда ұсталуы мүмкін.

Банктердің кредиттік тәуекелді басқаруы әрбір қаржы институтының тәуекелдерді ішкі басқару жүйелерінің және тұтастай алғанда қаржылық тұрақтылықты бағалау тұрғысынан неғұрлым маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Осы тәуекелдің рөлі банк активтерінің құрылымындағы экономикаға берілетін кредиттер үлесінің өсуімен көбейеді. Жалпы алғанда банктердің кредиттік тәуекелдері 01.10.2006 жылғы жағдай бойынша заемдардың жалпы көлемінде 2,08% деңгейде экономиканың корпоративтік секторына берілетін (қаржы секторын қоса алғанда) үмітсіз кредиттердің үлесімен қолайлы деңгейде болады.

Сонымен бірге, тәуекелдің осы түрін басқарудың тиімділігін заемшының тәуекелін бағалай алатын мынадай факторлар, атап айтқанда: (1) кірістіліктің жоғары деңгейі, (2) берешектің төменгі деңгейі (левередж), (3) кепілмен қамтамасыз етудің жоғары сапасы және (4) өз міндеттемелеріне қызмет көрсету үшін жеткілікті болатын тұрақты және болжамды қолма-қол ақша ағынын әкелетін бизнес тұрғысынан заемшы қызметінің ерекшелігі арқылы бағалау орынды. Соңғы факторды қоспағанда, басқалары заемшылардың әлуэтті төлем қабілетін бағалаумен тікелей байланысты.

Экономикада кредиттердің елеулі ұлғаюы байқалғанда 2005 жыл бойынша жүргізілген төлем жасау қабілеті факторларын талдау ағымдағы тәуекелдің төменгі деңгейіне қарамастан, экономикалық өсу қарқыны және тұтыну сұранысының төлем жасау қабілетінің деңгейі қысқарған жағдайда корпоративтік заемшылардың қаржылық жай-күйінің төмендеуінен болған банктердің әлуэтті осалдығы бар (3.3.1.3-кесте).

3.3.1.3-кесте

Экономиканың корпоративтік секторымен байланысты 2005 жылғы кредиттік тәуекелдері

Салалар	ROE, %	ROE өзгеруі 05/04	Лeverедж	Банктердің заемдарын жіктеу, үлесі %-бен (01.01.06)			Қызметі тоқтатылған кәсіпорындардың жалпы санындағы үлесі	Кредиттердің жалпы өсіндегі сектордың салымы
				Стандартты	Күмәнді	Үмітсіз		
Сауда	17.11	-32.86	10.07	54.30	44.20	1.50	29%	16%
Өнеркәсіп	62.80	12.39	1.11	60.90	37.40	1.90	11%	10%
Ауыл шаруашылығы	-10.76	-9.09	2.49	38.50	57.60	3.80	10%	3%
Құрылыс	11.44	-25.96	6.65	38.10	59.00	2.90	8%	10%
Көлік	4.24	-4.85	0.73	57.80	40.20	2.00	4%	3%
Байланыс	43.25	-36.49	0.71	82.80	17.10	0.00	0%	0%
Басқалары	30.12	10.99	2.17	65.70	31.90	2.30	37%	33%
Тұтастай алғанда экономика бойынша	39.46	5.91	1.74	57.46	40.31	2.24		75%

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚҚА, ҚРСА

Атап айтқанда корпоративтік лeverедждің неғұрлым жоғары деңгейі сауда, құрылыс және ауыл шаруашылығы секторы бойынша, яғни банк кредиттерінің өсімін жартылай Қазақстанның 2006 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есеп

дерлік айқындайтын секторлар бойынша байқалады. Егер осы уақытқа дейін осы сектордың кәсіпорны, ауыл шаруашылығын қоспағанда, жоғары рентабельділікті және қолма-қол ақшаның тұрақты ағынын қамтамасыз етсе, үрдістер өзгерген жағдайда олардың төлем қабілетінің тәуекелі шиеленіседі. Осы секторларды ұйымдастыруға және қызметінің ерекшелігіне орай онда жұмыс істейтін кәсіпорындар мен ұйымдар неғұрлым ұтқыр олып келеді, бұл қолайсыз сценарий кезінде банкроттықтың өсуіне және банктердің несиелік портфелі сапасының нашарлауына әкелуі мүмкін.

Банктік қаржыландыру және ірі әрі орта кәсіпорындардың рентабельділігі деңгейін талдау жоғарыда көрсетілген тәуекелдерді растайды. Банктер экономиканың барынша рентабельді секторларын олардың несиелік портфеліндегі үлесінің аздығына қарамастан белсенді түрде кредиттеуге тырысады. Сонымен қатар «айқын емес» есептілікпен байланысты проблема бар, бұл банктер үшін тәуекелдер дәрежесін бағалауды біршама қиындатады (3.3.1.4-кесте).

3.3.1.4-кесте

Корпоративтік сектордың түсімділігі және банктік қаржыландыру²⁸

Салалар	2004			2005			Өзгеріс ROA,%	Салалардың банктер алдындағы міндеттемелер-мен үлесі (2005 ж.)
	ROA, %	Банктер алдындағы міндеттемелер /Активтер	Банктер алдындағы міндеттемелер/ жалпы міндеттемелер	ROA,%	Банктер алдындағы міндеттемелер /Активтер	Банктер алдындағы міндеттемелер/ жалпы міндеттемелер		
ROA оң өзгеруі								
Жылу-энергетикалық пайдалы қазбаларды өндіру	32,93	2,99	5,72	44,38	3,78	7,18	11,46	11%
Тоқыма және тігу өнеркәсібі	-5,71	51,86	59,23	-3,54	58,12	62,36	2,17	3%
Ағаш өңдеу және ағаштан жасалған бұйымдар өндірісі	0,03	11,67	12,80	3,29	29,69	34,44	3,26	0%
Химия өнеркәсібі	-12,39	19,89	17,90	-5,07	22,82	27,62	7,32	1%
Басқа да металл емес минералды өнімдер өндіру	17,90	24,26	39,60	18,56	25,91	47,66	0,66	2%
Металлургия өнеркәсібі	32,27	2,87	8,83	34,13	3,27	12,04	1,86	3%
Машина және жабдықтар өндіру	3,56	14,82	20,31	7,00	13,23	16,18	3,44	1%
Электр жабдығын өндіру	6,54	18,77	29,64	9,05	23,07	34,99	2,52	1%
Көлік құралдары мен жабдықтарын өндіру	8,14	10,47	21,58	18,05	13,55	30,42	9,91	1%
Құрылыс	5,25	13,42	17,33	7,63	14,92	17,84	2,38	10%
Топ бойынша жиынтығы	28,39	5,34	10,26	35,79	6,70	12,54	7,40	33%
ROA теріс өзгеруі								
Ауыл шаруашылығы, аң және орман шаруашылығы	0,97	6,16	11,38	-2,27	8,61	14,02	-3,24	2%
Балық шаруашылығы, балық аулау	-5,33	5,45	11,62	-10,65	3,93	7,68	-5,33	0%
Тау-кен өнеркәсібі, жылу-энергетикалық пайдалы қазбаларды өндіруден басқа	33,21	15,98	44,03	32,83	16,04	28,35	-0,38	3%
Сусындарды қоса алғанда, азық-түлік өнімдерін және темекі өндіру	5,96	29,11	45,48	2,66	31,50	45,98	-3,30	10%
Тері, теріден жасалған бұйымдарды өндіру және аяқ-киім өндіру	-3,32	23,37	28,72	-7,17	24,04	25,17	-3,85	0%
Целлюлоза-қағаз өнеркәсібі, баспа ісі	12,51	40,20	54,25	8,24	29,16	45,57	-4,27	1%
Кокс, мұнай өнімдері және ядролық материалдар өндірісі	6,48	3,48	9,73	2,54	3,58	10,28	-3,94	1%
Резеңке және пластмасса бұйымдарын өндіру	2,06	32,78	40,25	-9,17	27,39	35,13	-11,22	0%
Басқа да өнеркәсіп салалары	1,52	14,21	16,82	-0,69	50,91	59,70	-2,21	1%
Электр энергиясы, газ және су өндіру және тарату	0,73	9,30	18,39	-3,65	13,66	26,91	-4,37	6%
Автомобильдер, тұрмыстық бұйымдар мен жеке пайдаланатын заттар саудасы, жөндеу	8,30	30,84	36,17	8,16	28,61	34,06	-0,15	16%
Қонақүйлер және мейрамханалар	12,73	54,77	54,55	8,65	45,34	47,80	-4,08	3%
Көлік және байланыс	8,92	8,71	24,32	6,15	11,03	28,22	-2,77	24%
Топ бойынша жиынтығы	8,09	13,75	28,63	5,48	15,84	30,60	-2,61	67%
Іріктеу бойынша барлығы	18,41	9,38	18,71	21,45	10,97	20,84	3,04	100%

Дерек көзі: ҚРҰБ, ҚРСА

²⁸ Қызметкерлерінің тізім саны 50 адамнан жоғары, ҚР бойынша тұтастай алғанда орта және ірі кәсіпорындар активтерінің 75% пайызын құрайтын жеке тұлғалардың деректері бойынша іріктеу

Халықтың жай-күйінің, сондай-ақ жеке тұлғаларға арналған жаңа банктік өнімдерді ендіруге байланысты халық кредиттерінің ЖІӨ көлеміне қатынасының және банктердің несие портфеліндегі үлесінің өсуі байқалады.

Халықты кредиттеудің ұлғаюы банктердің несие портфелін әртараптандыру дәрежесіне қолайлы әсер етеді, алайда жалпы экономикалық ахуалдың нашарлауына және валюта бағамдарының ауытқуларына байланысты тәуекелдер назарға алынуы тиіс.

Тұтыну кредиттері сапасының төмендеуі кредитті алу бойынша шектеулердің азаюына, сондай-ақ кепілсіз экспресс – кредиттеудің ұлғаюына себепші болды. Кредиттік бюроны құру және клиенттің төлем қабілетін бағалаудың қазіргі заманғы жүйелерін ендіру халықты кредиттеуге байланысты тәуекелдің төмендеуіне ықпал ететін болады.

Экономиканың өсуі, сонымен қатар халықтың әл-ауқатының жақсаруы, атап айтқанда орташа жалақының ұлғаюы, халықтың тарапынан кредиттік ресурстарға сұраныстың ұлғаюына әкелді (3.3.1.7-график). Халыққа қызмет көрсету технологияларын жетілдіру және жеке тұлғаларға арналған жаңа банктік өнімдерді ендіру кредиттеудің осы түрін дамытудың шапшаң өсуіне себепші болды. Мәселен, ағымдағы жылдың басынан бастап жеке тұлғалардың кредиттері бойынша несие берешегінің көлемі 2 есе дерлік өсті, ал олардың банктердің несие портфеліндегі үлесі ұлғаюда (3.3.1.8-график). Жеке тұлғаларды кредиттеудің өсуімен қатар оларды шетел валютасымен ұсыну ұлғайды. Алайда, ұлттық валютаның нығаю үрдісі аясында халыққа шетел валютасымен заемдар берудің үлес салмағы төмендейді, бұл валюта бағамдарының елеулі ауытқулармен байланысты валюта тәуекелінің дәрежесін біршама төмендетеді.

Экономикалық өсумен бірге болатын халықтың кірісінің өсуі, жылжымайтын мүлікке салымдардың инвестициялық тартымдылығы, ірі қалаларда халықтың ұлғаюы жылжымайтын мүлік бағасының өсуіне әкеледі. Мәселен, Статистика агенттігінің деректері бойынша көпшәтерлі үйлердегі қайталама тұрғын үй бағасы бірқалыпты болмағанымен тұрақты өсті, сұраныс әдеттегі маусымдық тербелістер кезеңінде де төмендеген жоқ. Бұл ретте қайталама нарықтағы тұрғын үйдің шаршы метрі бағасының өсуі 2005 жылы республика бойынша орташа алғанда шамамен 50,3%, ал 2006 жылғы 10 айда 39,5% болды (3.3.1.9-график).

Тұрғын үйге халықтың нақты сұранысы ипотекалық кредиттер беру көлемінің ұлғаюына себепші болды. Қазіргі уақытта екінші деңгейдегі банктердің несие портфеліндегі халықтың ипотекалық тұрғын үй кредиттерінің үлесі 7,43% болды. Бұл ретте ипотекалық тұрғын үй заемдарының үлесі берілген ипотекалық тұрғын үй заемы сомасының кепілдің құнына қатынасы кепіл құнының 60%-нан аспайды, берілген ипотекалық тұрғын үй заемының жалпы сомасы 2,55% болды. Осы көрсеткіш тәуекелдің қолайлы деңгейін сипаттайды (3.3.1.5-кесте).

Пайдалануға берілетін тұрғын үй көлемінің ұлғаюына қарамастан жылжымайтын мүлікке сұраныстың ұлғаю үрдісі бар. Жылжымайтын мүлік бағасы күрт төмендеген жағдайда заемшылардың кредиттер бойынша өз міндеттемелеріне толық көлемде қызмет көрсете алмауы ықтимал. Оқиғалардың бұлай дамуы кепіл мүлкінің арзандауына және өтімділігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, қазіргі кезде банктердің несие портфелін жіктеуге және провизияларды қалыптастыруға жеткілікті консервативтік көзқарасы байқалады. Бұл банктерге көп шығыннан қашуға мүмкіндік береді.

Тұтыну мақсатына берілген, әлемдік практикада неғұрлым тәуекелді болып бағаланатын кредиттер бойынша қалдықтар 2006 жылғы 9 айда 2 есе ұлғайып, 540,9 млрд. теңгеге (несие портфелінің үлесі 01.10.06ж. 11,7%, 01.01.06ж. 8,5% қарсы) жетті (3.3.1.10-график). Тұтыну кредиттеріне қатысты, әдетте, әлемдік практикада бұл неғұрлым қымбат кредиттер екендігін атап өткен дұрыс, дамыған елдердегі олардың сыйақы ставкасы орталық банктердің қайта қаржыландыру (есепке алу) ресми ставкаларынан біраз асып кетеді.

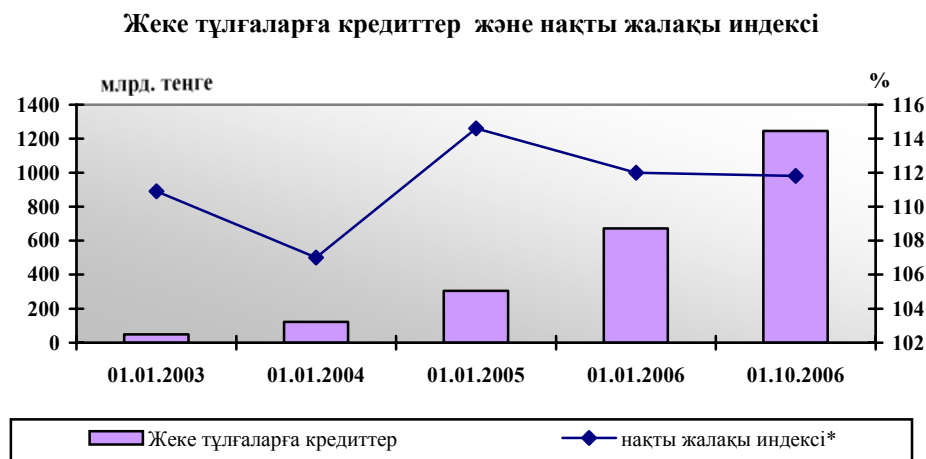
Өз кезегінде, қолма-қол жасалмайтын есеп айырысулар жүйесінің дамуы және төлем карточкаларының ұстаушыларына көрсетілетін қызмет көрсетуді кеңейту олардың 2004

жылдың басынан бастап 2 есе өсуіне себепші болды (3.3.1.11-график). Төлем карточкаларын ұстаушылар санының ұлғаюымен кредиттік лимит бойынша заем қаражатын қайтару мерзімін ұзартулар саны да өсуде. Алайда, мерзімі ұзартылған карточкалар санының үлесі әжептеуір төмен. Клиенттің жалақысы негізгі қамтамасыз ету болатындықтан осы қызмет көрсетулер бойынша банктердің тәуекелі барынша азайтылған.

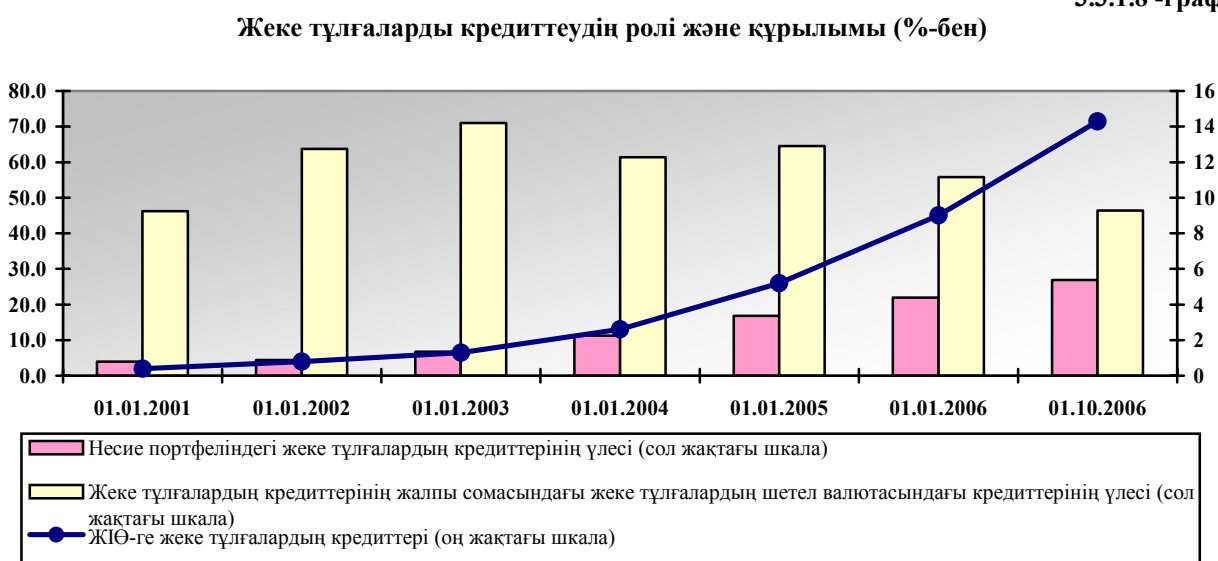
Халыққа арналған кредиттік ресурстарға қол жеткізу өлшемдерінің жұмсаруы, сондай-ақ кепілсіз экспресс – кредиттер көлемінің ұлғаюы тұтыну кредиттерінің несие портфелі сапасының төмендеуіне себепші болды (3.3.1.12-график). Өз кезегінде, қалыптасқан экономикалық ахуалды және клиент үшін бәсекелестік күрестің жаңа кезеңін ескере отырып, осы кредиттеу түрінің көлемінің ұлғаюын күтуге болады, бұл, атап айтқанда, жеке тұлғаларды кредиттеуге байланысты активтер сапасының еріксіз нашарлауына әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, банк клиенттерінің кредиттік тарихы бар алғашқы кредиттік бюролардың пайда болуымен кейіннен активтердің сапасын тиісті деңгейде ұстай отырып, клиенттердің төлем қабілетін бағалау жүйесі жақсарады деп күтіледі.

Халықтың төлем жасау қабілетінің төмендеуіне, жылжымайтын мүлік бағасының төмендеуіне әкелетін жалпы экономикалық күйзелістер және валютаның айырбас бағамдарының тұрақсыздығы банктер үшін халықты кредиттеуге байланысты негізгі тәуекел факторлары болып табылады.

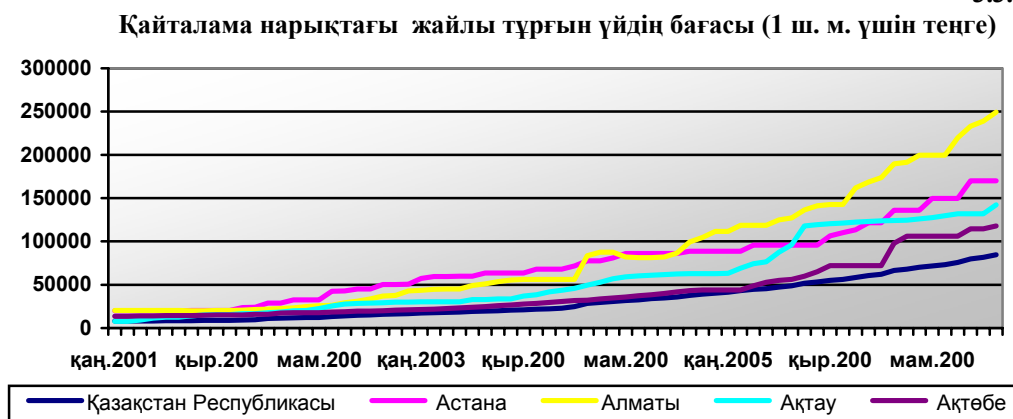
3.3.1.7-график

3.3.1.8 -график

3.3.1.9 -график

Дерек көзі: ҚРСА

3.3.1.5-кесте

	01.10.2006ж.	
	млрд. теңге	пайызбен
Заемдар, барлығы,	4 629,8	100
Ипотекалық тұрғын үй заемдары, оның ішінде:	344,4	7,43
<i>Кепіл құнының 60%-нан аспайтын ипотекалық тұрғын үй заемдары</i>	8,8	2,55*

* Ипотекалық тұрғын үй заемдарының жалпы сомасындағы үлесі

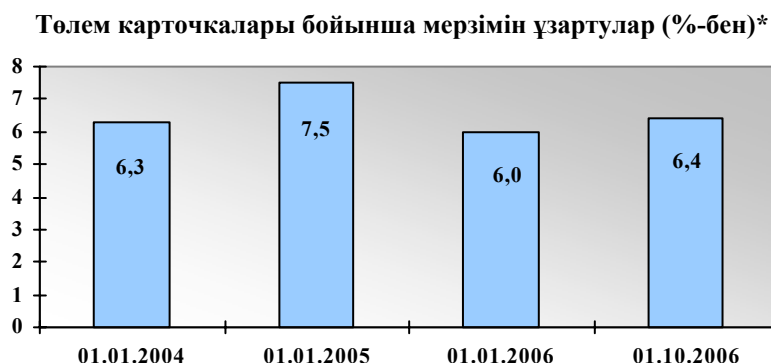
Дерек көзі: ҚҚА, ҚРҰБ

3.3.1.10-график

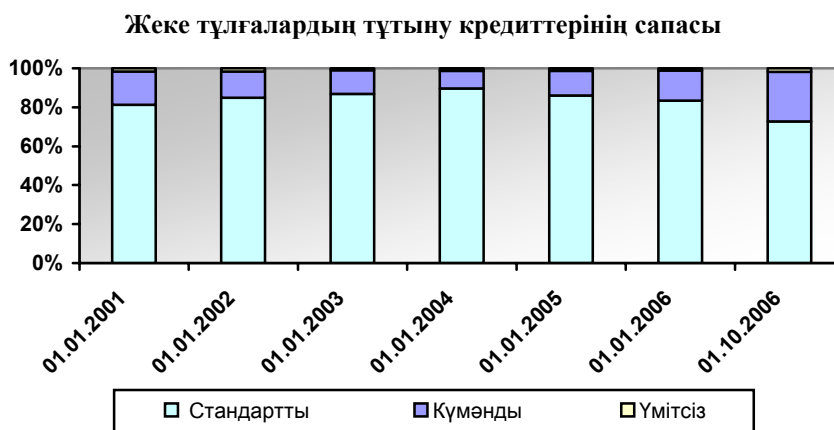
Дерек көзі: ҚҚА

3.3.1.11-график

* Төлем карточкаларын ұстаушылардың жалпы санынан %-бен кредиттер бойынша мерзімін ұзартқан төлем карточкаларын ұстаушылар саны. Кредиттік төлем карточкасы деп кредиттік лимиті бар дебеттік төлем карточкасын да, карточка ұстаушыға эмитент ұсынған заем сомасы шегінде төлемді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін таза кредиттік төлем карточкасын да түсіну қажет.

Дерек көзі: ҚРҰБ

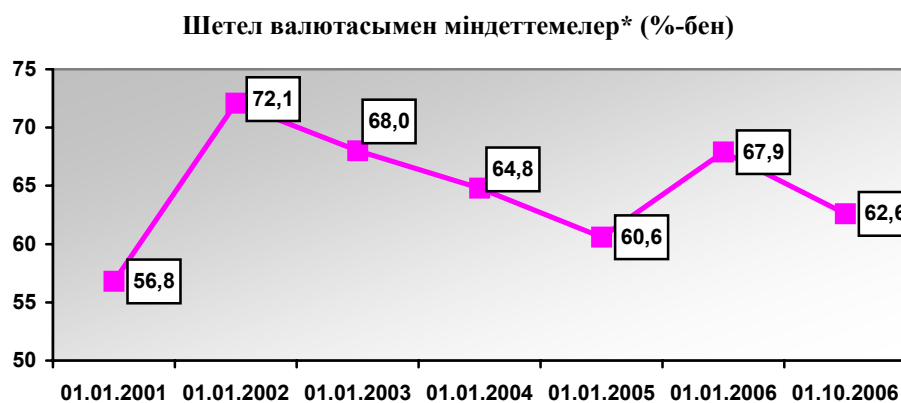
Дерек көзі ҚҚА

3.3.2 Нарықтық тәуекелдер

Екінші деңгейдегі банктерде валюталық тәуекелді жабуға қатысты жеткілікті «беріктілік қоры» сақталады, бұл капиталға және резервтерге нетто-позициялардың төменгі салыстырмалы көрсеткіштерімен байланысты.

2003 жылдан бері банктердің шетел валютасындағы міндеттемелері шетел валютасымен номинирленген активтерден асады. Сонымен қатар, жыл басынан бері банктердің жалпы міндеттемелеріндегі шетел валютасындағы міндеттемелер үлесінің төмендеу үрдісі бар (3.3.2.1-график), бұл валюталық позициялар нормативтерінің қатаңдануымен, сырттан қарыз алуларды тарту нормативін және резидент еместер алдындағы міндеттемелерге қатысты ең аз резервтік талаптарды енгізуге байланысты.

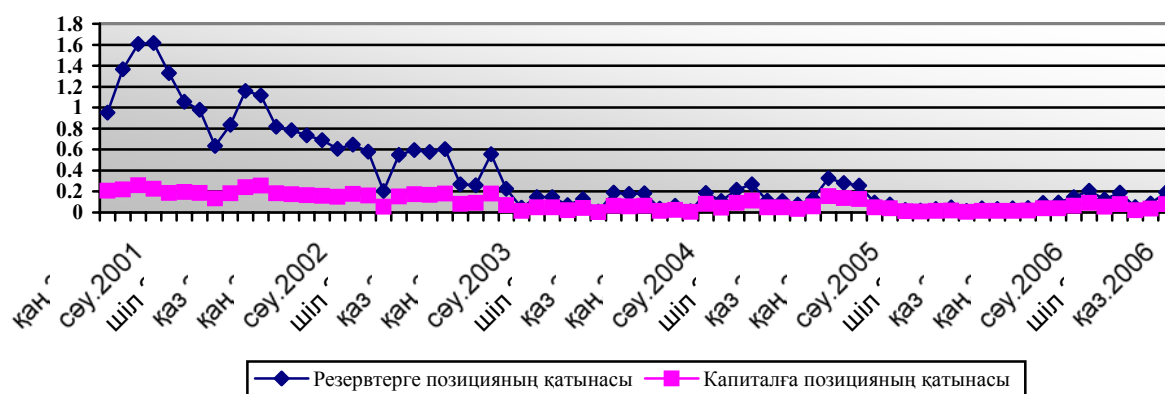
3.3.2.1-график

* Шетел валютасындағы міндеттемелердің жиынтық міндеттемелерге үлесі
Дерек көзі: ҚҚА

Валюталық позициялардың салыстырмалы көрсеткіштерінің төмендеуі екінші деңгейдегі банктердің валюталық тәуекел деңгейіне ұшырау дәрежесінің азаюына әкеледі (3.3.2.2-график). Бұл ретте жекелеген банк үшін 25% норматив болған кезде валюталық нетто-позицияның меншікті капиталға қатынасы тұтастай алғанда банк секторы бойынша 8% болды, бұл валюта бағамдарының күрт ауытқулары жағдайында банк жүйесінің жеткілікті «беріктік қорын» көрсетеді.

Банктердің валюталық нетто-позициясы

Дерек көзі: ҚҚА

Талап етуге дейінгі активтердің талап етуге дейінгі міндеттемелер мен шартты міндеттемелерге қатынасы қолайлы деңгейде, бұл тартылған міндеттемелер бойынша пайыздық ставкалардың артуына байланысты тәуекел деңгейін төмендетеді.

2006 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша талап етуге дейінгі активтердің талап етуге дейінгі міндеттемелер мен шартты міндеттемелерге қатынасы 1,13 болды, бұл банк секторы өтімділігінің жеткілікті екендігін білдіреді.

Банк қызметінің кірістілігіне ықпал ететін факторлардың бірі капитал нарықтарындағы тартылатын ресурстар бойынша сыйақы ставкаларының ауытқуы болып табылады. Атап айтқанда, сырттан тартылатын қарыз алулар бойынша сыйақы ставкаларының 2% көтерілуі сыйақыны төлеуге байланысты шығыстардың көбеюіне әкеледі. Осы сценарий кезінде екінші деңгейдегі банктердің тиісінше меншікті капиталының k1 және k2, у 2 және 5 жеткіліктілік коэффициенттерін сақтамауы байқалады.

Активтерді қайтару және міндеттемелерді өтеу мерзімдерін талдау бір жылға дейінгі мерзім бойынша теріс ГЭП - позиция, яғни қысқа мерзімді перспективада нарықта қаражат тартуға тұрақты қажеттілік туындау мүмкіндігін көрсетеді, бұл пайыздық тәуекелге және төлем қабілетсіздігінің тәуекеліне себепші болады (3.3.2.1-кесте). Теріс ГЭП қаралып отырған уақыт аралығында банкте пайыздық ставкаға сезімтал активтерге қарағанда пассивтердің көбірек екендігін көрсетеді, яғни пайыздық ставкалардың өсуі таза пайыздық кірістің азаюына әкелетін болады. Оң ГЭП байқалатын бір жылдан астам мерзім бойынша пайыздық ставкалар өскен жағдайда, таза пайыздық кіріс ұлғаяды.

3.3.2.1-кесте

Пайыздық ставкалардың өзгеруіне ұшыраған қаржылық активтер және міндеттемелер*

	01.01.2005	01.01.2006	01.10.2006
Қаржылық активтер (млн. теңге), оның ішінде	2 738 237	4 579 368	6 644 986
1 айға дейін	662 357	1 231 009	1 684 161
3 айға дейін	876 998	1 545 864	2 045 826
1 жылға дейін	1 500 311	2 532 935	3 074 949
Қаржылық міндеттемелер (млн. теңге), оның ішінде	2 387 007	4 016 967	5 860 545
1 айға дейін	776 879	1 134 268	1 672 384
3 айға дейін	998 333	1 385 701	2 128 768
1 жылға дейін	1 570 336	2 376 694	3 090 427
Жиынтық активтер	2 687 479	4 515 052	6 578 061
Қаржы активтері мен қаржы міндеттемелерінің арасындағы айырмашылықтың жиынтық активтерге қатынасы (%-бен)	13,07	12,46	11,93
1 айға дейін	-4,26	2,14	0,18
3 айға дейін	-4,51	3,55	-1,26
1 жылға дейін	-2,61	3,46	-0,24

* Мерзімдер бойынша есеп айырысу шоғырландырылған негізде жүргізілді

Дерек көзі: ҚҚА

3.3.3 Өтімділік тәуекелі және активтерді қаржыландыру құрылымы

Банк секторының өтімділік көрсеткіштері артық деңгейде болып отыр. Қысқа мерзімді міндеттемелер іс жүзінде қысқа мерзімді активтермен толық жабылған, бұл да өтімділік тәуекелінің деңгейін төмендетеді.

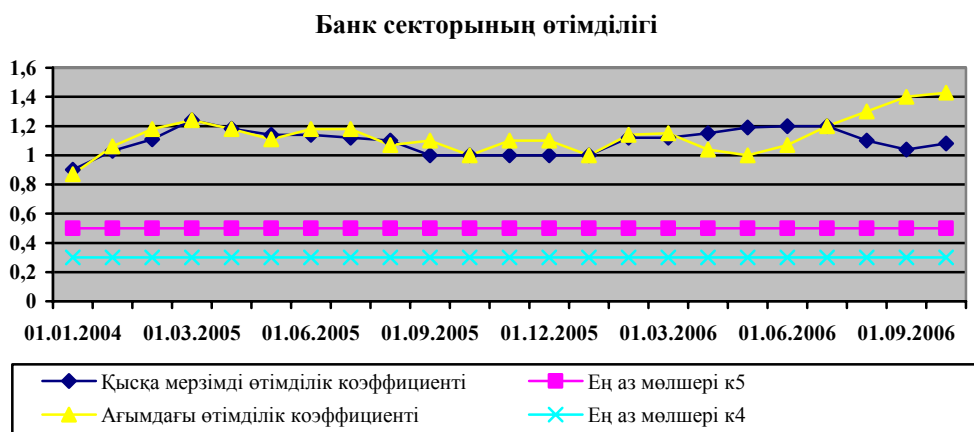
Халықаралық нарықтарда «арзан» капиталды тарту активтерді қаржыландыру құрылымының түрлендіру дәрежесін күшейтеді. Резидент еместерге қойылатын талаптардың резидент еместердің алдындағы міндеттемелерге қатынасының төмендеуі ұлттық экономиканы кредиттеудің, оның ішінде ұзақ мерзімді негізде ұлғаюын сипаттайды.

Сыртқы қаржыландыруға тәуелділік сыртқы күйзелістермен байланысты банктердің тұрақсыздығын ұлғайтады. Сонымен қатар, резидент еместер алдындағы міндеттемелер және валюталық позициялар бойынша нормативтерді енгізу салдарынан банктердің жиынтық міндеттемелеріндегі сыртқы міндеттемелер үлесінің оң төмендеу динамикасы байқалады.

Ағымдағы жылдың 1 қазанындағы жағдайы бойынша банк жүйесінің өтімділік деңгейі артық деңгейде сақталып отыр. 2006 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша ағымдағы өтімділіктің жиынтық коэффициенті жекелеген банк үшін ең аз норма 0,3 болғанда 1,43; ең аз 0,5 мөлшермен – қысқа мерзімді өтімділік коэффициенті 1,08 болды (3.3.3.1-график).

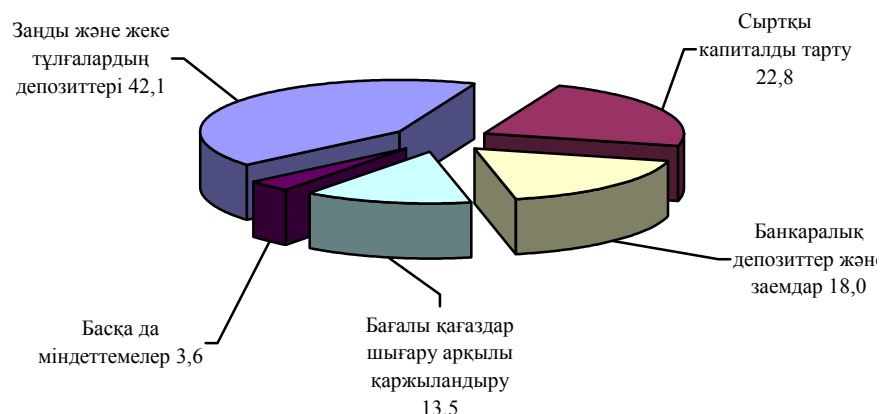
Екінші деңгейдегі банктерде халықтың депозиттері банктердің ресурстық базаларын толықтыруға және олардың кредиттік әлуетінің ішкі жинақтаулардың ағыны есебінен өсуіне ықпал ете отырып, шапшаң қарқынмен өсуде. Тартылатын депозиттердің өсуі кредиттеудің өсуінен қалып отырғандықтан, банктер активтерді капиталдың сыртқы нарықтарында борыштық міндеттемелерді шығару, сондай-ақ кредиттер және синдикатталған заемдар түрінде сыртқы капиталды тарту есебінен қаржыландыруға бағыт ұстап отыр. Қазіргі уақытта ресурстарды тартудың мұндай тәсілі пайыздардың төмен болуымен және ұзақ өтеу мерзімімен банктер үшін пайдалы (3.3.3.2-график).

3.3.3.1-график

Дерек көзі: ҚҚА

Банк секторы міндеттемелерінің құрылымы
(2006 жылғы 1 қазан, %-бен)

Дерек көзі: ҚҚА

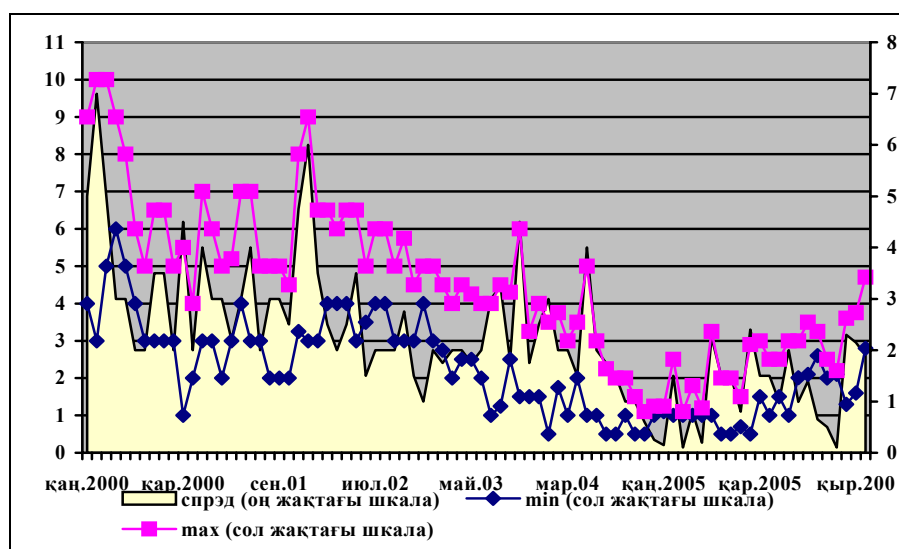
Сонымен қатар теңге бағамының ықтимал төмендеуі нәтижесінде банк активтері сапасының нашарлау қаупі сақталуда, себебі кредиттердің көп үлесі шетел валютасымен номинирленген. Бұл ретте банктердің сыртқы қарыз алуды болашақта да тарту ниеті сақталады, бұл Қазақстан Республикасы банктерінің шетелдік нарықтарда заемдық капиталды тартуға қолайлы айрықша жағдайларының болуымен байланысты.

Қарсы әріптестердің тәуекелдері банкаралық ақша нарығындағы пайыздық ставкаларды талдау тұрғысынан қарағанда төмендеу үрдісіне ие болып отыр.

Бір аптадағы ақша ұсыныстарының ең көп және ең аз ставкаларының арасындағы спрэд 2000 жыл үшін орташа алғанда 3,54%-дан 2006 жыл үшін орташа алғанда 1,33%-ға дейін төмендеді (3.3.3.3-график). Жылдың ішіндегі айлар бойынша спрэдтің едәуір құбылмалылығы банк секторындағы жоғары өтімділікті, тұтастай алғанда және соның нәтижесінде оның банк секторындағы мардымсыз ролін көрсетеді.

3.3.3.3 -график

Банкаралық ақша нарығындағы ақша ұсыныстарының пайыздық ставкалары
(%-бен, апталық құралдар)

Дерек көзі: ҚРҰБ

3.3.4 Банк секторының қаржылық жай-күйі

Екінші деңгейдегі банктер активтерінің тез өсуі оларды капиталдандырудың тиісті ұлғаюын талап етеді.

Тұтастай алғанда банк жүйесі бойынша капиталдың жеткіліктілік көрсеткіштері артық деңгейде болып отыр. Сонымен қатар, ірі банктердегі капиталдың барабар көрсеткіштері ең аз нормативтерге жақын деңгейде.

Капиталды ұлғайтудың негізгі көздері, әдеттегідей, бөлінбеген пайда және реттелген борыштық құралдар болып қала береді, акционерлердің капитал өсіміндегі жарналарының үлесі жыл сайын азаюда. Бұл ретте банк активтерінің өсу қарқыны банктердің меншікті капиталының өсу қарқынынан басым түседі.

Капиталдың жеткіліктілік және барабар көрсеткіштері активтердің сапасына, басқару сапасына және банк көтеретін тәуекелдер сомасына тікелей байланысты (3.3.4.1-кесте).

3.3.4.1-кесте

Капиталдың жеткіліктілігі

	01.01. 2003	01.01. 2004	01.01. 2005	01.01. 2006	01.10. 2006
Меншікті капитал (млрд. теңге)	161,2	233,6	346,8	584,8	896,7
коэффициент к1	0,09	0,09	0,08	0,08	0,09
коэффициент к2	0,17	0,17	0,16	0,15	0,15
Меншік капитал/активтер	0,14	0,14	0,13	0,13	0,14

Дерек көзі: ҚҚА

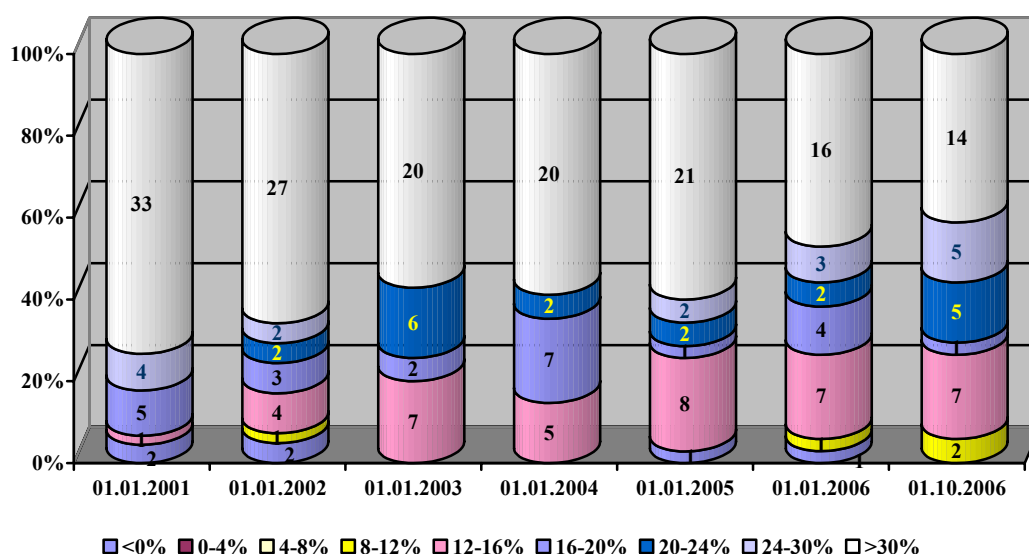
2002 жылдан бергі кезең ішінде меншікті капиталдың жеткіліктілік коэффициенті к1 айтарлықтай өзгерген жоқ және банк үшін 0,06 және қатысушысы банктік холдинг болып табылатын банк үшін 0,05 белгіленген нормативпен артық деңгейде сақталады.

Сонымен бірге, к2 жеткіліктілік коэффициенті тұрақты төмендеу үрдісіне ие. Бұл көбінесе банк активтерінің, атап айтқанда берілген заемдар сапасының нашарлауымен байланысты.

Банктерді к2 коэффициентінің деңгейі бойынша бөлуді талдай келе (3.3.4.1-график) коэффициенттер мәндерінің ең төменгі аралықтарындағы банктер санының аздап ұлғайғанын атап өткен жөн. Капиталдың барабар көрсеткіштері к2 коэффициенті тұрғысынан алғанда ірі банктерде ең аз талап етілетін нормативтерге жақындады (12% нормативі кезінде, ал қатысушысы банктік холдинг болып табылатын банк үшін 10%).

3.3.4.1-график

Банктерді капиталдың жеткіліктілігі бойынша бөлу*

* көрсетілген шекте к2 коэффициенті бар екінші деңгейдегі банктер саны

Дерек көзі: ҚҚА

Соңғы жылдары тұтастай алғанда банк жүйесінде активтердің кірістілігі мен меншік капиталы көрсеткіштерінің оң өсу динамикасы байқалады.

Екінші деңгейдегі банктер 2006 жылғы 1 қазанға 88,1 млрд. теңге жиынтық таза кіріс алған, бұл 2003 жылдың басымен салыстырғанда 4,3 есе көп (2005 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша – 53,1 млрд. теңге). Сол күнге жиынтық кіріс мөлшері 2003 жылғы 1 қаңтардағы кіріс сомасымен салыстырғанда 2,5 есе ұлғайып, 613,0 млрд. теңгені құрады (2005 жылғы 1 қазанға – 334,6 млрд. теңге). 2003 жылдың басынан 2006 жылғы қыркүйек аралығы кезеңіндегі жиынтық шығыс мөлшері 2,3 есе өсіп, 524,9 млрд. теңгеге дейін (2005 жылғы 1 қазанға – 281,5 млрд. теңге) жетті (3.3.4.2-кесте).

Банктер ағымдағы жылдың 9 айында өткен жылдың осындай кезеңіне қарағанда табыс салығы төленгеннен кейін 65,9%-ға таза кіріс алғанын атап өткен жөн.

3.3.4.2-кесте

Банк секторының кірістілігі

млрд. теңге

	01.01.03	01.01.04	01.01.05	01.01.06	01.10.06
1	2	3	4	5	6
Сыйақы алумен байланысты кірістер	103,7	140,9	212,6	342,1	422,5
Сыйақы төлеумен байланысты шығыстар	43,2	60,8	93,9	180,1	230,4
Сыйақы алумен байланысты таза кіріс	60,5	80,1	118,7	162,0	192,1
Сыйақы алумен байланысты емес кірістер	144,0	89,6	110,6	151,1	189,4
Сыйақы төлеумен байланысты емес шығыстар	183,4	137,8	191,3	229,8	281,3
Сыйақы төлеумен байланысты емес таза зиян	-39,4	-48,2	-80,7	-78,7	-91,9
Көзделмеген баптар	1,3	1,3	1,0	-0,6	0,8
Табыс салығы төленгенге дейін таза кіріс	22,4	33,2	39,0	82,6	101,0
Табыс салығын төлеу бойынша шығыстар	1,8	4,4	7,3	9,3	12,9
Табыс салығы төленгеннен кейінгі таза кіріс	20,6	28,8	31,7	73,3	88,1

Дерек көзі: ҚҚА

Кірістің жиынтық мөлшері құрамында сыйақы алумен байланысты кіріс неғұрлым көп үлес алып отыр. 2006 жылғы 1 қазанға сыйақы алумен байланысты кірістің үлесі 2003 жылғы 1 қаңтардағы жағдаймен салыстырғанда 41,6%-ға ұлғайып, 69,0%-ды құрады, бұл екінші деңгейдегі банктер кірісінің пайыздық кіріске тәуелділігінің өскендігін білдіреді.

Пайыздық кірістің құрамында клиенттерге берілген заемдар бойынша сыйақы алуға байланысты кірістер неғұрлым көп үлеске (83,32% немесе 117,4 млрд. теңге) ие, ал пайыздық шығыстың құрамында клиенттердің талаптары бойынша сыйақы төлеумен байланысты шығыс неғұрлым көп үлес (70,38% немесе 42,8 млрд. теңге) алып отыр.

2005 жылдың басынан бергі кезеңде банк секторының кірістілік коэффициенттері ұлғайған. Сонымен ағымдағы жылдың 1 қазанындағы жағдай бойынша табыс салығы төленгенге дейінгі таза кірістің жылдық көріністе есептелген жиынтық активтеріне (ROA) қатынасы 2,3%-ды (01.01.2005 жылғы жағдай бойынша – 1,8%) құрады, табыс салығы төленгенге дейінгі таза кірістің меншік капиталына (ROE) қатынасы – 23,9% (01.01.2005 жылғы жағдай бойынша -16,9%). Банктердің кірістілігін қарау кезінде екінші деңгейдегі банктердің кірістеріне әсер ететін фактордың бірі болатын спрэд пайыздық ставкаларды ескеру маңызды (3.3.4.3-кесте).

3.3.4.3-кесте

Берілген кредиттер мен тартылған депозиттер бойынша сыйақы спрэді (%-бен)

	12.01		12.02		12.03		12.04		12.05		09.06	
	Теңге	ЕАВ*	Теңге	ЕАВ*	Теңге	ЕАВ*	Теңге	ЕАВ*	Теңге	ЕАВ*	Теңге	ЕАВ*
Банктік емес заңды тұлғалар бойынша спрэд												
Мерзімді барлығы, оның ішінде	9,7	6,3	8,7	6,8	11,4	8,7	10,3	7,7	9,7	7,0	9,0	6,1
1 айға дейін	11,8	6,6	10,9	4,6	11,3	5,7	8,8	1,1
1 айдан 3 айға дейін	10,6	12,8	12,3	9,1	11,4	6,7	9,2	4,0	9,0	4,6	9,0	6,6
3 айдан 1 жылға дейін	7,9	5,6	8,6	3,1	7,6	9,2	10,1	8,9	8,0	8,2	7,0	6,0
1 жылдан 5 жылға дейін	7,1	7,0	8,1	6,9	5,7	8,6	3,9	4,0	4,1	5,3	4,7	6,0
5 жылдан жоғары	8,6	13,3	11,2	8,5	12,4	3,7	12,3	5,4	12,0	5,6	7,3	7,6
Жеке тұлғалар бойынша спрэд												
Мерзімді барлығы, оның ішінде	11,7	12,3	10,5	10,2	9,4	10,8	10,2	9,0	10,6	8,1	10,8	7,3
1 айға дейін	11,4	16,3	14,7	9,4	17,7	11,5	13,4	13,7
1 айдан 3 айға дейін	12,7	12,2	14,2	11,0	15,7	11,7	15,9	16,3	15,1	2,0	22,4	9,9
3 айдан 1 жылға дейін	11,8	12,4	13,3	10,6	12,7	11,8	14,3	12,9	17,1	8,7	16,2	10,1
1 жылдан 5 жылға дейін	7,7	9,9	9,5	11,1	9,2	9,8	8,5	8,4	9,4	10,3	11,9	7,3
5 жылдан жоғары	2,0	9,2	0,1	7,1	4,4	11,3	6,3	4,4	10,2	9,4	8,4	10,8

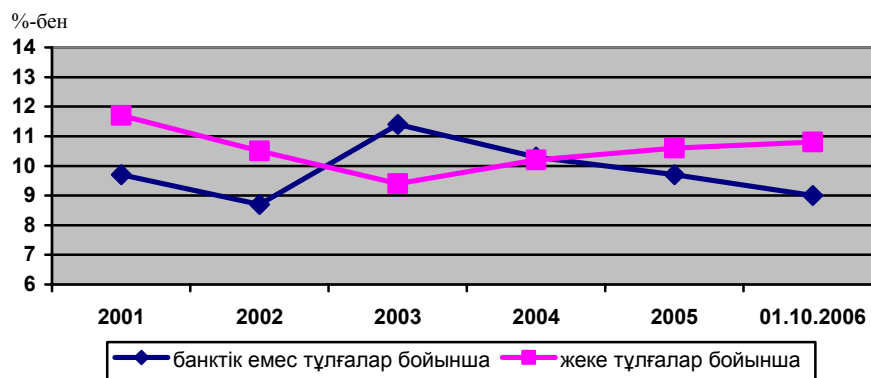
*еркін айырбасталатын валюта
Дерек көзі: ҚРҰБ

Жеке тұлғалармен жүргізілетін операциялар бойынша 2001-2006 жылдардағы орташа құралдар бойынша алшақтық теңгемен 10,5%-ды, ЕАВ-мен 9,6%-ды құрайды. Банктік емес заңды тұлғалар бойынша – тиісінше теңгемен 9,8% және ЕАВ-мен 7,1%.

Банктік емес заңды тұлғалар көрсететін ұлттық валютамен жүргізілетін операциялар бойынша пайыздық ставкалардың спрэд динамикасы тұтастай алғанда төмендеу үрдісіне ие, ал жеке тұлғалар бойынша - өсу үрдісіне ие (3.3.4.2-график). Жеке тұлғалармен жүргізілетін операциялар бойынша спрэдтің өсуі 2003 жылдан басталғанын және 2006 жыл бойы жалғасқанын атап өткен жөн, бұл тәуекел деңгейі аса жоғары банк өнімдері ролінің ұлғайғанын, сондай-ақ олардың қызмет бағасындағы балама әсерін және көрінісін білдіреді. Банктік емес тұлғалармен жүргізілетін операциялар бойынша спрэд, керісінше, 2003 жылдан бастап төмендей бастайды және осы үрдісті 2006 жыл бойы ұстап тұрды.

3.3.4.2-график

Кредиттер мен депозиттер бойынша сыйақы ставкалары арасындағы спрэд (%-бен, ұлттық валютамен)

Дерек көзі: ҚРҰБ

Кірістілік СПРЭД-інің төмендеу үрдісі банк секторында бәсекелестіктің күшейгенін көрсетеді.

Операциялық шығыстардың бөлінбеген кіріске қатынасының төмендеуі банктердің осы шығыстар бабын басқару тиімділігінің артқанын білдіреді.

Қазақстанның 2006 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есеп

Сыйақы алумен байланысты кірістердің 2000 жылы 46,1 млрд. теңгеден 2006 жылға болжамды 563,3 млрд. теңгеге дейін нақты өсуіне қарамастан кірістілік спрэді тұрақты төмендеу үрдісіне ие болды (3.3.4.4-кесте). Бұл негізінен берілген заемдар бойынша сыйақы ставкаларының төмендеуіне байланысты. Еліміздің банктері халыққа белсенді түрде кредит беруде, жаңа өнімдер мен технологиялар ұсынууда. Осының барлығы ішкі ғана емес, сонымен қатар сыртқы қаржы нарығындағы банктер арасындағы бәсекелестіктің ұлғаюынан, сондай-ақ қаржыландырудың балама көздерінің дамуынан болып отыр.

3.3.4.4-кесте

Кірістілік СПРЭД-і

	млн. теңге						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 бағалау
Сыйақы алумен байланысты кірістер	46 131	73 372	103 710	140 891	212 614	342 297	563 269
Сыйақы әкелетін орташа (екі жылда) активтер	307 294	511 008	851 317	1 307 692	2 047 050	3 380 827	5 481 308
Қатынасы, %	15,01	14,36	12,18	10,78	10,39	10,12	10,28
Сыйақы төлеумен байланысты шығыстар	18 659	30 142	43 155	60 788	93 905	180 542	307 214
Сыйақы төлеумен байланысты шығыстар құралатын орташа (екі жылда) міндеттемелер	314 990	528 461	740 055	1 137 814	1 895 550	3 143 848	5 146 594
Қатынасы, %	5,92	5,70	5,83	5,34	4,95	5,74	5,97
Кірістілік СПРЭД-і	9,09	8,65	6,35	5,44	5,43	4,38	4,31

Дерек көзі: ҚҚА

Кірістілік спрэдінің төмендеуіне қарамастан банктердің түскен пайдасы ұлғаюда, бұл ROE 2000 жылы 9,0-дан 2006 жылға болжамды 23,9-ға дейін өскенін растайды. Осының негізінде операциялық шығыстарды оңтайландыру туралы қорытынды жасауға болады. Бұл қорытынды операциялық шығыстардың бөлінбеген кіріске қатынасын растайды (3.3.4.5-кесте). Сонымен, 2000 жылы осы қатынас 18,1-ді, ал 2006 жылдың 3 тоқсанында – 6,0-ды құрады.

3.3.4.5-кесте

Операциялық шығыстарды басқарудың тиімділігі

	млн. теңге						
	01.01.2001	01.01.2002	01.01.2003	01.01.2004	01.01.2005	01.01.2006	01.10.2006
Операциялық шығыстар	119 1223	155 774	228 883	203 551	293 018	430 162	524 890
Бөлінбеген кіріс	6 580	6 667	20 497	28 305	31 122	70 120	88 116
Операциялық шығыстардың бөлінбеген кіріске қатынасы	18,1	23,4	11,2	7,2	9,4	6,1	6,0

Дерек көзі: ҚҚА

3.4. Басқа да қаржы институттары

Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының активтері, негізінен ақша, банктік салымдар және бағалы қағаздар түрінде өтімділігі жоғары активтермен берілген.

Кезең-кезеңімен капиталдандырудың үш жылдық жоспарын іске асыру шеңберінде отандық сақтандыру ұйымдарын капиталдандыру деңгейі артты.

Қайта сақтандыруға, оның ішінде резидент еместерге берілетін сақтандыру сыйлықақыларының динамикасы тұрақты төмендеу үрдісіне ие.

2002 жылдың басынан өтімділігі жоғары активтердің өсу, сақтандыру ұйымдарын капиталдандырудың өсу, сондай-ақ айналымдылық капиталын ұлғайту үрдісі байқалады.

Реттеу мен қадағалау жүйесіндегі өзгерістер, сондай-ақ сақтандыру ұйымдарының активтерін орналастыруға қойылатын талаптардың күшеюі сақтандыру ұйымдарының жиынтық активтері құрылымында өтімділігі жоғары активтер үлесінің өсуіне әкелді.

Қазақстанның 2006 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есеп

Сақтандыру нарығының тартымдылығы сақтандыру қызметінің шығындылығының төмен деңгейімен түсіндіріледі, бұған активтер мен капиталдан түсетін пайда көрсеткіштерінің оң динамикасы себепші болды (3.4.1-график). Кірістер құрылымын талдау кірістің үлкен бөлігі сақтандыру қызметінен түсетінін дәлелдеп отыр. Сонымен, инвестициялық қызметтен түсетін кірістердің үлесі сақтандыру ұйымдарының жиынтық кірістерінің 10,5%-ын құрайды.

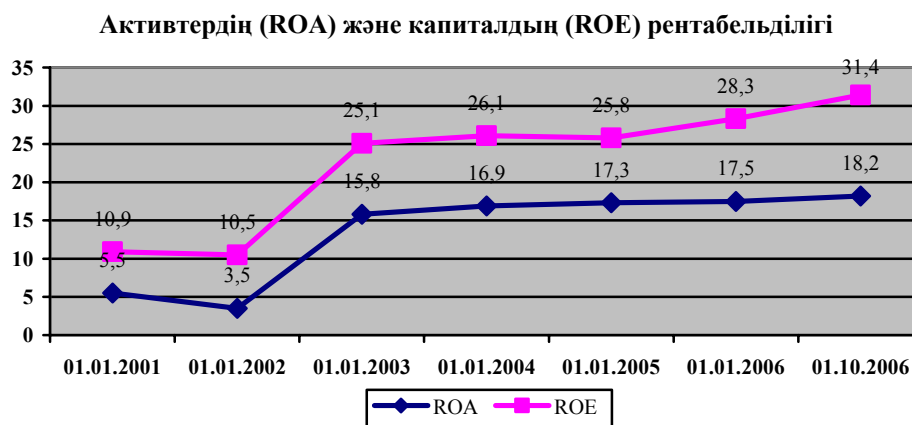
Қазақстанның сақтандыру нарығын капиталдандырудың өсуімен бірге сақтандыру ұйымдарының өзіндік ұстап қалуы өсуде. Қайта сақтандыруға, оның ішінде резидент еместерге берілетін сақтандыру сыйлықақыларының динамикасы тұрақты төмендеу үрдісіне ие. Егер осы көрсеткіш 2000 жылы 65,1%-ды құраса, онда ағымдағы жылдың 9 айында – 37,9%-ды құрап отыр (3.4.1-кесте).

Сақтандыру ұйымдарында шоғырландырылған қаржы құралдарының үлкен бөлігі ел ішінде қалады, отандық инвесторлардың инвестициялық әлеуетінің артуына себеп болды. Алайда, осы үрдіс жекелеген аймақтардың жер сілкінісі, көшкін және сел сияқты табиғи апаттарға ұшырағыштығын ескерсек тәуекелдерді әртараптандыруды қысқартуға және олардың біздің елде шоғырлануын әкелуі мүмкін. Қайта сақтандыруға берілген сыйлықақылардың үлкен бөлігі мына елдерге келді: АҚШ – 22,8%, Ресей – 13,1%, Швеция – 12,4%, Швейцария – 12,3%, Ұлыбритания – 8,9% (3.4.2-график).

Сақтандыру секторының жылдам өсу қарқыны, оның сақтандырудың жаңа міндетті түрлерінің пайда болуы есебінен дамуы қаржы нарығының осы секторын болашағы бар деп қарауға мүмкіндік береді. Алайда, банктердің меншікті тәуекелдерінің аффилиирленген сақтандыру ұйымдарына берілуіне, сондай-ақ ірі сақтандыру ұйымдарының банктік конгломераттарға тиесілігіне байланысты жоғары тәуекелділікті атап өткен жөн.

Сақтандыру нарығының қарқынды жылдам өсуіне міндетті сақтандыру түрлерінің ұлғаюы, тұтынушылық және ипотекалық кредиттеудің өсуі әсер еткен. Екінші жағынан, міндетті сақтандыру түрлері бойынша тарифтерді белгілеу жүйесінің барынша қатандығын ескере отырып, нақты және қаржы активтерінің бағасы өзгерген кезде олардың бірдей болу тәуекелі артады.

3.4.1-график

Дерек көзі: ҚҚА

3.4.1-кесте

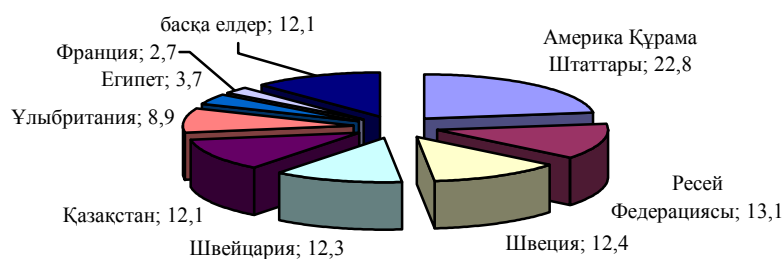
Сақтандыру нарығының қаржылық тұрақтылығының көрсеткіштері

	01.01.2001	01.01.2002	01.01.2003	01.01.2004	01.01.2005	01.01.2006	01.10.2006
Активтердің жалпы сомасына өтімділігі жоғары активтердің қатынасы	52,9	40,6	48,8	60,2	76,7	75,7	75,2
Меншік капиталының активтердің жалпы сомасындағы үлесі	50,6	33,7	62,7	64,5	67,1	61,7	58,0
Сақтандыру резервтерінің меншік капиталымен жабылу деңгейі	1,5	0,6	2,9	2,0	3,0	1,7	1,0
Шығындылық коэффициенті	14,8	15,9	10,2	15,3	18,6	19,8	16,1
Қайта сақтандыруға берілген сақтандыру сыйлықасының сақтандыру сыйлықақысының жалпы сомасындағы үлесі	65,1	68,6	74,2	58,1	46,8	39,7	37,9
ROA	5,5	3,5	15,8	16,9	17,3	17,5	18,2
ROE	10,9	10,5	25,1	26,1	25,8	28,3	31,4

Дерек көзі: ҚҚА

3.4.2-график

Қайта сақтандыруға берілген сақтандыру сыйлықақысының елдер бойынша құрылымы (%-бен)

Дерек көзі: ҚҚА

Банктік емес ұйымдардың несие портфеліндегі үмітсіз заемдардың үлесі банк секторы көрсеткішінен айтарлықтай төмен.

Төлем қабілеттілігі тәуекелі барынша төмендетілген, бұл меншік капиталының міндеттемелерден артуымен негізделген.

Ағымдағы міндеттемелердің жабылу деңгейінің жеткіліксіздігі салдарынан банктік емес ұйымдар үшін өтімділік тәуекеліне ұшыраушылық елеулі болды.

Қазақстан экономикасының табысты дамуы және тұрақтылығы көбіне мемлекеттік экономиканың жекелеген секторларын, оның ішінде ауыл шаруашылығын, сондай-ақ шағын кәсіпкерлік субъектілерін оларға кредит беру арқылы дамытуға қолдау көрсетуге бағытталған іс-әрекетіне байланысты. Осыған байланысты банктік емес ұйымдардың, оның ішінде мемлекеттің жүз пайыз қатысуындағы ұйымдардың ролі еліміздің экономикасындағы маңызы артады.

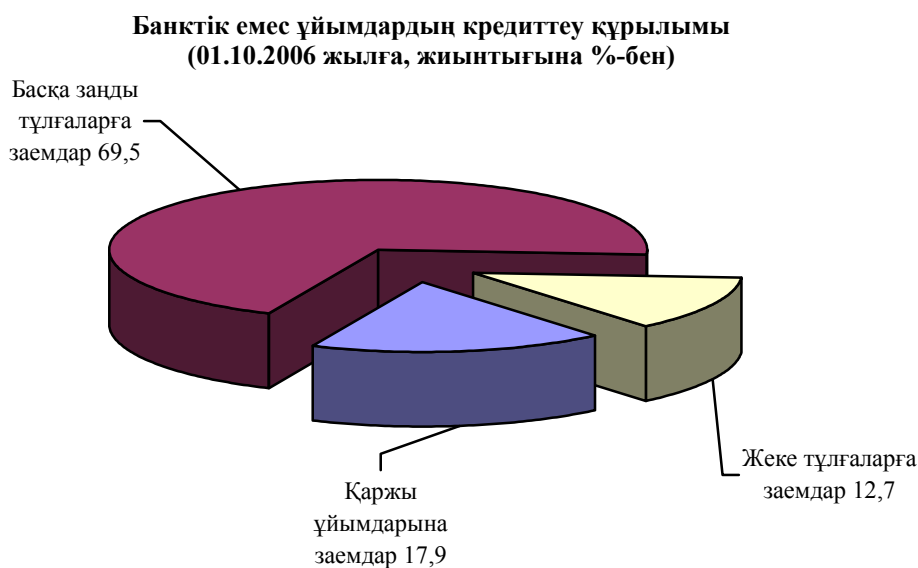
Банктік емес ұйымдар берген заемдардың жалпы құрылымда шамамен 70%-ы заңды тұлғалардың кредиттеріне келеді. Банктерге және басқа да банктік емес ұйымдарға берілген заемдар 17,9%-ды құрады, ал жеке тұлғаларға берілген кредиттерге несие портфелінің 12,7% келеді (3.4.3-график).

Банктік емес ұйымдар бойынша несие портфелі сапасының өлшемдері тұтастай алғанда банк секторы бойынша ұқсас көрсеткіштерден неғұрлым жоғары. Атап айтқанда, стандартты заемдардың үлес салмағы 94,7% болады, ал үмітсіз кредиттердің үлесі несие портфелінің 1,1%-ын құрайды (3.4.4-график). Тұтастай алғанда кредит тәуекелінің дәрежесі

Үкімет тарапынан кепілдіктің болуынан және меншік капиталы деңгейінің жеткілікті болуынан берілген кредиттер бойынша төмендейді.

Төлем қабілеттілігінің тәуекелін талдай отырып, міндеттемелердің меншік капиталына қатынасы (левередж) ең төменгі деңгейде тұрғандығын да атап өткен жөн (0,76). Бұл көрсеткіш банктік емес ұйымдардың төлем қабілеттілігінің жоғары деңгейін көрсетеді. Сонымен бірге, ағымдағы міндеттемелерді өтімді активтермен жабудың жеткіліксіз деңгейі байқалады, бұл өтімді құралдардың уақытша тапшылығына әкеп соғуы мүмкін. Сонымен, қысқа мерзімді активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы 2006 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша 0,39-ды құрады, ал активтердің жалпы сомасындағы өтімді активтердің үлесі 13,7%, бұл оның өтімділік тәуекеліне неғұрлым ұшырағыштығын білдіріп тұр (3.4.2-кесте).

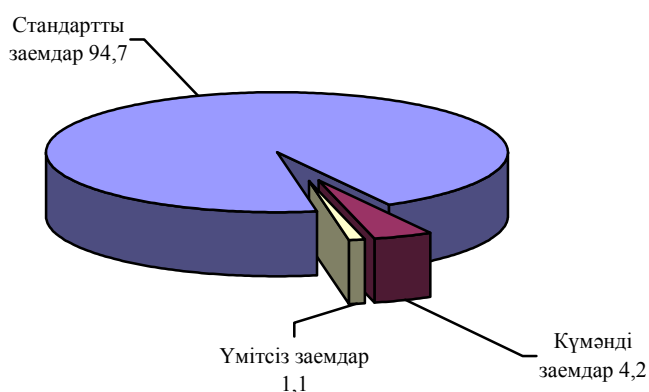
3.4.3-график

Дерек көзі: ҚҚА

3.4.4-график

**Банктік емес ұйымдардың несие портфелінің сапасы
(2006 жылғы 1 қазанға, жиынтығына %-бен)**

Дерек көзі: ҚҚА

3.4.2-кесте

Банктік емес ұйымдардың төлем қабілеттілігінің және өтімділігінің тәуекелі

	01.10.2006ж.
Активтердің жалпы сомасындағы өтімді активтердің үлесі, %-бен	13,67
Қысқа мерзімді активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы	0,39
Міндеттемелердің меншік капиталына қатынасы	0,76

Дерек көзі: ҚҚА

Өзге қаржы ұйымдарының валюталық тәуекел деңгейі меншік капиталының көлемімен жабылған және қолайлы деңгейде тұр (3.4.3-кесте)

Сақтандыру ұйымдарының валюта бағамының ауытқушылығына ұшырағыштық деңгейін талдай отырып, соңғы жылдары шетел валютасындағы активтер мен міндеттемелердің күрт ұлғаюы байқалатынын атап өткен жөн. Бұл, алдымен, шетел эмитенттерінің бағалы қағаздарының инвестициялық портфельдегі ұлғаюымен, сондай-ақ резидент еместер алдында қайта сақтандыру шарттары бойынша міндеттемелердің өсуімен байланысты. Тұтастай алғанда сақтандыру компаниялары екінші деңгейдегі банктерге қарағанда валюталық тәуекелге аз ұшырайды, бұл валюталық нетто-позицияның меншік капиталына 6,6% деңгейіндегі қатынасымен сипатталады. Сақтандыру секторы бойынша валюталық нетто-позиция тұтастай алғанда ұзақ болып табылады, яғни активтер шетел валютасындағы міндеттемелерден асады, бұл ұлттық валютаның айтарлықтай нығаюына байланысты активтерді қайта бағалау тәуекелін ұлғайтады.

Ағымдағы жылы банктік емес ұйымдардың шетел валютасындағы міндеттемелерінің басып оза ұлғаюы валюталық нетто-позицияның меншік капиталына қатынасының ұлғаюына себеп болды, бұл тиісінше валюта бағамының ауытқушылығына, оның ішінде ұлттық валюта бағамының күрт құнсыздануына байланысты шығындарға ұшырауды ұлғайтады. Бұл ретте АҚШ доллары бағамының ауытқушылығымен байланысты тәуекел үлесі басым, бұл осы валюта бойынша позицияның меншік капиталына қатынасын сипаттайды.

Инвестициялық портфельді басқарушылардың міндеттемелерінің 2005 жылдың басынан күрт ұлғаюы шетел валютасындағы пассивтер мен активтер арасындағы айырманың ұлғаюына және тиісінше қысқа валюталық нетто-позицияның меншік капиталына қатынасының өсуіне себеп болды. Валюталық нетто-позиция меншік капиталының сомасымен жабылғанына қарамастан инвестициялық портфельді басқарушылардың валюталық тәуекел деңгейі қаржы секторының басқа сегменттері арасында ең жоғары болып табылады.

3.4.3-кесте

Валюталық нетто-позицияның меншікті капиталға қатынасы (%-бен)

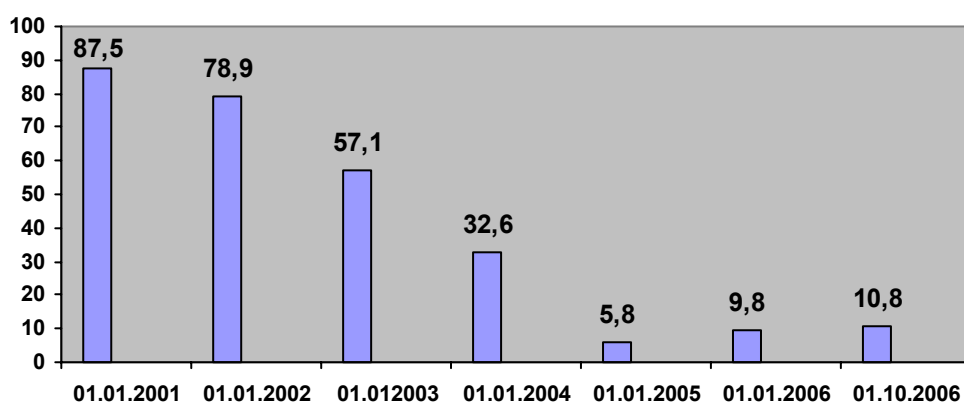
	01.01.2004 жылға	01.01.2005 жылға	01.01.2006 жылға	01.10.2006 жылға
Сақтандыру ұйымдары	-12,1	-1,5	1,0	6,6
Банктік емес ұйымдар	-	-	-3,11	-23,53
Инвестициялық портфельді басқарушылар	99,4	4,9	-53,8	-56,8
Брокерлер-дилерлер	52,5	12,7	24,5	29,9
Тіркеушілер	2,66	0,38	0,33	0,04

Дерек көзі: ҚҚА

Жинақтаушы зейнетақы қорлары үшін валюталық тәуекел деңгейінің төмендеуі шетел валютасындағы бағалы қағаздардың жиынтық инвестициялық портфельдегі үлесінің азаюымен байланысты.

Жинақтаушы зейнетақы жүйесі дамуының бастапқы кезеңі жиынтық инвестициялық портфельде қорлардың көп шетел валютасындағы номинацияланған айтарлықтай болуымен сипатталады, бұл отандық бағалы қағаздар нарығында өтімділігі жоғары және ұзақ мерзімді құралдардың жеткіліксіздігімен негізделген. Бұдан әрі ұлттық валютаның айырбас бағамының нығаю және ішкі қор нарығының дамуындағы оң динамика үрдістері салдарынан зейнетақы қорларының портфельіндегі шетел валютасындағы қаржы құралдарының үлес салмағы айтарлықтай төмендеді (3.4.5-график). Осылайша, көрсеткіш динамикасы инвестициялық портфельдің шетел валютасының айырбас бағамдарының күрт ауытқушылығына сезімталдылығының төмендегенін және, тиісінше валюталық тәуекел деңгейінің және оның портфель кірістілігінің көрсеткішіне ықпалының төмендегенін сипаттайды. Соған қарамастан 2005 жылдың басынан қорлардың инвестициялық портфельіндегі шетел валютасындағы бағалы қағаздар үлесінің ұлғаю үрдісі байқалған, бұл кейбір қаржы құралдарының халықаралық нарықтағы кірістілігінің өсуіне себеп болды.

Жинақтаушы зейнетақы қорларының валюталық тәуекелге ұшырау деңгейі (%-бен)*

* Жинақтаушы зейнетақы қорларының инвестициялық портфеліндегі шетел валютасындағы қаржы құралдарының үлесі
Дерек көзі: ҚҚА

IV. Қаржы нарығының инфрақұрылымы.

4.1. Төлем жүйелері

Төлем жүйелері дегеніміз - әр түрлі сілкіністер барлық қаржы жүйесіне және нарықтарға таратылатын ірі арна. Сондықтан да төлем жүйелерінің тұрақты және сенімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету елдің қаржылық тұрақтылығын ұстап тұрудың және нығайтудың бірден бір негізгі шарттары болып табылады.

Төлем жүйелерінің жұмысы шеңберінде төлем жүйелері жұмысының тұрақтылығына әсер ететін жүйелі және техникалық тәуекелдер²⁹ деп екі негізгі түрге бөлу қалыптасқан. Осы тәуекелдердің туындауы төлем жүйелерінің жұмысындағы тәуекелдерді және олардың елдің қаржы жүйесіндегі тұрақтылығына әсерін талдау кезінде маңызды болып табылады.

4.1.1. Жүйе тәуекелін талдау

Жүйедегі өтімділіктің жетіспеушілігі төлем жүйелеріндегі жүйе тәуекелінің туындауына негізгі себеп болып табылады. Осыған байланысты төлем жүйелеріндегі жүйелі тәуекелдің туындау ықтималдығын анықтау үшін 2001 – 2006 жылдар аралығы кезеңіндегі өтімділік көрсеткіштерінің динамикасын және төлем жүйелерінің үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін олардың жеткіліктілігін талдаймыз.

Банкаралық ақша аудару жүйесі (бұдан әрі – БААЖ) (4.1.1.1 және 4.1.1.3-кестелер)

БААЖ әрбір төлемді жеке өндеу қағидатымен және бұл ретте туындайтын қаржы тәуекелдерін барынша азайтумен сипатталатын елдегі неғұрлым ірі және басымдылығы жоғары төлемдер жүргізуге арналған нақты уақыт режиміндегі жалпы есеп айырысу жүйесі болып табылады.

2001 жылдан бастап жүйедегі төлемдердің жалпы көлемдерінің және олардың орташа күндік көрсеткіштерінің жоспарлы өсу үрдісі байқалады. Мысалы, 2005 жылы 2001 жылмен салыстырғанда екі көрсеткіштің де өсімі 5,2 есені құрады. 2006 жылдың 9 айында жүйедегі төлемдердің жалпы көлемі және олардың орташа күндік айналымы 2005 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда тиісінше 80,1%-ға және 71,6%-ға ұлғайған.

Төлемдер мен ақша аударымдарын (пайдаланушылардың жеке қаражатын) жүзеге асыру үшін жүйенің операциялық күнінің басында пайдаланушылардың аударатын жеке қаражат сомасы да талдау кезеңі бойы өсу үрдісіне ие болған. 2005 жылы 2001 жылмен салыстырғанда олардың өсімі 3,2 есені құраса, онда 2006 жылғы қаңтар – қыркүйек айларында пайдаланушылардың жеке қаражаты 2,6 есе ұлғайған.

Осылайша, 2006 жылдан бастап БААЖ-де жүйедегі пайдаланушылардың жалпы айналымдарымен салыстырғанда олардың жеке қаражатының неғұрлым жоғары қарқынмен өскендігі байқалған, бұл пайдаланушылардың өз ақшалары есебінен жүзеге асырылатын олардың төлем үлесінің ұлғаюына себеп болды. Мысалы, 2006 жылдың 9 айында пайдаланушылардың өз ақша сомаларының жүйедегі төлемдерінің жалпы көлеміндегі арақатынасы 93,9%-ды құрады, яғни пайдаланушылардың төлемдерінің 6,1%-ы ғана басқа пайдаланушылардан түскен қарсы ақша ағыны есебінен, ал қалған бөлігі (93,9%) өз қаражаты есебінен жүзеге асырылған. 2002 жылдан бастап 2005 жыл аралығындағы кезеңде пайдаланушылардың жеке қаражатының жүйедегі төлемдердің жалпы көлеміндегі арақатынасы маңызды болып қала берді және де олардың үлесі орташа алғанда шамамен 76%-ды құрады.

Пайдаланушылардың өз ақшалары есебінен жүзеге асыратын төлемдерінің жоғары үлесі жүйенің дамуына оң сипат береді, себебі БААЖ-де жүйе тәуекелінің туындау ықтималдылығының төмен болатындығын көрсетеді.

²⁹ Жүйе тәуекелі – бұл өтімділіктің жетіспеушілігі салдарынан бір немесе бірнеше пайдаланушылар өз міндеттемелерін орындамаған кезде басқа да пайдаланушылардың өз міндеттемелерін тиісінше орындаушылықтарға әкелетін қаржылық тәуекел.

Техникалық тәуекел - аппаратты-бағдарламалық құралдардың және телекоммуникация құралдарының болуы мүмкін бұзушылықтары мен қателіктеріне байланысты тәуекел.

БААЖ-дегі өтімділікке байланысты жағымды жағдай өтімділіктің жетіспеуі себебінен орындалмаған төлемдердің неғұрлым төмендеу фактісімен расталып отыр.

Мысалы, БААЖ-де орындалмаған төлемдердің саны 2005 жылы 2002 жылмен салыстырғанда: 215 бірліктен 20 бірлікке дейін төмендеген (мәлімет үшін, 2005 жылы жүйеде өңделген төлемнің жалпы саны 7,9 млн. транзакцияны құраған). Көрсетілген кезең ішінде жүйеде орындалмаған төлем көлемі 3907,1 млн.теңгеден 329,8 млн.теңгеге дейін немесе 11,8 есе қысқарған, ал осы кезеңде төлемнің жалпы көлемі 3,4 есе ұлғайған.

Өтімділіктің жетіспеуі себебінен орындалмаған төлем фактілері байқалған жыл күндерінің саны да 35 күннен 4 күнге³⁰ дейін қысқарған.

Ірі пайдаланушылардың өтімділікке қатынасты проблемалар туындаған фактор болып табылатын ірі пайдаланушылардың қызметіне жүйе жұмысының тәуелділігіне келер болсақ, онда жағдай мынадай түрде көрінеді (4.1.1.3-кесте).

2006 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша жүйе пайдаланушыларының – 5 (бес) ірі банктің БААЖ-дегі төлемдердің жалпы саны мен көлемінің үлесі тиісінше 32%-ды және 32,3%-ды құрады. Бұл ретте 2002 жылдан бастап талдау жасалып отырған кезең бойы бес ірі пайдаланушыларының үлесі айтарлықтай өзгерген жоқ және де жүйедегі төлемнің жалпы саны мен көлемінің шамамен 30%-ын құрады.

Осы көрсеткіштердің жоғары қаржылық тұрақтылығын және олардың жүйедегі төлемдердің жалпы ағынының 30%-ынан аспайтын мөлшердегі жиынтық үлесін ескере отырып, бұл қатынас маңызды емес және жүйенің оның ірі пайдаланушыларының қызметіне жоғары тәуелділігімен байланысты жүйеге қосымша тәуекелдер әкелмейді деп санаймыз.

Сонымен қатар, тәуекелдерді басқарудың қазіргі уақытта пайдаланылатын әдістері жүйе пайдаланушыларына жүйеге төлемдерді және ақша аударуды жүзеге асыру үшін олар - әдістер жетіспеген жағдайда қосымша өтімділік тартуға мүмкіндік береді.

Тұтастай алғанда, қазіргі уақытта БААЖ-де оның үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін өтімділіктің жеткілікті көлеміне байланысты жағымды жағдай байқалады. Бұл ретте жүйенің жоғары айналымдылығын (орташа алғанда 1 секундта 7-8 транзакция) және пайдаланушылардың өз қаражатының төлемдердің жалпы көлеміндегі ағымдағы үлесін (90%-дан астам) ескере отырып, жүйеде өтімділік жетіспеушілігінің себебінен жүйелі тәуекелдің туындау ықтималдылығының іс жүзінде жоқ екендігін атап өтуге болады.

Банкаралық клиринг (бұдан әрі – клиринг) (4.1.1.2 және 4.1.1.3-кестелер)

Клирингте төлемдер нетто (таза) негізде жүзеге асырылады. Клирингтің негізгі бағыты - аз сомаларға көп көлемде бөлшек төлемдер жүргізу.

Клирингте жүйе тәуекелінің туындау ықтималдылығы БААЖ-дегі пайдаланушылардың шоттарындағы ақша олардың клирингтегі таза дебеттік позиция сомасын есептеу үшін жетіспеген жағдайда туындайды.

Клирингтегі төлемдердің жалпы көлемдері және олардың орташа күндік көрсеткіштері жоспарлы өсу үрдісіне ие. Сонымен, 2005 жылы 2001 жылмен салыстырғанда жүйедегі төлемдердің жалпы көлемі және олардың орташа күндік көлемі тиісінше 2,6 есе өскен. 2006 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша жүйедегі төлемдер көлемінің өсімі 35,2%-ды құрады, ал олардың орташа күндік көрсеткіші 26,8%-ға өскен.

Төлем жүйелеріндегі төлем көлемінің өсу жағдайында пайдаланушылардың клирингтегі таза дебеттік позициясының орташа сомасының тиісінше ұлғаюы байқалған. 2005 жылы 2001 жылмен салыстырғанда таза дебеттік позициясының орташа сомасы 79,7%-ға 1,24 млрд.теңгеге дейін өскен. 2006 жылғы қаңтар – қыркүйекте 2005 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда таза позицияның орташа сомасы 31,7%-ға өскен және 1,6 млн.теңгені құрады.

³⁰ 2004 жылы орындалмаған төлемдер санының 2160 бірлікке дейін неғұрлым өсімі ҚР Қаржы министрлігінің Қазынашылық комитетінің – 2133 бірлікке және 4539 млн.теңге сомаға орындамаған төлемдерінің бірді-екілі (11 және 30 маусым) фактілерінен туындаған (11 және 30 маусым)

БААЖ-дегі клирингпен салыстырғанда өтімділік көлемінің неғұрлым артуына (45 еседен астам) байланысты клирингтегі пайдаланушылардың таза позиция сомасының үлесі БААЖ-дегі³¹ пайдаланушылардың орташа күндік айналымдары сомасының қатынасына қарағанда айтарлықтай емес. Бұл ретте БААЖ-дегі төлемдер көлемінің неғұрлым жыл сайынғы жоғары өсуін қарқыны жағдайында тиісті үлестің үнемі төмендеуі байқалады.

Сонымен, 2001 жылы осы қатынас 1,8%-ды, ал 2006 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша 0,5%-ды құрады. Осы қатынастың аздаған үлесі жүйе жұмысына оң сипат береді және клирингтегі пайдаланушылардың таза дебеттік позициясын есептеу үшін БААЖ-дегі олардың ақшасының жетіспеу ықтималдылығының жүйе тәуекелінің туындау тәуекелін іс жүзінде жоқ болатынын көрсетеді.

Бұл жағдай өтімділіктің жетіспеу себебінен клирингтегі жойылған төлем құжаттары фактілерінің төмендеуімен де расталады. 2005 жылы 2001 жылмен салыстырғанда жойылған төлем құжаттарының саны мен сомасы тиісінше 74,7%-ға және 70,5%-ға 141 бірлікке және 44,9 млн. теңгеге дейін төмендеген. Жойылған төлем құжаттары фактілері байқалған жыл күндерінің саны 32 күннен 4 күнге дейін төмендеген. 2006 жылы жүйеде бір ғана күн ішінде (21 шілдеде) өтімділіктің жетіспеу себебінен төлемнің жойылуы байқалған. Бұл ретте төлемдердің орындалмауының барлық фактілері «Қазпошта» АҚ-ның төлемдеріне келеді – 83,9 млн. теңге сомаға 156 төлем. Кейіннен бұл төлемдер БААЖ арқылы есептелгенін атап өткен дұрыс.

2006 жылғы қаңтар – қыркүйек айларында жүйедегі төлемдердің жалпы көлемінен клирингтің 5 (бес) ірі пайдаланушыларының төлем көлемінің үлесі саны бойынша 34,6%-ды және төлем көлемі бойынша 41,4%-ды құрады (4.1.1.3-кесте). Бұл ретте 2001 – 2005 жылдар аралығындағы кезеңде төлем саны бойынша ірі пайдаланушылардың үлесі 30%—35% шегінде, ал төлем көлемі бойынша 40% шегінде ауытқыған. БААЖ-де де бұл қатынас айтарлықтай елеулі емес және жүйеге қосымша шығыстар да әкелмейді.

Клирингтің бір ерекшелігі жүйеде барлық төлемдер БААЖ-дегі ақша есебінен есептеледі. Осыған байланысты БААЖ-дегі өтімділік көлемінің айтарлықтай өсу жағдайында клирингпен салыстырғанда жүйе тәуекелінің клирингте туындау ықтималдылығы айтарлықтай емес. Тәуекелдерді басқарудың қолданылып жүрген әдістері толығымен жүйе талаптарын қанағаттандырады және оның үздіксіз және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

4.1.2. Техникалық тәуекелді талдау

Төлем жүйелерінде техникалық тәуекелдің туындау ықтималдылығы төлем жүйелерінің аппараттық-бағдарламалық құралдарының және телекоммуникация құралдарының жұмысында іркілістер болған жағдайда туындайды.

Қазақстанның төлем жүйелерінде техникалық тәуекелді барынша азайту мақсатында Қазақстанның төлем жүйелерінің негізгі орталығы шалғайдағы жерде орналасқан тұрақты жұмыс істейтін Резерв орталығына қосылған. Сондай-ақ төлем жүйелеріндегі серверлердің жұмысындағы техникалық іркілістерді уақтылы және тиімді жою мақсатында «Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы» РМК (бұдан әрі – ҚБЕО) жабдыққа техникалық қызмет көрсетуді және оның тәулік бойғы мониторингін қамтамасыз ететін басқа ұйыммен шарт жасады.

Төлем жүйелері саласында халықаралық стандарттар бар, олар жүйелі маңызы бар төлем жүйелеріне арналған Негізгі қағидаттар деп аталады, оларды Халықаралық Есеп айырысу Банкінің Төлем және есеп айырысу жүйелері комитеті әзірлеген, олар банкаралық төлемдерді ел аумағында қауіпсіз және тиімді жүргізуді қамтамасыз ету бөлігінде төлем жүйелерінің даму деңгейін бағалайды.

³¹ Пайдаланушылардың таза дебеттік позициясының орташа сомасы БААЖ-дегі пайдаланушылар айналымының орташа күндік сомасына ара қатынасымен белгіленеді, себебі клиринг пайдаланушыларының таза позициясының есебі БААЖ-дегі пайдаланушылардың бар қаражаты есебінен жүзеге асырылады.

Қазақстанның төлем жүйелерінің осы Негізгі қағидаттар деректеріне сәйкестігін бағалау нәтижесі төлем жүйелерінде техникалық тәуекелдің туындауын ескертетін барлық қажетті шаралар мен жағдайлардың қарастырылғанын көрсетіп отыр (4-бокс).

БААЖ-дегі өтімділік көрсеткіштері

	2001	2002	2003	2004	2005	2006 ⁶³
Пайдаланушылардың жүйедегі айналымдары, млрд. теңге	9 708,6	14 786,2	21 595,2	29 101,2	50 257,6	64 660,3
<i>Кезеңдегі өсімі, %-бен</i>		52,3%	46,1%	34,8%	72,7%	80,1% ⁶⁴
Пайдаланушылардың бір күндегі орташа айналымы, млрд. теңге	38,5	58,7	86,0	115,5	201,0	345,8
<i>Кезеңдегі өсімі, %-бен</i>		51,3%	45,8%	33,7%	74,8%	71,6%
Пайдаланушылардың жеке қаражаты (бір күнде кіретін орташа алғандағы қалдық), млрд. теңге	44,9	49,0	67,0	83,4	143,0	324,2
<i>Кезеңдегі өсімі, %-бен</i>		8,9%	36,7%	23,9%	72,3%	126,6%
<i>Кіретін қалдық сомасының жүйенің айналымынан бір күндегі орташа алғандағы үлесі, %-бен</i>	115,4%	83,1%	77,9%	72,2%	71,1%	93,9%
Жүйедегі I (бір) төлемнің орташа сомасы, млн.теңге	2,6	4,6	5,9	4,7	6,3	10,6
Өтімділіктің жетіспеушілігінен орындалмаған төлемдер, оның ішінде						
Саны, бірлік	н/д	215	123	2 160	20	8
Сомасы, млн.теңге	н/д	3 907,1	7 364,5	4 645,9	329,8	1 183,5
Төлемдердің орындалмау фактілері байқалған жыл күндерінің саны	н/д	35	15	13	4	5

4.1.1.2-кесте

Клирингтегі өтімділік көрсеткіштері

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Пайдаланушылардың жүйедегі айналымдары, млрд. теңге	564,0	675,9	816,7	942,8	1 448,1	1 374,0
<i>Кезеңдегі өсімі, %-бен</i>	н/д	19,9%	20,9%	15,4%	53,6%	35,2%
Пайдаланушылардың жүйедегі бір күнгі орташа айналымы, млрд. теңге	2,2	2,7	3,3	3,7	5,8	7,3
<i>Кезеңдегі өсімі, %-бен</i>		19,8%	21,8%	14,5%	54,8%	26,8%
Пайдаланушылардың таза позициясының орташа сомасы (ПТПС), млрд. теңге	0,69	0,77	0,91	0,98	1,24	1,64
<i>Кезеңдегі өсімі, %-бен</i>	н/д	11,6%	18,2%	7,7%	26,5%	32,3%
<i>ПТПС-ның БААЖ-дегі орташа күндік айналымдар сомасына үлесі, %-бен</i>	1,8%	1,3%	1,1%	0,8%	0,6%	0,5%
Жүйедегі күші жойылған төлемдер, оның ішінде						
Саны, бірлік	558	392	515	164	141	156
Сомасы, млн.теңге	152,2	57,9	107,4	27,8	44,9	83,9
Төлемдерді жою фактілері байқалған бір жылдағы күні саны	32	16	10	5	4	1

4.1.1.3-кесте

Бес ірі пайдаланушы төлемдерінің⁶⁵ БААЖ-дегі және клирингтегі төлемдердің жалпы көлеміндегі және санындағы үлесі

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Банкаралық ақша аудару жүйесі, оның ішінде						
<i>Саны, %-бен</i>	40,6%	33,3%	28,2%	28,6%	31,7%	32%
<i>Сомасы, %-бен</i>	33,3%	32,5%	29,7%	31,3%	29%	32,3%
Банкаралық клиринг, оның ішінде						
<i>Саны, %-бен</i>	33,2%	30,8%	27,5%	33,8%	30,1%	34,6%
<i>Сомасы, %-бен</i>	42,4%	38,9%	38,8%	40,8%	38,6%	41,4%

Дерек көзі: ҚРҰБ

⁶³ 2006 жылғы қаңтар – қыркүйек айларындағы⁶⁴ Өткен жылдың осындай кезеңімен (2005 жылғы қаңтар -қыркүйек) салыстырғанда пайыздық өзгеріс⁶⁵ БААЖ-нің және клирингтің жылына төлемдер көлемдерінің үлесі неғұрлым көп болған бес ірі банк-пайдаланушысы.

**Қазақстанның төлем жүйелерінің
Халықаралық Есеп айырысу Банкінің Төлем және есеп айырысу жүйелері комитетінің
Негізгі қағидаттарын (бұдан әрі - НҚ) сақтауының егжей-тегжейлі бағасы**

<i>I НҚ – Жүйеде барлық тиісті юрисдикциялардағы берік құқықтық негіз болуы тиіс</i>	
СИПАТЫ	Төлем жүйелері «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы», «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» және «Ақша төлемі мен аударымы туралы» Қазақстан Республикасының Заңдары ұсынған берік құқықтық негізге сүйенеді. Сонымен қатар, төлем жүйелерін ұйымдастыру және оның жұмыс істеу тәртібін, Ұлттық Банктің, ҚБЕО РМК жүйесінің операторын және жүйе пайдаланушыларын жауапкершілігі мен функциясын нақты айқындайтын арнайы ережелер бар: БААЖ-ге ақша аудару ережесі және ҚБЕО-ның клирингтік жүйесіндегі операциялар жүргізу ережесі.
<i>II НҚ – Жүйенің ережесі мен рәсімдері қатысушыларға жүйеге қатысу салдарынан өздеріне жүйесінде қабылдайтын қаржы тәуекелінің әрбір түріне жүйенің әсер етуі туралы нақты көрінісін жасауға мүмкіндік беруі тиіс</i>	
СИПАТЫ	Жүйе жұмысын реттейтін ережелер мен рәсімдер жүйенің барлық қатысушыларының жауапкершілігін және олар жүйеге қатысканы үшін ұшырайтын қаржылық тәуекелдерді нақты анықтайды. Ережелер мен рәсімдерде қосымша өтімділікті тарту көздері мен кезектегі төлемдерді басқару әдістерін қосқанда қаржы тәуекелдерін басқарудың әдістері нақты жазылған.
<i>III НҚ – Жүйеде кредит тәуекелін және өтімділік тәуекелін басқарудың нақты айқындалған рәсімдері болуы тиіс, оларда жүйе операторының және қатысушыларының тиісті міндеттемелері айтылуы тиіс, сондай-ақ осы тәуекел түрлерін басқаруға және оларды шектеуге тиісті стимулдар да болуы тиіс</i>	
Сипаты	Ұлттық Банк нақты уақыттағы кредит тәуекелі мен өтімділік тәуекелінің мониторингін жүзеге асырады. Өтімділік жеткіліксіз болған жағдайда Ұлттық Банктен белгіленген лимит шеңберінде немесе мемлекеттік бағалы қағаздарды кепілге бере отырып кредит алу мүмкіндігі бар. Бұл ретте жүйенің иелігіндегі осы уақыттағы бар өтімділік жеткілікті болып табылады, бұл жүйелердегі төлемдердің сирек орындалмау фактілерімен расталады. Өтімділікті толықтырудың қосымша көздері: Ұлттық Банктегі корреспонденттік шоттардан (өтімділік көпірі) ақша аудару және банкаралық ақша нарығы. Кезекте ұсталған төлемдерді басқарудың мынадай әдістері қолданылады: төлем кезегімен болатын мәселелерді қосымша өтімділік тартпай-ақ реттеуге көмектесетін хабарлама басымдылығын өзгерту және кезектен хабарламаны жою. Клирингте тәуекелдерді басқарудың қосымша «кезекті айналдыру» әдісі қолданылады.
<i>IV НҚ – Жүйе валюталау күніне жедел түпкілікті есеп айырысуды қамтамасыз етуі тиіс, оны мүмкіндігінше күн ішінде, ең аз дегенде күн соңында жүргізген дұрыс</i>	
Сипаты	<u>БААЖ</u> нақты уақыт масштабындағы есеп айырысуды қамтамасыз етеді. <u>Клиринг</u> төлемдерді тәулігіне бір рет, жүйе қатысушыларының таза позициясын есептегеннен кейінгі операциялық күннің соңында жүзеге асырады.
<i>V НҚ – Көпжақты өзара есепке алулар жүргізілетін жүйе ең аз дегенде есеп айырысулар бойынша түпкілікті міндеттеменің неғұрлым жеке өліемі бар бір қатысушы өз есебін жүргізуді қамтамасыз етуге жағдайы болмайтын болса, күндізгі есеп айырысуларды уақтылы аяқтауды қамтамасыз ететін жағдайда болуы тиіс</i>	
Сипаты	БААЖ-де көпжақты өзара есепке алу пайдаланылмайды. <u>Клирингте</u> барлық есеп айырысулар БААЖ-де ашылған шоттардағы ақша есебінен жүзеге асырылады. Қазіргі таңда БААЖ-де бар өтімділік көлемі клирингтегі төлемдер бойынша барлық есеп айырысуларды қамтамасыз етуге жеткілікті (орташа алғанда, БААЖ-дегі қаражат көлемі клиринг өтімділігінен 45 есе артық). Осыған байланысты клирингтің ірі пайдаланушысында өтімділікке қатысты мәселе туындаған жағдайда БААЖ-дегі жүйенің басқа пайдаланушыларының бар өтімділігі операциялық күннің соңында клирингтің есептеулерін аяқтау үшін жеткілікті болады.
<i>VI НҚ – Есеп айырысу үшін пайдаланылатын активтер орталық банкке талап қоятындай болғаны дұрыс; егер өзге активтер пайдаланылса, оларда аз ғана немесе нольдік кредит тәуекелі және аз ғана немесе нольдік өтімділік тәуекелі болуы тиіс</i>	
Сипаты	Төлем жүйелеріндегі төлемдерді есептеу Ұлттық Банкте ашылған БААЖ-дегі шоттағы ақша есебінен жүзеге асырылады. Соған байланысты төлем жүйелеріндегі есеп айырысуға қатысатын активтер Ұлттық Банкке де қойылған талаптар болып табылады және тиісінше «нольдік» кредит тәуекелінде болады.

VII КП – Жүйе қауіпсіздік пен операциялық сенімділіктің жоғары деңгейін қамтамасыз етуі, сондай-ақ төлемдердің күндізгі өңделуін уақтылы аяқтауға мүмкіндік беретін көзделмеген жағдайлар туындағанда механизмдері болуы тиіс

ҚБЕО мен жабдыққа техникалық қызмет көрсететін фирма арасында жасалған шартқа сәйкес жабдық жағдайының және төлем жүйелер деректері базасының мониторингі аптаның 7 күні ішінде тәулік бойы жүзеге асырылады.

Болжанбаған жағдайлар туындаса және төлем жүйелерінің негізгі орталығының жұмысы тоқтаса, жұмысқа төлем жүйелерінің негізгі орталықтағы техникалық іркілістері жойылған сәтке дейін негізгі орталықтың функциясын толығымен қайталайтын төлем жүйелерінің Резерв орталығы қосылады.

Электр беру тоқтатылған жағдайда негізгі қуат көзінің іркілістері толық жойылғанға дейін жұмыс істейтін үздіксіз қуат алу көзі қосылады.

VIII НҚ – Жүйе пайдаланушылар үшін қолайлы және экономика үшін тиімді болып табылатын төлем өндірісінің механизмі болуы тиіс

Төлем жүйелері оның қатысушыларының төлем хабарламаларымен бүкіл операциялық күн ішінде қауіпсіз және уақтылы алмасуын қамтамасыз ететін толық автоматтандырылған электронды жүйеден тұрады. Төлем жүйелері тиімді жүйелер болып табылады, себебі өзінің мақсатын орындайды: БААЖ – елде нақты уақыт режимінде неғұрлым ірі және басым төлемдер жүргізу үшін, ал клиринг - сомаға жедел емес көп көлемде төлемдер жүргізу үшін.

IX НҚ – Жүйеде қатысу үшін оған әділ және ашық кіруді қамтамасыз ететін объективті және біртектес критерийлер болуы тиіс

Ұлттық Банкте корреспонденттік шоттары бар қаржы мекемелері БААЖ мен клиринг пайдаланушылары бола алады. Қатысушылар құрамына кіру және құрамынан шығу критерийлері ережелерде және рәсімді ережелерде белгіленген, жүйенің барлық қатысушысы олармен оңай таныса алады. Жүйе туралы негізгі мәліметтер және оның жұмыс істеу ережелерінің көшірмесі жалпыға қол жетімді түрде Ұлттық Банктің және ҚБЕО-ның веб-сайттарында жарияланған.

X НҚ – Жүйені басқару механизмі тиімді болуы және бақыланатын әрі айқын болуын қамтамасыз етуі тиіс

Жүйе қатысушыларының құқықтары мен жауапкершілігі әр түрлі ережелер мен рәсімді ережелерде нақты берілген және жазылған. Төлем жүйелері тиімді жүйе болып табылады, себебі барлық екінші деңгейдегі банктермен пайдаланушылардың қажеттіліктеріне жауап беретін қауіпсіз және сенімді төлем желісі арқылы электронды байланыс мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Маңызды шешімдер барлық мүдделі тараптармен консультация жүргізілгеннен кейін қабылданады. Жүйенің әрбір қатысушысы өз рөлі мен жауапкершілігі туралы толық мәлімет алған. Жалғыз құрылтайшысы мен акционері Ұлттық Банк болатын ҚБЕО Төлем жүйелерінің операторы болып табылады.

4.2. Қаржы жүйесін реттеу

Ең аз резервтік талаптардың нормативтері мен есептеу әдістемесін өзгерту

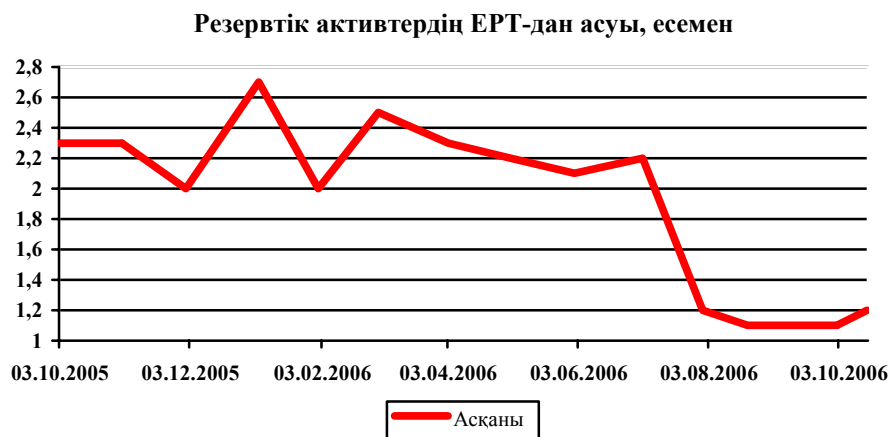
Банк секторының өтімділігін, банктердің кредиттік белсенділігін және соған сәйкес инфляциялық қысымды қысқарту мақсатында Ұлттық Банк 2006 жылғы 12 шілдеден бастап екінші деңгейдегі банктердің ең аз резервтік талаптарды (бұдан әрі – ЕРТ) орындауына қатысты талаптарды қатаңдатты.

Ең аз резервтік талаптар туралы ереженің негізгі өзгерістері банктер солар бойынша ЕРТ нормативтерін орындауға тиіс міндеттемелер базасын кеңейтуге, резервтік активтерге, банктердің ЕРТ нормативтерін орындау тетігіне және есептілікті ұсыну тәртібіне қатысты болды.

Ұлттық Банк Басқармасының шешімі бойынша ЕРТ нормативтері ішкі міндеттемелер үшін 6% деңгейінде, өзге міндеттемелер үшін 8% деңгейінде белгіленді.

Жаңа өзгерістерге сәйкес банк жүйесінің артық өтімділігі ағымдағы жылғы шілденің ортасындағы жағдай бойынша алдыңғы тәжірибемен салыстырғанда ағымдағы жылғы қазанның ортасында 2,4 еседен 1,2 есеге дейін қысқарды (4.2.1-график). Бұл ретте ЕРТ сомасы 4,5 есе өсті, мұның өзі қалыптасқан жағдайда банк секторының өтімділік деңгейін төмендетпейді және оның қалыпты жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

4.2.1-график

Дерек көзі: ҚРҰБ

Міндетті резервтерді ұлғайту қажеттілігі банктердің бос ақшасының көлемінің қысқаруына әсер етеді, бұл өз кезегінде банк жүйесіндегі кірістіліктің белгілі бір төмендеуіне әкелуі мүмкін. Банк жүйесінің жұмыс істеп тұрған активтерінен қаражат алу қажеттілігіне байланысты теріс нәтижені азайту үшін банктер тарифтік сипаттағы шараларды қолданды деп айтуға болады. Яғни банктер ресурстарды тартудың ұлғаймалы өзіндік құнының мәселесін клиенттерге арналған заемдардың құнын ұлғайту арқылы шешті. Мәселен, 2006 жылдың шілдесімен салыстырғанда 2006 жылғы тамызда (ЕРТ туралы ереже күшіне енгенде) ұлттық валютадағы кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы 15,3%-дан 15,9%-ға дейін, ал 2005 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 14,2%-дан 15,9%-ға дейін жоғарылады.

Екінші деңгейдегі банктердің қызметіндегі тәуекелдерді тежеуге және азайтуға бағытталған реттеуші режимдегі негізгі өзгерістер

Қаржы топтарын тиімді және ықпалды шоғырландырылған қадағалау, атап айтқанда, барлық қаржы институттарын орталықтан жедел бақылауға мүмкіндік жасау, дағдарысты жағдайларды болдырмау үшін үйлестірілген шешімдер қабылдау, сондай-ақ олардың ықтимал салдарларын жою, инвесторлардың құқықтарын кешенді қорғау

мақсатында, 01.01.2004ж. Қазақстан Республикасының Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігі (бұдан әрі – Агенттік) құрылды.

Халықаралық қаржы институттары қаржы секторын реттеу деңгейіне жақсы баға беріп отыр. 2004 жылы жүзеге асырылған Халықаралық Валюта Қоры мен Дүниежүзілік Банктің Қаржы секторын бағалау мен ақшаны жылыстатуға қарсы күрес және терроризмді қаржыландыруға қарсы тұру бағдарламалары бойынша бірлескен миссиясы 2000 жылы өткізілген миссияның бағасымен салыстырғанда банк секторын ғана емес, сонымен қатар тұтастай алғанда қаржы секторын реттеу мен қадағалаудың едәуір алға басқанын атап өтті.

Сонымен бірге, Агенттік Басқармасының 27.12.2004 жылғы № 397 қаулысымен Қаржы нарығында жүйелі тәуекелдер өскен кездегі жедел іс-әрекеттер схемасы (бұдан әрі – Схема) қабылданды.

Схема дағдарыстық құбылыстарды анықтауға және жүйелі тәуекелдерді реттеуге бағытталған және қаржы нарығы секторларының (банктік, сақтандыру, зейнеткерлік және бағалы қағаздар нарығы) әрқайсысының тұрақтылық көрсеткіштерін, сондай-ақ реттеу және қадағалау органы жүйелі тәуекелдер өскен кезде қабылдауы мүмкін жедел (төтенше) шараларының кешенін көздейді.

Схема бойынша қаржы жүйесінің тұрақты диагностикасы, қадағалау шеңберінде қаржы ұйымдарының қаржылық және экономикалық жай-күйінің мониторингі мен бағалауы жүргізіледі. Проблемалы ахуал анықталған жағдайда оның сипаты мен жүйелік дағдарыс туындау тәуекелінің дәрежесі анықталады. Жеке сектордың немесе мемлекеттің қатысуымен сауықтыру шаралары қолданыла отырып, проблеманы шешу жолдары қарастырылады.

Қаржы нарығының әр түрлі секторларында қаржы жүйесінің тұрақтылығына теріс әсерін тигізуі мүмкін белгілі бір қиындықтар кездеседі және оларды жою үшін реттеу мен қадағалаудың қосымша шараларын қабылдау талап етіледі. Соған байланысты қаржы жүйесінің тұрақтылығын одан әрі жақсартуды қамтамасыз ету жөніндегі негізгі шаралардың бірі қаржы ұйымдарындағы тәуекелдерді басқару жүйелеріне қойылатын талаптарды жетілдіру болып табылды, бұлар банктерде тәуекелдерді басқару жүйелерінің және ішкі бақылаудың болуына қойылатын талаптардың критерийлерін негізгі және қосымша критерийлерге бөлуді көздейді. Талаптардың негізгі критерийлеріне сәйкестіктіккі банктер 2006 жылдың 1 қаңтарына, қосымша критерийлерге сәйкестіктіккі 2007 жылдың 1 қаңтарына қамтамасыз етуі тиіс.

Қазақстанның қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету сондай-ақ шоғырландырылған қадағалауды жетілдіру арқылы жүзеге асырылады, өйткені шоғырландырылған қадағалаудың негізгі мақсаты банктік конгломерат тәуекелдерін талдау, яғни тек банктің өзінің қаржылық жай-күйін ғана емес, сонымен қатар банктік конгломератқа қатысушылардың және олардың аффилиирленген тұлғаларының қаржылық жай-күйін де бағалау болып табылады

2005 жылы:

1) депозиторлардың құқықтарын қорғауға, банктердің қызметінің айқындығын арттыруға, банктердің профильді емес қызметін бақылауға;

2) филиалдар мен өкілдіктер ашу рәсімдері бөлігінде қаржы ұйымдарын лицензиялау жүйесін оңтайландыруға, сондай-ақ жүйелік тәуекелі жоқ қаржы ұйымдарын ырықтандыруға;

3) шетелдік қаржы институттарының Қазақстанның қаржы нарығына кіруіне қатысты бірқатар заңнамалық актілерге өзгерістер енгізілді.

Шоғырландырылған қадағалау туралы заңды іске асыру мыналарды:

Қазақстанның қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында қаржы ұйымдарын шоғырландырылған қадағалауды жетілдіруді;

банктік конгломераттарға банктік конгломераттың құрамына кіретін ұйымдардың және олардың аффилиирленген тұлғаларының қаржы жағдайын бағалауды көздейтін пруденциалдық реттеу шараларын қолдануды;

қаржы ұйымдарының аффилиирленген тұлғалары туралы барынша толық ақпарат алу және қаржы ұйымдары мен қаржы топтарының маңызды тәуекелдерін жоюға арналған түзету шараларын қабылдау мүмкіндігін;

банктік конгломераттың құрамына кіретін ұйымдардың және олардың аффилиирленген тұлғаларының өзінің қызметі, қаржылық жай-күйі, ұйымдық құрылымы және меншік құрылымы туралы, тәуекелдерді басқару жөніндегі жалпытоптық саясат және ішкі бақылау тетіктері туралы ақпаратты ашқаны үшін, сондай-ақ топты бақылайтын тұлғалар туралы ақпаратты ашу жөніндегі жауапкершілігін күшейтуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Банктердің сыртқы нарықтардағы белсенділігі банк секторының елдік тәуекелге ұшырауын күшейтті. Сондықтан 2005 жылы екінші деңгейдегі банктерге арналған пруденциалдық нормативтерді есептеу әдістемесіне, оның ішінде елдік тәуекелді ескере отырып, меншікті капиталдың жеткіліктілігі есептеуді көздейтін өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Қазақстандық банктердің шетелдік, атап айтқанда ТМД елдері және Ресей нарықтарына қатысты уақытша бәсекелестік артықшылығын сақтау мақсатында, 2005ж. қарашада бас банктің өзінің еншілес банктеріне – резидент еместерге беретін кредиттеріне қатысты шектеулер біршама азайтылды, яғни еншілес банктерде – ҚР резидент еместерінде орналастырылған активтер бойынша тәуекелдің деңгейі 150%-дан 100%-ға дейін төмендеді. Бұл реттеуші органдар тарапынан еншілес банктер қызметінің қадағалануы, сондай-ақ еншілес банктердің тиісті нарықтардың жай-күйі және тәуекелдері туралы көбірек ақпарат алуымен байланысты болды.

Банк қызметін қаржылық тәуекелдерден басқа өзге де тәуекелдерге ұшыраудан қорғау мақсатында, банктердің инвестициялық қызметіне арналған қосымша шектеулер көзделді. Банктердің заңды тұлғалардың капиталына қатысуының рұқсат етілген түрлерінің толық тізбесі белгіленді және де бұл талаптың банктік конгломераттың құрамына кіретін ұйымдарға қатысы бар. Банктің қаржы ұйымдарының, сондай-ақ қаржылық емес ұйымдардың жарғылық капиталдарына қатысуымен байланысты тәуекелдерінің лимиттері белгіленді.

Сондай-ақ бағалы қағаздар нарығын дамытуды ынталандыру және екінші деңгейдегі банктердің инвестициялық портфелін әртараптандыру мақсатында олар үшін рұқсат етілген қаржы құралдарымен, атап айтқанда, ең төменгі талап етілетін рейтингі бар шетелдік эмитенттердің облигацияларымен, тәуекелсіз инвестициялайтын акционерлік инвестициялық қорлардың - Қазақстан Республикасы резиденттерінің акцияларымен және базалық активтерінің тізбесі мен сатып алу тәртібін Агенттік белгілейтін туынды бағалы қағаздармен операциялардың (мәмілелердің) тізбесі кеңейтілді.

Банктердің сырттан қарыз алуының өсу үдерісін басқару және пруденциалдық реттеу шеңберінде валюталық тәуекелдерді азайту мақсатында екінші деңгейдегі банктер үшін белгіленген валюта позициясының лимиттері қысқартылды, банктердің әрбір шетелдік валюта бойынша активтері мен міндеттемелерін өтеу мерзімі бойынша сәйкестігіне мониторинг жүргізу мақсатында валюта өтімділігінің лимиттері бойынша пруденциалдық нормативтер енгізілді, мұнда міндеттемелердің мөлшері банк міндеттемелері мөлшерінің кемінде 1% құрауы тиіс.

Бұдан басқа, банктердің кейіннен ұзақ мерзімді жобаларды қаржыландыру үшін өтеу мерзімі қысқа заемдар тарту тәжірибесі банк секторының өтімділігіне теріс әсерін тигізуі мүмкін. Соған байланысты банктердің 2006 жылғы 1 шілдеден бастап сақтауы тиіс меншікті капиталы мөлшерінде Қазақстан Республикасының резидент еместері алдындағы қысқа мерзімді міндеттемелерінің (бастапқы өтеу мерзімі қоса алғанда бір жылға дейінгі, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың (банктерден басқа) мерзімді және

шартты депозиттерін қоспағанда, кредитордың міндеттемелерді мерзімінен бұрын өтеуді талап ету жөніндегі міндетті құқығы Қазақстан Республикасының резидент еместері алдындағы мерзімді міндеттемелердің) ең жоғарғы лимиті белгіленді.

Екінші деңгейдегі банктердің жылжымайтын мүлікпен операцияларды кредиттеуге байланысты кредиттік тәуекелдерінің өсуіне байланысты, жылжымайтын мүлікпен байланысты заемдардарға қатысты меншікті капиталдың жеткіліктілігіне қойылатын, оның ішінде мыналарды :

- қамтамасыз етудің бағалау құны 7000 айлық есептік көрсеткіштен аспайтын жеке тұлғаларға берілген ипотекалық тұрғын үй заемдарына тәуекел деңгейінің 50%-ын қолдануды;

- қамтамасыз етудің бағалау құны 7000 айлық есептік көрсеткіштен асатын жеке тұлғаларға берілген ипотекалық тұрғын үй заемдарына тәуекел деңгейінің 75%-ын қолдануды көздейтін талаптар жоғарылатылды.

Бұдан басқа, жылжымайтын мүлік құрылысына қатысушылардың бір заемшысына, оның ішінде тапсырыс берушіге шаққандағы ең жоғарғы тәуекел деңгейін есептеу мақсаттары үшін үлестік қатысушыларды және үлестік қатысушылардың гаранттарын «бір заемшы» ретінде тану көзделген, сондай-ақ ипотекалық кредиттің сәйкестендірілген анықтамасы және халықаралық тәжірибеге сәйкес оған қойылатын ең төменгі талаптар енгізілді.

Екінші деңгейдегі банктерді капиталдандыруды нарықтық және операциялық тәуекелдерге барабар жоғарылату мақсатында екінші деңгейдегі банктерге арналған пруденциалдық нормативтерді есептеу әдістемесіне мыналарды көздейтін тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізілді:

А) нарықтық тәуекелді Банктерді қадағалау жөніндегі Базель комитеті ұсынған банктерді қадағалаудың халықаралық тәжірибесі (Amendment to the capital accord to incorporate market risks (January 1996, updated to April 1998) негізінде, сондай-ақ Еуропалық Одақтың Директиваларына сәйкес бағалау тәсілі;

Б) капиталдың жеткіліктілігін есептеуге Капитал жөніндегі жаңа Базель келісіміне (Базель II – International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework, June 2004) сәйкес операциялық тәуекел бойынша капиталдандыруға қойылатын талаптарды қосу;

В) банктердің меншікті капиталының есебіне Капитал жөніндегі Базель келісіміне (Базель комитетінің 1998 жылғы 27 қазандағы «Instruments eligible for inclusion in Tier 1 capital» баспасөз релизін) сәйкес белгілі бір талаптарға жауап беретін мерзімі белгіленбеген қаржы құралдарын кіргізу.

Сонымен қатар, Қазақстанның банк секторына қаржы жағдай тұрақсыз және іскерлік беделі күмәнді заңды тұлғалар капиталының, оның ішінде Қазақстан Республикасының резидент еместерінің капиталының енуіне жол беруге болмайтынына сүйене отырып, банктік қызмет көрсетудің отандық нарығына капиталды кіргізу жүйесі жетілдірілді.

Банктердің ақпараттық айқындылығының ерекше рөліне байланысты 16 банкпен Қызметтің айқындылығын жоғарылату мәселелері бойынша ынтымақтастық және өзара іс-әрекет туралы меморандумға қол қойылды.

Банктік құпия институтын, депозиттерді сақтандыру жүйесін ендіру халықтың банк жүйесіне деген сенімінің артуына себепші болды. Мәжбүрлеп таратылатын банк депозиторларының салымдарын төлеу тетігін жетілдіру мақсатында 2007 жылғы 1 қаңтардан бастап кепілдік берілген депозит бойынша жиынтық кепілдік өтемнің мөлшері жеті мың теңгеге дейін ұлғайтылды.

Бағалы қағаздар нарығының субъектілері мен жинақтаушы зейнетақы қорларының қызметіндегі тәуекелдерді тежеуге және барынша азайтуға бағытталған реттеуші режимдегі өзгерістер

Жинақтаушы зейнетақы қорларының және зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйымдардың қызметімен байланысты тәуекелдерді барынша азайту және зейнетақы активтерін басқару тиімділігін арттыру мақсатында заңдық негізде осы ұйымдарда тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйесінің міндетті түрде болуы белгіленді, бұл корпоративтік басқаруға, қаржы құралдарымен операциялар жүргізу тәжірибесіне, ақпарат жүйелерінің және ақпаратты басқару жүйелерінің жұмысына қойылған талаптарға сәйкестікті көздейді.

Зейнетақы нарығына қатысушылардың жауапкершілігін арттыру мақсатында жинақтаушы зейнетақы қорларының меншікті капиталы есебінен кірістіліктің ең төменгі деңгейін қамтамасыз ету жөніндегі жауапкершілігінің тәртібі көзделді, мұның өзі тиімсіз инвестициялық саясат кезінде зейнетақы активтерін өтеуді көздейді. Жинақтаушы зейнетақы қоры мен зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйымның арасында шарттық талаптармен жинақтаушы зейнетақы қоры мен зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйымның меншікті капиталының жеткіліктілігінің жиынтық коэффициенті шеңберінде меншікті капиталдың тиісті деңгейін қалыптастыру жөніндегі жауапкершілікті бөлу мүмкіндігі белгіленді.

Жинақтаушы зейнетақы қорлары мен зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйымдардың қызметін пруденциалдық реттеудің жаңа тұжырымдамасы пруденциалдық нормативтерді кредиттік және нарықтық тәуекелге сүйене отырып есептеуді көздейді. Атап айтқанда, жинақтаушы зейнетақы қорларының инвестициялық портфеліндегі барлық қаржы құралдары кредиттік және нарықтық тәуекелі бойынша өлшенеді, бұл ретте нарықтық тәуекел пайыздық тәуекел, валюталық және қор тәуекелдерінің сомасын білдіреді.

Қазіргі кезде зейнетақы активтерінің есебінен сатып алуға рұқсат етілген қаржы құралдарының тізбесі кеңейтілді. Зейнетақы активтерін инвестициялау процесінде рейтингтік бағаның ең төменгі деңгейінің болуы зейнетақы активтерінің есебінен инвестициялар объектісін, оның ішінде Қазақстан Республикасы ұйымдарының мемлекеттік емес бағалы қағаздарына қатысты таңдаудың негізгі критерийі ретінде белгіленді. Зейнетақы активтері бойынша валюталық, кредиттік және нарықтық тәуекелдерді төмендету үшін заң жүзінде хеджирлеу құралдарын пайдалану, сондай-ақ қарсы агенттің тиісті рейтингі болған жағдайда ұйымдастырылмаған нарықта своп, опцион және форфард мәмілелерін жасау мүмкіндігі белгіленді.

Жинақтаушы зейнетақы жүйесінде төлемдерді оңтайландыру, зейнетақы активтерін дер уақытында есепке алмау тәуекелдерін төмендету, ақпарат және ақша ағындарын шоғырландыру мақсатында ағымдағы жылы «Зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталық» РМҚК негізінде біртұтас есепке алу орталығы құрылды. Осылайша, жинақтаушы зейнетақы жүйесінде төлемдерді оңтайландыру салымшыға зейнетақымен қамсыздандыру туралы шарт жасау үшін жинақтаушы зейнетақы қорын өз бетімен таңдау құқығын іске асыруға, салымшы мен жұмыс берушінің жалпы шығынын азайта отырып, жинақтаушы зейнетақы жүйесінде ақпарат және қаржы ағындарының өтуін оңтайландыруға мүмкіндік береді, әр түрлі қорларда ашылған жеке зейнетақы шоттарын қайталауды болдырмауға жағдай жасайды, агенттердің міндетті зейнетақы жарналарының сомасын аудару рәсімін оңайлатады.

Инвестициялық компанияларға банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыруға жол берілуіне байланысты мемлекеттік реттеу тәсілдері мен әдістерін стандарттау мақсатында олардың пруденциалдық нормативтеріне қойылатын талаптар екінші деңгейдегі банктер үшін белгіленген нормативтерге қойылатын талаптарға барынша жақындатылды.

Нарық айқындылығын заңдық деңгейде арттыру мақсатында номиналдық ұстаушылардың оларға номиналдық ұстауға берілген бағалы қағаздардың нақты

иеленушілері туралы ақпаратты ашу жөніндегі міндеттілігі белгіленді және номиналдық ұстаушының клиенттері туралы ақпаратты ашу тәртібі нақтыланды.

Сақтандыру ұйымдарының қызметіндегі тәуекелдерді тежеуге және барынша азайтуға бағытталған реттеуші режимдегі негізгі өзгерістер

Қазақстанда сақтандыру қызметін реттеу Сақтандыруды қадағалаудың халықаралық қауымдастығының (IAIS) қағидаттары мен стандарттарына негізделіп құрылған.

Агенттік 2005 жылы сақтандыру заңнамасын Еуропа одағының директиваларымен және IAIS қағидаттарымен үйлестіру жөнінде жұмыстар жүргізілді.

Сақтандыру тәуекелдерін жіктеу халықаралық тәжірибемен сәйкестендірілді. Жаңа жіктеу нақты сақтандыру санатының ерекшеліктерін ескере отырып реттеу және қадағалау құралын мейлінше икемді қолдануға, сондай-ақ сақтандырушылардың «өмірді сақтандыру» саласындағы және «жалпы сақтандыру» саласындағы қызметінің аясын дәлірек шектеуге мүмкіндік береді.

Сақтандыру брокерлері мен сақтандыру агенттерін құруға және қызметіне қойылатын талаптар ендірілді, сондай-ақ Қазақстан Республикасының резидент еместеріне қатысты бірқатар шектеулерді, атап айтқанда, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымын құруға қатысу лимитін, сақтандырушы болып табылмайтын тұлғаның сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымын ашуға тыйым салуды алып тастау және тағы басқалары көзделді.

Қазақстанда Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру қоры жұмыс істейді, ол кейіннен мәжбүрлі тәртіппен таратылатын сақтандыру ұйымымен сақтандыру шартын жасаған тұлғаларға сақтандыру жағдайы басталғанда кепілдік берілген төлемдерді жүзеге асыратын болады.

Қазақстанның ипотекалық кредиттерге кепілдік беру қоры маңызды қаржы институты болып табылады. Қорды құрудың негізгі мақсаты оларды заемшы ипотекалық тұрғын үй заемының шарты бойынша өз міндеттемелерін орындамаған жағдайда сақтандыру, ипотекалық кредиттер бойынша мерзімдерді ұзарту, олардың пайыздық ставкаларының деңгейін төмендету, кредиттердің мөлшерін ұлғайту және ипотекалық кредиттеу кезінде бастапқы жарнаның шамасын азайту есебінен елде кредиторлардың қаржылық тәуекелін төмендету арқылы елімізде ипотекалық кредиттеу жүйесін одан әрі дамыту болып табылады.

Осы кезде ең маңызды міндеттердің бірі сақтандыру жағдайлары, сақтандыру төлемдері бойынша деректер базасын құру болып табылады. Деректер базасы сақтандырудың толық статистикасын жүргізуге мүмкіндігі береді, сондай-ақ сақтандыру ұйымдарына барабар тарифтік саясат жүргізуге мүмкіндік береді. Қазіргі кезде осындай деректер базасын құру және қызметін жүзеге асыруға арналған құқықтық өріс құру жөніндегі жұмыс жүргізілуде.

Банктік емес ұйымдардың қызметіндегі тәуекелдерді тежеуге және барынша азайтуға бағытталған реттеуші режимдегі негізгі өзгерістер

Қазақстанды қаржылық қызмет көрсету нарығы тек қана қалалық деңгейде бәсекелестіктің жоғары деңгейімен сипатталады. Ауылдық жерде кредиттік серіктестіктермен, шағын кредиттік ұйымдармен қатар кредиттік операцияларды жүзеге асырмайтын Ұлттық почта операторы қаржылық қызмет көрсету нарығының қатысушысы болып табылады.

Осындай жағдай бірқатар объективті факторлардың (қаржыландыру көздерінің, оның ішінде шетелдік қаржыландыру көздерінің жеткіліксіздігі, халықтың банктермен

жұмыс істеуге бағдарлануы және басқалары) болуымен қатар, сондай-ақ көбінесе банктік емес ұйымдарды реттеудің жеткілікті қатаң жүйесінің болуымен түсіндіріледі.

Банктік емес ұйымдарды реттеудің осындай жүйесінің болуы Қазақстан Республикасының банк жүйесін қалыптастыру кезеңінде өзін-өзі ақтады. Іс жүзінде заңнамамен банктік емес ұйымдар қызметінің барлық сатысындағы қызметі реттелді.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, көптеген елдер өзінің негізгі күш-жігерін депозиттік ұйымдардың қызметін қадағалауды жүзеге асыруға бағыттайды.

Соған байланысты, 2005 жылы осы шектеулерді сақтаудың мақсаттылық және орындылық қағидаттарына негізделген Банктік емес ұйымдардың қызметін одан әрі реттеудің тұжырымдамасы ұсынылды.

2006 жылдан бастап банктік емес ұйымдардың лицензиялар алуының шарттары өзгертілді, оларды лицензиялаудың экономикалық лайықтылығы ескеріле отырып, банктік немесе өзге де операциялардың тізбесі оңтайландырылды, банктік емес ұйымдарды лицензиялаудың рәсімдерін ырықтандыру және/немесе алып тастау жүзеге асырылды.

Ломбардтардың, кредиттік серіктестіктердің және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың қызметін реттейтін заңнамалық актілерде олардың нақты операцияларды лицензия алмай-ақ жүзеге асыру мүмкіндігі көзделген. Лицензиялауға жататын банк операцияларының тізбесі айтарлықтай қысқарды.

Ипотекалық кредиттеудің едәуір өсуін, ипотекалық кредиттеу рәсімімен байланысты едәуір тәуекелдердің болуын, Қазақстан Республикасында тұрғын үй құрылысын ұзақ мерзімді қаржыландыру және ипотекалық кредиттеуді дамыту тұжырымдамасын іске асыруға мемлекет қаражатының қатысуын ескере отырып, ипотекалық ұйымдарды лицензиялау және реттеу сақталды.

Зандық деңгейде «ипотекалық ұйым» ұғымы, оның мәртебесі, рұқсат етілетін қызмет түрлері айқындалды және оларды пруденциалдық реттеу көзделді. Жарғылық және меншікті капиталдардың, меншікті капитал жеткіліктілігінің ең төменгі мөлшерлері, бір заемшыға шаққандағы тәуекел мөлшері, өтімділік бойынша, негізгі құрал-жабдықтарға және басқа қаржылық емес активтерге салынатын инвестициялар мөлшерінің нормативтік мәндері, сондай-ақ ашық валюта позициясының лимиттері айқындалды.

Ипотекалық ұйымдарға арналған пруденциалдық нормативтерді ендіру қаржы жүйесінің сенімділігін және тұрақтылығын нығайтуға мүмкіндік береді және ипотекалық кредиттеу жүйесінде тәуекелдерді, атап айтқанда, заемшының төлем қабілетінің жоқтығына, тұрғын үй бағасының ықтимал күрт төмендеуіне, нарықтық пайыздық ставканың өзгеруіне, кредиттік ұйымдардың өтімділігіне байланысты тәуекелдерді басқарудың неғұрлым сенімді тәжірибесін таратуға ықпал ететін болады.

Пруденциалдық реттеу сондай-ақ Ұлттық почта операторы бойынша да сақталды, себебі ол – Қазақстан Республикасының «Почта туралы» Заңының негізінде жеке тұлғалардың депозиттерін тарту құқығы бар бірден-бір банктік емес ұйым.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, лицензияланатын банктік емес ұйымдар үшін жарғылық капиталдың ең төменгі мөлшерінің болуы және қаржы есептілігін ұсыну бойынша талаптар белгіленді.

Қаржы ұйымдарын реттеуді ырықтандыру халықтың кең ауқымын кредиттеумен (әсіресе ауылдық) қамтуды арттыруға, осы секторға шағын кәсіпкерлер санын көбірек тартуға, ақшаны көлеңкелі айналымнан шығаруға, кредиттеу нарығында бәсекелестік деңгейін арттыруға жәрдемін тигізеді.

Осы іс-шаралар сондай-ақ қаржылық қызмет көрсетудің банктік емес нарығын реттеудің халықаралық қағидаттарына сай келеді, оларға сәйкес тек депозиттік операцияларды жүзеге асыратын мекемелер ғана қадағаланады. Мемлекеттік қадағалау ресурстары капиталды шоғырландыру дәрежесі жоғары және қаржылық жүйе тәуекелдері бар қаржы ұйымдарын реттеуге бағытталуы тиіс.